

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Випуск **43**

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ISSN 2522-4832

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Харитонов Євген Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Харитонova Олена Іванівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Некіт Катерина Георгіївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубєва Неллі Юріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Давидова Ірина Віталіївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Завальнюк Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалова Тетяна Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет

Кізлова Олена Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права й процесу, Міжнародний гуманітарний університет

Колодін Денис Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

Харитонova Тетяна Євгенівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Аліна Рашидівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, декан соціально-правового факультету, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чобану Геннадій – доктор, професор, Національний науково-дослідний інститут праці та соціального захисту (Бухарест, Румунія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол № 3 від 4 листопада 2021 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал зареєстровано Міністерством юстиції України: свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації КВ № 24969-14909ПР від 31.08.2021 р.
Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081, 293 (юридичні науки):
Наказ № 409 від 17.03.2020 р. Міністерства освіти і науки України.

«Часопис цивілістики» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).

Офіційний сайт: www.clj.nuoua.od.ua

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ	5	ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА	52
<i>Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВАКЦИНАЦІЇ ВІД COVID-19 З ПОГЛЯДУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	5	<i>Маньковський Володимир Валерійович</i> ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПЕРШОЇ ЧЕРГИ СПАДКОЄМЦІВ ПРИ СПАДКУВАННІ ЗА ЗАКОНОМ В УКРАЇНІ, ЛИТВІ ТА ПОЛЬЩІ.....	52
<i>Гуйван Петро Дмитрович</i> ЧАСОВИЙ АСПЕКТ ЗДІЙСНЕННЯ САМОЗАХИСТУ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ОСОБИ. ВІДМІННІСТЬ ЙОГО ВІД ОПЕРАТИВНОГО ЗАХИСТУ.....	15	ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІТ-ПРАВА ..	58
<i>Матійко Микола Володимирович</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЮ І ПОШИРЕННЮ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ ЛЮДИНИ, ЛОКАЛІЗАЦІЇ Й ЛІКВІДАЦІЇ ЇХ СПАЛАХІВ ТА ЕПІДЕМІЙ.....	21	<i>Каламайко Андрій Юрійович</i> УПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	58
<i>Омельчук Олександр Сергійович, Бондар Павел Вадимович</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ПЕРЕВЕЗЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТРАНСПОРТНИХ АГРЕГАТОРІВ.....	27	ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ	66
<i>Войчишин Олексій Валентинович</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ.....	36	<i>Davydova Iryna Vitalivna, Bernaz-Lukaetska Olena Mykhaylivna</i> EXTRAJUDICIAL INSTITUTIONS IN RESOLUTION OF SPORTS DISPUTES....	66
ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА	41	<i>Бааджи Наталія Пилипівна, Апалькова Інна Сергіївна, Яніцька Інна Анатоліївна</i> ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ ЗАКОННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ДІТЕЙ-ТВОРЦІВ У НОРМОТВОРЧІЙ ТА ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ..	72
<i>Кривенко Юлія Василівна, Спасова Катерина Іванівна</i> УКЛАДАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ.....	41	<i>Заяць Ольга Степанівна</i> ГНОСЕОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ.....	83
<i>Приленський Ігор Генрихович</i> ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАСАЖИРІВ ЗА ДОГОВОРОМ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПОВІТРЯНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ.....	46	<i>Хатнюк Юрій Анатолійович, Гурковська Катерина Андріївна</i> ЗМІСТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ.....	89

CONTENTS

THEORETICAL ISSUES	5	COMPARATIVE CIVIL LAW	52
<i>Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena</i>		<i>Mankovskyi Volodymyr</i>	
SOME ISSUES OF COVID-19 VACCINATION FROM THE POINT OF VIEW OF CIVIL LAW.....	5	PECULIARITIES OF THE SUBJECT COMPOSITION OF THE FIRST PRIORITY OF HEIRS WHEN INHERITANCE BY LAW IN UKRAINE, LITHUANIA AND POLAND....	52
<i>Guyvan Petro</i>		IT LAW CIVIL PROBLEMS	58
THE TEMPORAL ASPECT OF SELF-DEFENSE AS A WAY TO PROTECT A PERSON'S SUBJECTIVE RIGHT. ITS DIFFERENCE FROM OPERATIONAL PROTECTION.....	15	<i>Kalamaiko Andrii</i>	
<i>Matiiko Mykola</i>		INTRODUCTION OF INFORMATION TEHNOLOGIES AND ENSURING THE PRINCIPLES OF CIVIL JUSTICE.....	58
SOME ASPECTS OF DIFFERENTIATION OF FUNCTIONS OF PRIVATE-LAW REGULATION OF PREVENTION OF OCCURRENCE AND SPREAD OF INFECTIOUS HUMAN DISEASES, LOCALIZATION AND ELIMINATION OF THEIR OUTBREAKS AND EPIDEMICS...	21	CIVIL LAW WITHOUT BORDERS	66
<i>Omelchuk Oleksandr, Bondar Pavel</i>		<i>Davydova Iryna, Bernaz-Lukaetska Olena</i>	
LEGAL NATURE OF CONTRACTUAL RELATIONS WITH TRANSPORTATION USING TRANSPORT AGGREGATES.....	27	EXTRAJUDICIAL INSTITUTIONS IN RESOLUTION OF SPORTS DISPUTES....	66
<i>Voichyshyn Oleksii</i>		<i>Baadzhi Nataliia, Apalkova Inna, Yanitska Inna</i>	
REGARDING THE LEGAL NATURE OF THE SHAREHOLDERS' AGREEMENTS..	36	TAKING INTO ACCOUNT THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE ATTITUDE OF LEGAL REPRESENTATIVES OF CHILDREN-CREATORS IN RULE-MAKING AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES.....	72
PRACTICAL CIVIL LAW	41	<i>Zaiats Olha</i>	
<i>Kryvenko Yuliia, Spasova Kateryna</i>		EPISTEMOLOGICAL INTERPRETATION OF LEGAL AID AS A SOCIAL PHENOMENON...	83
CONCLUDING AND IMPLEMENTATION OF REFIT CONTRACT.....	41	<i>Khatniuk Yurii, Hurkovska Kateryna</i>	
<i>Prilensky Ihor</i>		CONTENT AND PROSPECTS OF INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND THE POPULATION.....	89
FEATURES OF CIVIL LIABILITY OF PASSENGERS UNDER THE CONTRACT OF CARRIAGE BY AIR IN UKRAINE.....	46		

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.122:(351.774.7:616-036.21«covid-19»)
DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.437>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кореспондент НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВАКЦИНАЦІЇ ВІД COVID-19 З ПОГЛЯДУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, що триває вже понад 2 роки, та пов'язана з нею криза створили низку загроз для економічного, соціального і навіть фізичного буття людства.

Попри вжиті заходи, включаючи непопулярні карантини (локдауни, як їх стали іменувати пізніше), закриття кордонів між державами тощо, у переважній більшості країн пройшла друга і починається третя хвиля пандемії.

В Україні станом на 4 листопада 2021 р. кількість тих, хто захворів з початку пандемії, за даними МОЗ України, становила 3 006 463 особи.

Кількість нових випадків зараження коронавірусною інфекцією за добу знову зростає, порівняно з попереднім днем, і становить 27 377 осіб. Зокрема, хворобу зафіксували у 1 787 дітей та 426 медичних працівників. Із огляду на повідомлення МОЗ маємо 5 472 госпіталізованих із підтвердженими випадками та підозрою на COVID-19.

За добу зафіксовано 699 смертей. Найбільше – у Донецькій, Одеській та Дніпропетровській областях. Загалом за весь час пандемії в країні офіційно підтвердили 70 146 летальних випадків.

Станом на 4 листопада 2021 р. в Україні 15 областей із 24-х і місто Київ входять до так зва-

ної «червоної» зони, де найвищий рівень захворюваності [1].

Виклики пандемії, з одного боку, активізували сподівання на сильний уряд і віру в пріоритет потреб суспільних над особистими [2], але, з іншого, посилили невдоволення частини населення через обмеження низки суб'єктивних прав, активізацію застосування державними інституціями засобів примусу при локдаунах, вакцинацію від вірусу COVID-19 тощо.

Свою чергою негативне ставлення до вакцинації має практичними наслідками ухилення «антивакцинаторів» від щеплення, а також виникнення живильного середовища для вчинення протиправних дій, що полягають у виготовленні та збуті фальшивих документів, якими посвідчується фейковий факт вакцинації, котрий нібито мав місце.

Хоча держава останнім часом вживає чимало зусиль для подолання кризи, що виникла у цій галузі, засобами публічно-правового впливу, але доводиться констатувати недостатню ефективність зазначених засобів.

Значення, що надається вакцинації як засобу зниження кількості захворювань на коронавірус, а також істотні проблеми, що виникають при вирі-

шенні цього завдання, зумовлюють актуальність пошуку правових шляхів подолання проблеми.

Цим зумовлена також актуальність дослідження можливостей застосування правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з вакцинацією в умовах пандемії. Особливо важливою є оцінка згаданих проблем з погляду цивілістики, адже засоби публічного примусу, агресивні дії із забезпечення вакцинації населення не виправдовують сподівань, які на них покладаються. Водночас потенціал цивілістики залишається наразі практично не затребуваним. А він є одним із тих шансів зменшити загрози пандемії, котрі неодмінно мають бути використані.

Оскільки пандемія є Викликом XXI ст., існує нагальна необхідність адекватної реакції не лише держави та її інституцій, але й усього суспільства, особливо свідомої його частини. Своєю чергою в ситуації, що склалася, вакцинація є необхідним елементом протистояння суспільства/держави загрозам пандемії COVID-19.

Стан дослідження теми. Правові проблеми існування суспільства в умовах пандемії COVID-19 частково були об'єктом наукових розвідок правознавців [3].

Водночас дослідники практично не порушували питання правового забезпечення вакцинації від вірусу COVID-19, попри активні публічні дискусії в соціальних мережах, у засобах масової інформації, на шпальтах періодичних видань тощо.

Таким чином, можна констатувати, що ця важлива, актуальна проблема поки що фактично перебувала поза увагою правознавців, а отже, потребує спеціального дослідження.

Метою статті є аналіз можливостей і проблем забезпечення засобами цивільного права підвищення ефективності проведення вакцинації в умовах пандемії, а отже, визначення на такому підґрунті програми діяльності відповідних інституцій держави та суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Вакцинація як спроба держави протистояти пандемії та альтернатива локдауну.

Згідно з даними МОЗ України від початку кампанії вакцинації з лютого 2021 р. в Україні провели 18 279 337 щеплень.

Одну дозу вакцини отримали 10,6 млн осіб, повністю імунізовані та отримали дві дози майже 7,6 млн осіб. За добу, 2 листопада, в Україні одержали першу дозу 229 100 охочих, другу дозу –

81 339 людей, повідомляють у відомстві. Наразі в Україні працюють понад 1 129 мобільних бригад із імунізації, 3 261 пункт щеплення та 422 центри вакцинації населення.

У МОЗ наголошують, що 93,2% госпіталізованих за попередній тиждень не мали жодної дози вакцини від COVID-19. За весь період пандемії в Україні захворіло близько 3 млн осіб, померли 69 447 осіб, – свідчать дані МОЗ [4].

Вакцинація від коронавірусу в Україні пришвидшилася на тлі нового спалаху хвороби. Всі вакцини від коронавірусу, схвалені ВООЗ, захищають від ускладнень та смерті, але вакциновані люди все одно можуть захворіти.

Станом на 28 жовтня 2021 р. в Україні на коронавірус захворіли 26 870 людей. Із них 24 925 осіб не мали жодної дози вакцини, це 92,8% хворих, – пише «ВВС-Україна».

Схожа тенденція спостерігається, якщо взяти довший період для аналізу. Із 1 червня по 28 жовтня 2021 р. в Україні захворіли 670 тис. людей. Із них майже 638 тис., або 94,6%, не отримали жодної дози вакцини.

За ці п'ять місяців захворіли 32 тис. щеплених людей. Водночас дані про госпіталізації свідчать, що більшість з цих пацієнтів хворіли у легкій формі і до лікарні не потрапили. За даними МОЗ, понад 95% людей у ковідних відділеннях не вакцинувалися від COVID-19.

До цього варто додати, що аналогічна тенденція має місце і в інших країнах. Так, американські вчені, аналізуючи частоту виявлення COVID-19 у групи госпіталізованих пацієнтів із 9 штатів, з'ясували, що ті, хто не перехворів, але був щеплений, госпіталізувалися рідше за тих, хто перехворів, але не був вакцинований (*Джерело: «ВВС-Україна»*) [5].

Зв'язок між негативним ставленням населення до вакцинації і кількістю захворювань та смертей від коронавірусу в державі чітко простежується на прикладі Латвії, котра наприкінці жовтня 2021 р. досягла найвищого рівня смертності пацієнтів із діагнозом COVID-19 серед країн Євросоюзу та Європейської економічної зони (ЄЕЗ), випередивши Румунію і Болгарію.

Як повідомляє агентство «ЛЕТА», з 18 по 31 жовтня 2021 р. у Латвії рівень смертності пацієнтів із діагностованим COVID-19 досяг 244,8 випадку на мільйон жителів.

За Латвією йдуть Болгарія з 242,7 і Румунія з 230,3 смертей на мільйон населення за попередні два тижні.

При цьому середній рівень смертності від COVID-19 в ЄС та ЄЕЗ за цей період становив 27,2 випадки на мільйон населення [6].

Виступи антивакцинаторів: чи є вакцинація порушенням прав людини?

Порушення прав людини чи обмеження цивільної правоздатності: проблеми співвідношення.

Внаслідок суперечливого ставлення населення України до вакцинації вона виявилася фактично розділеною ментально навпіл: згідно з результатами опитувань майже 50% респондентів не зробили і не збираються робити щеплення від COVID-19.

Тут варто згадати, що спроби держави приборкати пандемію шляхом обмеження контактів хворих та потенційно хворих за допомогою встановлення карантину ще торік викликали серйозний супротив населення. При цьому, якщо правознавці та інші фахівці у галузі прав людини обговорювали можливість, умови та порядок встановлення карантинних обмежень [7; 8], то значна частина населення просто ігнорувала останні, чому значною мірою сприяла непослідовна політика держави та поведінка її функціонерів під час запровадження карантину та забезпечення контролю за його дотриманням.

Оскільки захворюваність на коронавірус після першої та другої хвиль, а також завдяки створенню кількох видів вакцини і проведенню добровільної вакцинації проти COVID-19 на початку 2021 р. помітно знизилася, питання обмеження прав за допомогою обмеження контактів здорових і хворих ніби втратило свою гостроту. На цьому фоні вакцинація від COVID-19 проводилася добровільно, а в багатьох країнах (зокрема, й в Україні) ще й повільно.

Тому не стало дивиною те, що третя хвиля коронавірусу, супроводжувана появою нового штаму Дельта, фактично застала спільноту (та й державні інститути) багатьох країн зненацька.

Така неготовність до посилення небезпеки автоматично спрямувала уряди багатьох держав знову до використання щодо вирішення проблем, пов'язаних із подоланням пандемії, випробуваних раніше публічно-правових засобів.

Але при цьому поза увагою урядовців залишився досвід негативного ставлення населення до запровадження обмежень, застосування державного примусу, каральних санкцій тощо. Так само, як забулося і протистояння влади та певної частини населення під час вирішення колізії публічних інтересів.

Однак доволі успішне протистояння владі та фактична неспроможність її фігурантів чинити опір обмежувальним заходам осіб, залучених до «стосунків навколо пандемії», не було забуто їхніми опонентами, що сприяло створенню такого собі квазігромадського руху «антивакцинаторів».

Проведення масової вакцинації населення з метою запобігання захворюванню на коронавірус зіткнулося з опором значної частини населення у багатьох країнах. Так, грецькі медики вийшли на протест проти обов'язкової вакцинації проти коронавірусу представників їхньої професії. Це трапилося після того, як уряд запровадив додаткові обмеження для нещеплених греків на фоні різкого зростання інфекцій, госпіталізацій та смертей.

На нашу думку, пов'язані з цим події знаменували собою перехід до нового етапу протистояння влади та громадян у питаннях вирішення проблем, створених поширенням коронавірусу. Якщо протести проти карантинних обмежень здебільшого мали характер висловлювань окремих осіб з декларуванням ними (та іноді фахівцями) необхідності дотримання та захисту прав людини на вільне пересування тощо, то «антивакцинатори» досить швидко створили групи на кшталт «terra free», непогано забезпечені матеріально вони проводять хоч і небагатолюдні, але амбітні «акції» і закликають перейти до вуличних протестів на підставі демагогічних заяв про необхідність відстоювання прав людини. Такі групи діють не лише в одній країні. Наприклад, згадувана «terra free» провела акції протесту за однією схемою і з однаковими гаслами у жовтні в Молдові, у листопаді – в Україні [9]. Й якщо країни Заходу загалом більш-менш успішно долають опір «антивакцинаторів», то у Східній Європі цей рух приносить набагато більше клопоту [10].

Як зазначають журналісти, «у принципі, меседж в усіх акціях проти вакцинації, які організовують в Україні, один: там і про всесвітню змову щодо коронавірусу, і про недосконалі вакцини, й обурення карантинними обмеженнями, які нібито порушують всі можливі і неможливі закони та норми Конституції. Так принаймні заявляли на найбільш людному мітингу на пл. Конституції у столиці. І з цими пікетниками були солідарні навіть деякі колишні та чинні нардепи» [11].

Набагато активнішими стали «антивакцинатори» не тільки у соціальних мережах та вуличних виступах, але також і у зверненні з позовами щодо скасування «примусової» вакцинації, обмежень, які застосовуються до тих, хто не вакцину-

вався, тощо [12]. Варто зауважити, що недоброзичливці України, докладаючи рук до створення безладу в цій сфері, пророкують через своїх ботів параліч судової системи України, оскільки суди нібито будуть завалені позовами з оскарженнями примусової вакцинації (*Звіт Центру протидії дезінформації Ради національної безпеки й оборони України від 27 жовтня 2021 р. про результати аналізу інформаційного поля Telegram-каналів України*).

Оскільки «антивакцинатори» у своїх виступах активно використовують правозахисну риторіку, посилаючись на порушення прав людини, необхідно з'ясувати, чи є тут такі порушення та про які, власне, порушення йдеться. Це доцільно з огляду на те, що їхні інспірації певною мірою базуються на загальній тезі про неприпустимість примусової вакцинації [13]. Але не може не дивувати, що практично всі країни ЄС, де права людини є базовою цінністю, активно використовують примусову вакцинацію і це не викликає якогось помітного супротиву реальних правозахисних організацій [14].

Отже, визначимося щодо розуміння категорії «права людини».

Найбільш вдалим із різноманітних визначень цього поняття для характеристики його з точки зору практичного використання здаються такі: «права людини – невідчужувані свободи і права особи, які індивід отримує в силу свого народження, основне поняття природного і будь-якого права взагалі» [15, с. 62]; або ж «права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей» [16, с. 7].

Права людини не є безмежними, хоча обмежування їх супроводжується низкою проблем [17, с. 32–96].

Водночас, спираючись на згадане вище розуміння прав людини, положення Конвенції з захисту прав людини й основоположних свобод, доктринальне тлумачення вихідних положень прав людини у Конституції України [18], зазначимо, що, на відміну від карантину, коли обмежується право на пересування, свободу зібрань тощо, саме по собі проведення вакцинації, на нашу думку, не є обмеженням прав людини, а вакцинація права невакцинованих людей не порушує [19].

Принагідно варто зауважити, що в науковій термінології теорії цивільного права категорія «права людини» використовується з певними

застереженнями, як не властива безпосередньо цій галузі. Натомість йдеться про немайнові та майнові «права фізичної особи».

Однак це не означає відсутності певного кореспондування згаданих понять. Так, серед регулятивних правовідносин розрізняють загальні та конкретні правовідносини [20, с. 252], враховуючи різницю між ними, яка полягає в тому, що перші пов'язані переважно з такими формами реалізації юридичних норм, як дотримання, виконання та використання, а другі опосередковують їхнє застосування. Відповідно, конкретні правовідносини опосередковують застосування права, а загальні – охороняють та забезпечують право.

Зокрема, загальні регулятивні правовідносини пов'язані з дотриманням членами суспільства законів, правопорядку, конституційних норм, прав людини. У межах загальних правовідносин реалізуються основні (природні) права людини, зафіксовані в міжнародних актах, Загальній декларації прав людини, інших документах.

Що стосується конкретних правовідносин, то вони виникають на підставі конкретних юридичних фактів, тому й отримали таку назву. Їх завданням є обслуговування щоденних потреб, запитів та інтересів суб'єктів права: повсякденного буття людини, цивільного обігу, ринку, праці, виробництва тощо. Такі правовідносини виникають, припиняються та змінюються безперервно. Деякі з них дуже короткотермінові, швидкоплинні. Вони очевидні, суворо індивідуалізовані [21, с. 136].

З цивілістичного погляду, «права людини» можуть бути віднесені до загальних цивільних відносин, а «суб'єктивні права приватної особи» – до конкретних. Отже, стосовно визначення наслідків відмови від вакцинації може йтися про здійснення, захист цивільних прав, обмеження цивільної дієздатності та спроби обмеження цивільної правоздатності, вирішення колізії суб'єктивних прав учасників цивільних відносин, що потребує спеціального дослідження.

Колізія суб'єктивних цивільних прав. Поєднання публічних і приватних засобів впливу. Шикана.

Що стосується проблеми колізії суб'єктивних прав учасників цивільних відносин, то вона, на нашу думку, значною мірою стала результатом хибного розуміння тези про існування загрози «звикання» соціуму до підміни індивідуалістичних, приватно-правових цінностей цінностями колективістськими із застосуванням публічно-правових засобів визначення і забезпечення останніх, а отже, виникнення «побічного ефекту» у вигляді

психологічного підґрунтя для звикання і влади, і людей до розширення повноважень правоохоронних органів [22].

Із урахуванням згаданої тези можна сказати, що головна помилка дій влади під час проведення вакцинації полягає саме в ігноруванні багатоаспектності проблеми, відсутності спроб/намагання вирішити проблеми, які при цьому виникають, суто вольовим шляхом (шляхом адміністрування).

Що стосується «ідеологічного/пропагандистського» забезпечення вакцинації, то тут, на нашу думку, державними інституціями не досить уваги приділяється роз'ясненню відмінностей між «правами людини» і цивільною правоздатністю особи.

Зокрема, якщо проблема забезпечення прав людини може розглядатися під кутом доцільності абсолютного захисту права окремої людини як приватного інтересу проти інтересу публічного, то з погляду цивілістичного важливою є також проблема подолання колізії приватних інтересів. Адже, скажімо, право однієї особи нехтувати своїм здоров'ям не може протистояти праву кожної іншої особи дбати про власне здоров'я. Й якщо якась особа, вважаючи, що вона має таке право, ухиляється від вакцинації, то так само інша особа має право вимагати, щоб таке ухиляння не створювало для неї загрози захворювання. Інакше має місце зловживання правом, відоме у теорії цивілістики як «шкани» [23].

Не будемо зупинятися тут на проблемі зловживання правами, яка досліджувалася вітчизняними науковцями зазвичай у контексті проблеми здійснення та захисту цивільних прав [24–31], натомість констатуємо, що конкретні проблеми здійснення і захисту цивільних прав в умовах вакцинації поки що залишаються майже не вивченими, а отже, потребують спеціального самостійного дослідження.

Зауважимо лише, що в ЦК України існує норма, яка передбачає можливість виникнення такої колізії прав і зазначає, що межі здійснення цивільних прав встановлюються договором або актами цивільного законодавства (ч. 1 ст. 13). Зокрема, ч. 2 ст. 13 ЦК України визначає, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб. Згідно з ч. 4 цієї ж статті ЦК України при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Важливими є положення ч. 6 ст. 13 ЦК України, якими фактично встановлюються гарантії дотримання особою меж здійснення її прав. Ця

норма передбачає, що «в разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені ч. 2–5 цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом».

Констатуючи ту важливу обставину, що ст. 13 ЦК України визначає засади вирішення колізії прав приватних осіб, водночас маємо звернути увагу на недосконалість змісту наведеної норми.

По-перше, надто розпливчастою є вказівка на те, що межі здійснення цивільних прав встановлюються договором або «актами цивільного законодавства». Незрозуміло, зокрема, яким має бути рівень таких актів: Кодекс, поточні закони, підзаконні акти (постанови уряду, накази МОЗ тощо). Тобто який із органів влади може нормативно визначати межі здійснення прав?

По-друге, незрозуміло, якою є правова природа вимоги ч. 2 ст. 13 ЦК України «утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб». Чи означає це існування юридичного обов'язку особи, чи йдеться лише про позитивний (правомірний) тип її поведінки?

По-третє, чимало питань виникає щодо розуміння використаної у ч. 4 ст. 13 ЦК України оцінювальної категорії «моральні засади суспільства», яких має дотримуватися особа при здійсненні цивільних прав. Ця категорія і раніше викликала чимало суперечок. Наразі значення вірного (уніфікованого) її розуміння ще більше зростає на фоні конфлікту «провакцинаторів» з «антивакцинаторами», оскільки й ті, й інші часто апелюють саме до моральних аспектів проблеми.

Зрештою неконкретними є і положення ч. 6 ст. 13 ЦК України, згідно з якими суд може зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом. Зокрема, незрозуміло, хто може звернутися до суду з вимогою про «припинення зловживання правами» (якщо відсутній договір, сторони якого відомі заздалегідь). Незрозуміло також, про які «інші наслідки, встановлені законом», йдеться. Особливо тоді, коли виникають проблеми на кшталт тих, що мають місце при пандемії, а отже, не забезпечені законодавчим регулюванням тощо. Чи має прийматися спеціальний закон «про недопустимість зловживання правами», чи може використовуватись аналогія закону або аналогія права?

Попри існування згаданих вище спеціальних досліджень проблем визначення меж здійснення права та наслідків їхнього порушення [32; 29], ці питання залишаються поки що без відповіді.

на застосування Pfizer COVID-19 для цієї вікової групи. Використання вакцини продемонструвало зниження кількості госпіталізацій серед підлітків із червня по вересень 2021 р. на 93%.

Навіть після того, як вакцини дозволені або схвалені до використання, моніторинг безпеки триває. Це дозволяє виявляти та досліджувати дуже рідкісні побічні ефекти, які не спостерігають у великих дослідженнях на пізній стадії. Спостереження за безпекою застосування вакцини проти COVID-19 після отримання дозволу на її використання в дорослих і підлітків старшого віку (від 16 років і старших) швидко виявило випадки посилення запалення серця, відомого, як міокардит. Як правило, його спостерігали у молодих чоловіків після вакцинації COVID-19. Більшість пацієнтів добре відреагували на підтримувальну терапію, й їхній стан швидко покращився. Міокардит може виникати при COVID-19 або як ускладнення мультисистемного запального синдрому.

Випробування Pfizer для осіб віком до 12 років почалося з трьох різних доз. Результатів випробувань вакцини Pfizer для двох молодших вікових груп, від 2 до 5 років і від 6 місяців до 2 років, можна очікувати пізніше цього року. Також проводять клінічні випробування на дітях вакцин Moderna та Johnson&Johnson [34].

МОЗ України затвердило позицію національної технічної групи експертів із питань імунопрофілактики, яка рекомендувала вакцинувати від коронавірусу дітей віком від 12 років.

Міністерство охорони здоров'я України рекомендує вакцинувати від коронавірусу дітей віком від 12 років, незалежно від їх приналежності до групи ризику, препаратом Comirnaty виробництва BioNTech/Pfizer. Наказ, яким затверджуються відповідні рекомендації національної технічної групи експертів з імунопрофілактики, був підписаний 13 жовтня: «Враховуючи наявні дані з безпеки та ефективності вакцини Comirnaty від Pfizer/BioNTech для дітей віком від 12 років, а також зростання захворюваності на SARS-CoV-2 серед дітей, рекомендовано проводити вакцинацію осіб віком від 12 до 17 років, незалежно від приналежності до групи ризику, за умови наявності щеплень, які відповідають віку з урахуванням затверджених протипоказань до вакцинації».

Згідно з даними Ради національної безпеки та оборони в Україні станом на 27 жовтня 2021 р. у віковій групі 12–15 років щепились однією дозою 2 336 дітей, повністю імунізовані – 1 370. Серед дітей віком 16–18 років першу дозу

вакцини отримали 12 073 дитини, повний курс вакцинації пройшли 7 753 дитини [35].

З погляду цивілістичного, перша з проблем, яка тут виникає, полягає вже у тому, що незрозуміло, про яку категорію учасників цивільних відносин йдеться, за якою ознакою вони диференційовані чи мають диференціюватися?

Передусім зауважимо умовність позначення «діти», оскільки у щоденних інформаційних звітах МОЗ України йдеться просто про «дітей, які захворіли»; під час дослідження «постковідного симптому» в дітей у Німеччині медиками до категорії «дітей» були віднесені особи віком від 5 до 17 років [33]; у США 29 жовтня 2021 р. управління з санітарного нагляду за якістю харчових продуктів та медикаментів визначило, як рівень захисту від COVID-19 категорію «дітей початкової школи», дозволивши екстрене використання вакцини Pfizer-BioNTech проти COVID-19 для дітей віком від 5 до 11 років [34].

На нашу думку, з погляду значення віку дітей до їхньої вакцинації важливим є врахування диференціації дієздатності неповнолітніх, встановленої ст. 31–35 ЦК України.

Це, тим більше, є важливим на тлі думки експертів щодо існування проблеми ставлення батьків до можливості вакцинації дітей.

Якогось підвищеного попиту на вакцинацію підлітків у МОЗ не очікують, зважаючи на загальноукраїнські тенденції у ставленні до вакцинації. Дані соціологічного опитування, проведеного у вересні Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології, свідчать, що понад 56% дорослого населення країни не планує робити щеплення в найближчій перспективі. «Ті, кому потрібна вакцинація, будуть раді можливості захистити своїх дітей. Ті дорослі, яким не потрібна вакцинація проти COVID-19, і своїх дітей не приведуть на щеплення, – припускає співголова громадської організації «Батьки SOS» Олена Бондаренко. – Сама ж дитина не може прийти на щеплення. Тому за цифрами буде така ж картина прихильників і противників вакцинації дітей від коронавірусу, як загалом по країні у дорослих» [36].

Враховуючи зазначені обставини, слід визнати важливим дослідження можливості захисту права неповнолітніх на самостійне вирішення правових питань проведення їм щеплення від вірусу COVID-19, що можливо як шляхом надання переваги їх рішенням вакцинуватися, так і за допомогою більш активного залучення до вирішення цих питань органів опіки і піклування. При цьому

можливе використання положень ст. 13 ЦК України, про які згадувалося вище.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Враховуючи ту обставину, що скасування маскового режиму та інших протиепідеміологічних заходів в Україні може бути оголошено тільки після вакцинації 75% населення (а за нинішніх темпів отримання імунізації карантин триватиме 3–4 роки) [37], проблеми вакцинації набувають особливого значення.

Оскільки вакцинація наразі є найбільш дієвим із медичних засобів подолання пандемії COVID-19 та єдиною реальною альтернативою локдауну, необхідно максимально ефективно

використати засоби її успішного проведення (зокрема, правові).

Враховуючи недостатність використання лише публічно-правових засобів впливу, до яких активно вдається держава, доцільно звернути увагу на невикористані можливості цивільно-правового регулювання у цій сфері, маючи на увазі необхідність першочергового вирішення проблем активізації цивільно-правового механізму подолання колізії інтересів учасників цивільних відносин, недопущення зловживання цивільними правами з боку противників вакцинації, усунення перешкод вакцинації дітей, а також супутніх проблем, про які йшлося вище, і пов'язаних із ними інших питань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні від початку пандемії на COVID-19 захворіли три мільйони осіб / МОЗ. URL: <https://www.dw.com/uk/moz-v-ukraini-vid-pochatku-pandemii-na-covid-19-zakhvorily-try-miliony-osib/a-59715979>.
2. Кошляк А., Спірін Є. Світ після пандемії: глобалізація слабшає, націоналісти зміцнюють позиції. URL: https://thebabel.com.ua/texts/40815-svit-pislya-pandemiji-globalizaciya-slabshaye-nacionalisti-zmicnyuyut-poziciji-perekazyemo-stattyu-foreign-policy?utm_source=page&utm_medium=publication.
3. Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19 : матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції / за заг. ред. Є.О. Харитонов. Одеса : Фенікс, 2020.
4. COVID-19: в Україні зробили понад 18 мільйонів щеплень / МОЗ. URL: <https://www.dw.com/uk/borotba-z-covid-19-v-ukraini-zrobyly-ponad-18-milioniv-shcheplen/a-59704514>.
5. Скільки вакцинованих українців захворіли на коронавірус / МОЗ. URL: https://racurs.ua/ua/n162446-skilky-vakcynovanyh-ukrayinciv-zahvorily-na-koronavirus-dani-moz.html?utm_medium=referral&utm_source=idealmedia&utm_campaign=racurs.ua&utm_term=1296581&utm_content=9743555.
6. У Латвії зафіксовано найвищий рівень смертності від COVID-19 в Євросоюзі. URL: https://www.unian.ua/health/worldnews/ukraini-latviji-zafiksovano-nayvishchiy-riven-smertnosti-vid-covid-19-v-yevrosoyuzi-ostanni-novini-11601376.html?_gl=1*_ga*MTgzNDUzNDEyNi4xNjI4ODg3MDUw*_ga_JLSK4Y8K67*MTYzNjIxOTcwMi4xMS4wLjE2MzYyMTk3MDIuNjA.*_ga_DENC12J6P3*MTYzNjIxOTcwMi4xMS4wLjE2MzYyMTk3MDIuNjA.
7. Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту : монографія / за ред. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонової, К.Г. Некіт. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 404 с.
8. Харитонов Є.О., Харитонів О.І., Булеца С.Б. Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення : монографія / за ред. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонової, К.Г. Некіт. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 316 с.
9. У плакатів антивакцинаторів в Україні та Молдові виявився однаковий дизайн. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/antivakcinatori-v-ukrajini-ta-moldovi-vikoristovuvai-plakati-z-odnakovim-dizaynom-50193808.html>.
10. Карпа Д. Щеплення від роспропаганди: як країни ЄС долають спротив антивакцинаторів. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/11/5/7129907/>.
11. Орляк А. Без змови не обійшлося: хто організовує мітинги антивакцинаторів та до чого тут містичний 25-й кадр. URL: <https://tsn.ua/exclusive/bez-zmovi-ne-obiyshlosya-hto-organizovuye-mitingi-antivakcinatoriv-ta-do-chogo-tut-mistichniy-25-y-kadr-1904005.html>.
12. Примусову вакцинацію оскаржили до суду: ОАКК призначив засідання. URL: <https://zib.com.ua/ua/149552-primusovu-vakcinaciyu-oskarzhili-do-sudu-oakk-priznachiv-zasidannya>.
13. Обмеження прав невакцинованих є порушенням Конституції. URL: <https://zib.com.ua/ua/149476-obmezheniya-prav-nevakcinovanih-e-porushennyam-konstitucii-.html>.
14. Ємець М. Примус до вакцинації: як в Європі борються з противниками щеплень. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/09/3/7127366/>.
15. Андрусак Т.Г. Теорія держави і права. Львів, 1997. 98 с.
16. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Київ, 1995. 172 с.
17. Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія І. Дослідження та реферати*. Вип. 3. Львів : Астрон, 2001. 108 с.
18. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.
19. Ковід-сертифікати і локдаун: чи порушені права невакцинованих / Д. Куришко. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59138967>.
20. Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. С.С. Алексеева. Москва : Юридическая литература, 1979.

21. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Регулятивні правовідносини: приватноправовий та публічно-правовий виміри : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. 397 с.
22. Амелін А. Влада сильніше контролюватиме народ, прикриваючись його безпекою. URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_vlada-silnishe-kontrolyuvatime-narod-prikrivayuchis-jogo-bezpekoju/958662?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=.
23. Яценко Т.С. Категория шиканы в гражданском праве: история и современность. Москва : Статут, 2003. 157 с.
24. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
25. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 550 с.
26. Красицька Л.В. Проблеми здійснення і захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.
27. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин : монографія / за заг. ред. В.В. Луця. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 320 с.
28. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних й юридичних осіб : колективна монографія / В.Л. Яроцький та ін. ; за ред. В.Л. Яроцького. Харків : Юрайт, 2013. 272 с.
29. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія. Київ : КНТ, 2008. 184 с.
30. Стефанчук М.О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення : монографія. Київ : Артєк, 2020. 429 с.
31. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
32. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.
33. Шиканова А. Лікарі назвали симптоми «постковідного синдрому» в дітей: на що звернути увагу. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/stylers/vrachi-nazvali-simptomy-postkovidnogo-simptoma-1635332022.html>.
34. Ширли Д.Е. Дітей віком від 5 років почнуть вакцинувати від COVID-19. Наскільки це безпечно? URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/vakcinaciya-chi-potribno-roboti-zvichku-dityam-fayzer-ostanni-novini-50193123.html>.
35. МОЗ України рекомендує вакцинувати від COVID-19 усіх дітей з 12 років. URL: <https://www.dw.com/uk/moz-rekomenduie-vaktsynuvaty-vid-covid-19-usikh-ditei-iz-12-rokiv-vaktsynoiu-biontech-pfizer/a-59640396>.
36. Вакцинація дітей проти COVID-19 в Україні: що треба знати? URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8-covid-19-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%89%D0%BE-%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8/a-59650515>.
37. Білоброва К. «Карантин в Україні може тривати ще 3–4 роки», – експлава МОЗ. URL: <https://covid.obozrevatel.com/ukr/karantin-v-ukraini-mozhe-trivati-sche-3-4-roki-eks-glava-moz.htm>.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВАКЦИНАЦІЇ ВІД COVID-19 З ПОГЛЯДУ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджуються правові проблеми вакцинації від вірусу COVID-19 з погляду цивільного права. Вихідною тезою є те, що така вакцинація обґрунтовано розглядається як реальний засіб подолання пандемії, котрий потребує належного матеріального, організаційного, правового та ідеологічного забезпечення. При цьому увагу звернено на те, що для подолання проблем, які виникають у зв'язку з вакцинацією від COVID-19, важливе значення має ефективне використання не лише публічно-правових, як це зараз має місце, а й приватноправових юридичних засобів. Зазначається, що успішне проведення вакцинації в Україні ускладнюється існуванням у суспільстві глибокого конфлікту між прихильниками і противниками такої вакцинації. Зауважується, що на тлі сподівань держави на вирішення проблеми подолання пандемії COVID-19 та її наслідків публічно-правовими засобами у частини суспільства наразі формується виразна тенденція до уникнення вакцинації, що обґрунтовується тезами про зазіхання на права людини, порушення цивільних прав приватної особи. Зазначається, що негативне ставлення до вакцинації має наслідками ухилення «антивакцинаторів» від щеплення, а також вчинення ними протиправних дій, які полягають у виготовленні та збуті фальшивих документів, котрими посвідчується фейковий факт вакцинації, котрий нібито мав місце. Констатується недостатня ефективність зусиль однієї лише держави у цій галузі.

На підставі критичного аналізу етичних та правових аспектів ситуації, що склалася, робиться висновок про можливість й умови вирішення низки проблем вакцинації за допомогою засобів цивільного законодавства та удосконалення практики його застосування. Звертається увага на те, що активне протистояння вакцинації може розглядатись як зловживання цивільними правами (шикана), та аналізуються наслідки такого зловживання правами, передбачені цивільним законодавством.

Констатується важливе значення вакцинації дітей, захворюваність яких на COVID-19 наразі є високою і супроводжується низкою додаткових негативних наслідків. У зв'язку з цим зазначається існування проблеми врахування ставлення дітей та їхніх батьків до вакцинації і доводиться необхідність керуватися положеннями Цивільного кодексу, що стосуються диференціації правового становища неповнолітніх.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, вакцинація, цивільне право, зловживання правом, неповнолітні.

Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena

SOME ISSUES OF COVID-19 VACCINATION FROM THE POINT OF VIEW OF CIVIL LAW

The article examines the legal issues of vaccination against the virus COVID-19 in terms of civil law. The starting point is that such vaccination is rightly considered as a real means of overcoming the pandemic, which, however, requires adequate material, organizational, legal and ideological support. Attention is drawn to the fact that in order to overcome the problems that arise in connection with vaccination against COVID-19, it is important to effectively use not only public law, as it is now, but also private law remedies. It is noted that the successful vaccination in Ukraine is complicated by the existence in society of a deep conflict between supporters and opponents of such vaccination. It is noted that against the background of the state's hopes to solve the problem of overcoming the COVID-19 pandemic and its consequences by public law in society, there is a clear trend of avoiding vaccination, based on theses of human rights violations, civil rights violations. It is noted that the negative attitude to vaccination has the consequences of evading "anti-vaccinees" from vaccination, as well as their illegal actions, which consist in the production and sale of false documents proving the fake fact of vaccination, which allegedly took place, and so on. It is stated that the efforts of the state alone in this area are ineffective.

Based on a critical analysis of the ethical and legal aspects of the situation, a conclusion is made about the possibility and conditions of solving a number of problems of vaccination by means of civil law and improving the practice of its application. Attention is drawn to the fact that active opposition to vaccination can be considered as an abuse of civil rights (chicane) and the consequences of such abuse of rights provided by civil law are analyzed.

The importance of vaccination of children whose incidence of COVID-19 is currently high and is accompanied by a number of additional negative consequences is stated. In this regard, it is noted that there is a problem of taking into account the attitude of children and their parents to vaccination and the need to be guided by the provisions of the Civil Code concerning the differentiation of the legal status of minors.

Key words: pandemic, COVID-19, vaccination, civil law, abuse of law, minors.

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.438>

Гуйван Петро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,

професор Полтавського інституту бізнесу

ORCID ID: 0000-0003-3058-4767

ЧАСОВИЙ АСПЕКТ ЗДІЙСНЕННЯ САМОЗАХИСТУ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ОСОБИ. ВІДМІННІСТЬ ЙОГО ВІД ОПЕРАТИВНОГО ЗАХИСТУ

Постановка проблеми. Особа в разі порушення її суб'єктивного матеріального права може захистити його у різний спосіб. Скажімо, за допомогою звернення з позовним домаганням до суду, яке містить обґрунтовану вимогу припинити порушення або усунути його наслідки. Однак юрисдикційний захист не є єдиним способом. Носій права, на яке здійснене посягання, може вчинити захисні дії і самостійно, без звернення до органу держави. Такі вчинки правовласника перебувають у межах встановлених законом правил про здійснення оперативного впливу на порушення або самозахисту. Самозахист як правова категорія прямо передбачений Цивільним кодексом України (ст. 19). Заходи самозахисту, як оборонного, так і превентивного характеру, мають бути адекватними обсягам можливого посягання на суб'єктивне право чи такого, що реально настало, повинні мати чіткі межі свого здійснення, одночасно будучи втіленням правопорядку в суспільстві. Особливостями правопорушення, його небезпекою для цивільного права є межа застосування заходів самозахисту. Водночас, на нашу думку, питання про межі здійснення самозахисту не зводяться лише до обсягу та законності фактичних дій. Існує ще одна характеристика, яка визначає межі самостійного захисту права, але не за фактичним обсягом та суспільною небезпекою заходів, а за часом, упродовж якого самозахист можливий.

Стан дослідження теми. Питання темпоральних меж застосування неюрисдикційних способів захисту висвітлювалися в наукових роботах таких учених, як В.П. Грибанов, В.В. Луць, О.О. Красавчиков, О.П. Печений, Д.Д. Луспенник, Г.Я. Стоякін. Часові характеристики зазначеного самостійного

способу захисту права показові з огляду на більшу оперативність його застосування, хоча є помилкою зводити можливість самозахисту лише до ситуацій, коли юрисдикційним органам бракує часу або вони просто не здатні забезпечити дієвість захисту [1, с. 37]. Можливість самостійного вчинення фактичних дій щодо порушника суб'єктивного права є окремим повноваженням управленої особи в межах змісту охоронних правовідносин, незалежно від здатності особи залучити до вирішення проблеми орган державної юрисдикції та строків його реагування. Важливо лише, щоб вказані фактичні дії у кожній конкретній ситуації були можливими та адекватними. Так, скажімо, за порушення зобов'язання через прострочення виконання чи поставку неякісного товару заходи самозахисту вчинити неможливо. Отже, віритель може обирати інші способи захисту порушеного права, наприклад звернення до юрисдикційного органу або застосування оперативного впливу. Науковий розвиток цієї тези становить **мету статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як підкреслювалось у цивілістичній літературі, охоронні дії із самозахисту в рафінованому значенні цього терміна притаманні, як правило, захисту абсолютних суб'єктивних прав, передусім речових [2, с. 17–18]. Водночас український, як, до речі, і російський, закон, надаючи повноваження особі на самозахист цивільного права¹, не містить часових обмежень для його

¹ У Цивільному кодексі Російської Федерації мова йде про допустимість самозахисту цивільних прав, в українському кодексі – про його загальну дозволеність, якщо це не суперечить закону та моральним засадам суспільства.

реалізації [3, с. 37]. Саме тоді, після порушення абсолютного суб'єктивного цивільного права, попри те, що регулятивний механізм, яким опосередковуються відносини з третіми особами, продовжує діяти, стосовно правопорушника виникає охоронне відношення, а в управненої особи виникає право на захист порушеного права чи інтересу, зокрема, за наявності певних передумов і шляхом самозахисту. Подібний захист права – це завжди якась активна дія, а будь-яка дія має своє існування у часі, тож важливим є визначення цієї дії як щодо часу вчинення інших дій, так і щодо тривалості суб'єктивного права на самозахист.

Строки початку, закінчення та тривалість самозахисту мають значення під час визначення його своєчасності. Зазвичай самозахист починається в момент посягання на суб'єктивне право – в момент правопорушення, однак в окремих випадках він можливий і до початку такого посягання. Як підкреслив Пленум Верховного Суду України, стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. В разі з'ясування наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну [4]. Таким чином, за наявності реальної загрози для конкретного об'єкта правової охорони вчинення заходів самозахисту можливе до початку фізичних дій нападника від моменту, коли виникла реальна загроза посягання. При цьому ознака реальності посягання є визначальною для кваліфікації зазначених превентивних дій як правомірних засобів самозахисту. Саме у цьому в нашій ситуації полягає юридична відмінність між поняттями «охорона» та «захист» суб'єктивного матеріального права.

Скажімо, встановлення на вхідних дверях чи у приміщеннях спеціальних пристроїв, які здатні перешкодити проникненню та запобігти порушенню речового права особи, слід кваліфікувати як загальноохоронні заходи, а не як спосіб захисту, попри протилежне твердження окремих цивілістів [5, с. 198]. Якщо в разі їх задіяння під час вчинення правопорушення певним суб'єктом йому було завдано серйозну шкоду, за загальним правилом це не буде вважатися діянням, вчиненим у стані самозахисту. І навпаки, якщо особа чітко знає, що на її суб'єктивне право чи законний інтерес відбудеться конкретне посягання,

або сукупність наявних факторів свідчить про реальність такої можливості, вчинення тих же дій, що й у попередній ситуації, мусимо кваліфікувати як вжиття заходів самозахисту. Враховуючи викладене, заходи самостійної реалізації зазначених охоронних повноважень із захисту цивільних прав у разі їх оскарження до суду можуть бути визнані неадекватними не тільки з огляду на невідповідність їхнього змісту нормам законодавства, моральним засадам суспільства та конкретній обстановці, а й з урахуванням їхньої віддаленості від моменту порушення. Скажімо, якби дії фактичного плану були вчинені під час нападу або коли б мала місце реальна його загроза, їх можна було б кваліфікувати як правомірні односторонні дії управненої особи. Коли ж реагування почалося після закінчення нападу, воно не може бути віднесене до заходів самозахисту [6, с. 22].

У цивілістиці право на здійснення самозахисту своїх порушених суб'єктивних цивільних прав практично не заперечується. Втім, залишається суперечливим питання про наслідки такого захисту. Зокрема, щодо віднесення несприятливих для порушника результатів таких дій до санкційних. Так, О.О. Красавчиков стверджує, що самозахист не є застосуванням цивільно-правової санкції, це правомірний захист цивільних прав силами приватної особи без звернення за допомогою до компетентних органів [7, с. 50–51]. Ми не можемо погодитися з подібною оцінкою. Адже охоронні суб'єктивні права особи можуть реалізовуватися через звернення до юрисдикційного органу, а можуть реалізовуватися через здійснення управненою особою власних дій. Вчинення заходів самозахисту є автономним і цілком правомірним способом реалізації охоронно-правових повноважень, закладених у відповідних правовідносинах, що виникли внаслідок порушення. При цьому їх застосування, дійсно, в більшості випадків припиняє порушення права, не покладаючи на порушника додаткових обов'язків, і тому може бути віднесено до заходів захисту, а не заходів відповідальності. Отже, санкції на захист права можуть здійснюватися волевиявленням управненої особи у вигляді самозахисту.

Водночас, попри загальне суспільне і наукове сприйняття самозахисту як правомірної та адекватної правопорушенню поведінки управненої особи, це поняття ще не набуло належного тлумачення і нормативного закріплення щодо змісту та характеру вчинюваних дій. Це підтверджується тим, що досить часто у цивілістиці самозахистом називають різні заходи, котрі насправді жодного

стосунку до цього охоронного права не мають. Зокрема, деякі вчені в якості прикладу самозахисних дій наводять звернення особи до юрисдикційних органів щодо їх участі у захисному механізмі [8, с. 19]. Також має місце твердження, що до самозахисних заходів можуть бути віднесені і такі дії, як передбачена Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» можливість виступити у засобах масової інформації із спростуванням недостовірних фактів. Не будемо зупинятися на запереченні таких правових міркувань, адже все викладене у статті якраз і спростовує їх.

Деякі дослідники відносять до самозахисту права будь-які вчинки фактичного порядку, що перешкоджають чи запобігають здійсненню порушення правовими засобами або спрямовані на усунення його наслідків, наприклад дії щодо притримання майна [9, с. 3; 10, с. 271] чи накладання санкцій на поручителя [11, с. 146]. Зокрема, як самозахисна дія розцінюється притримання майна у разі видачі вантажу до внесення вантажоодержувачем усіх платежів [12, с. 10]. Така позиція заслуговує на критичну оцінку. Застосування певних способів забезпечення виконання зобов'язання не може вважатися самозахистом. Показовим у цьому плані є притримання майна. На перший погляд, це дія, яка негативно впливає на порушника права і спонукає його припинити порушення. Проте порушення права відбувається якраз не стосовно майна, що притримується. Як правило, не виконується інше – грошове зобов'язання. Отже, закон надає уповноваженому за грошовим зобов'язанням право не виконувати речове зобов'язання в якості адекватної реакції на правопорушення. Отже, в результаті притримання порушення речового права не може безпосередньо припинитися, воно може припинитися добровільно самим порушником, хоча і під загрозою неотримання належного йому за правом майна. Застосування інших аналогічних засобів, що мають на меті забезпечення виконання зобов'язання, теж не відповідає загальною визначеній меті та характеру самозахисного правового механізму: в разі вчинення відповідних дій порушення суб'єктивного права уповноваженої особи цими діями не запобігається та не припиняється. Мова може йти про компенсаційні ефекти, але то вже знаходиться поза межами самозахисту.

Таке ж відношення виникає й у випадку, коли, скажімо, комісіонеру надане право вирахувати з отриманих від третьої особи грошей суму, яка йому належить за договором комісії. Комісіонер

у такому разі не вчиняє фактичні дії з припинення порушення свого права на винагороду, а через порушення іншого права захищає своє. Отже, саме критерії спрямованості вчинку на припинення порушення мають бути покладені в основу розмежування заходів самозахисту та заходів іншого впливу на несправного боржника, пов'язаних із правопорушенням. У першому випадку фактичні захисні дії вчиняються щодо спірного чи порушеного права, у другому – порушується право контрагента, закладене в іншому, ніж спірне, зобов'язанні, або реалізуються права, що становлять зміст додаткових вимог, і таким чином здійснюється ефективний вплив на останнього. Під час самозахисту порушення припиняється в результаті дій особи, яка його застосувала; в разі іншого зазначеного наразі впливу воно або продовжує існувати, або припиняється діями самого порушника.

Не витримує критики також припущення, що до способів здійснення самозахисту можна віднести самостійне виконання потерпілою особою рішення суду на її користь, не чекаючи відповідних дій виконавчої служби. Дійсно, згідно з положеннями Закону України «Про виконавче провадження» примусові можливості цієї служби досить обмежені, коли виконання судового рішення полягає у власних активних діях боржника. Проте це не означає, що кредитор має право самостійно вчинити зазначені дії, наприклад знести самовільно споруджену будівлю. Втім, у ст. 5 цього Закону, власне, передбачена можливість виконання рішень судів та інших органів іншими, окрім державних виконавців, органами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами, хоча то відбудеться лише за наявності прямої вказівки про це у законі. Але навіть таке можливе нормативне встановлення участі кредитора у проведенні виконавчих дій ніяк не може кваліфікуватися як захист порушеного суб'єктивного права загалом і, тим більше, як прояв самозахисту. По-перше, правовий захист вже відбувся за допомогою реалізації охоронної вимоги певним юрисдикційним органом, адже саме ці рішення в подальшому виконуються виконавчою службою. Відповідно до законодавства охоронне повноваження особи в разі його реалізації в будь-який спосіб обов'язково припиняється. По-друге, вказані можливі дії вірителя жодним чином не збігаються за змістом та наслідками із заходами самозахисту, позаяк їх вчинення не попереджає та не припиняє порушення, а лише забезпечує виконання вже захищеного права.

Як бачимо, у наведених вище абзацах була надана критична оцінка науковим поглядам, що допускають змішування самозахисту з тими заходами правового впливу, які можуть застосовуватися внаслідок порушення цивільного права несправним боржником, але які в жодному разі не можна кваліфікувати як результати застосування неюрисдикційних способів захисту, зокрема самозахисту. Водночас окремих аналіз слід присвятити й тим цивілістичним дослідженням, котрі припускають змішування обох способів захисту, що вчиняються управненою особою без звернення до компетентного органу держави. В результаті отримуємо концепцію, згідно з якою застосування оперативного впливу на правопорушника, що реалізується односторонніми діями правовласника, визначається як складник самозахисту. Більше того, лише самозахист визнається синонімом неюрисдикційної форми правового захисту цивільних прав, до складу якого вводять, наприклад, право кредитора відмовитися від договору з огляду на його порушення боржником, перевести несправного платника на менш вигідну для нього систему розрахунків тощо [13, с. 78; 14, с. 115].

Насправді обидва способи захисту суб'єктивного права – різні та автономні прояви охоронної здатності відповідних повноважень носія. Тож не можна погодитися з отождненням охоронних заходів фактичного та юридичного характеру, а саме самозахисту права та оперативного впливу [15, с. 62]. Як вірно зазначає В.П. Грибанов [16, с. 117–118, 133], самозахистом можна вважати лише фактичні дії правовласника, спрямовані на припинення правопорушення. Практично цим критеріям найбільше відповідають дії в стані необхідної оборони. З іншого боку, оперативні заходи не можуть повністю відноситися до заходів самооборони, оскільки вони не вчиняються у момент правопорушення, їхньому застосуванню, як правило, передують певні попереджувальні процедури.

Для правильного визначення предмета охоронно-правових вчинків треба не тільки встановити сукупність відносин, що охоплюються відповідними нормами правового інституту, але й окреслити об'єктивні критерії віднесення вказаних взаємин до сфери цього регулювання. З цієї позиції на очевидну відмінність понять «самозахист» та «оперативний захист» вказує В.В. Луць [17, с. 6]. Дійсно, самозахист як сукупність фактичних дій, спрямованих проти правопорушника, має характеризуватися негайністю відповідної

реакції. Водночас здійснення оперативного захисту суворо регламентоване правилами чинного законодавства, він вчиняється у певному порядку і в строки, визначені договором чи нормативним актом. Наприклад, припинення постачання електричної енергії в разі несплати за неї може відбутися лише після відповідного попередження, яке має бути надіслане лише через певний час після порушення.

Попри загальну лаконічність чинного законодавства стосовно порядку та строків застосування оперативних заходів впливу (мабуть, правильніше було б сказати – нехтування вказаного питання нормотворцем), в окремих підзаконних актах, що регулюють певні види відносин, передбачений механізм реалізації цих охоронних повноважень носія. Зокрема, мова йде про застосування надавачем комунальних послуг свого права на обмеження споживачів в їх отриманні. Так, кожні правила надання послуг містять перелік організаційних заходів з боку кредитора, які передують самим діям із обмеження [18, с. 97–98]. Кредитор, встановивши факт порушення умов договору з боку контрагента, має в окремих випадках скласти відповідний акт про порушення, іноді він повинен попередити споживача про майбутнє обмеження не менш ніж упреждовж встановленого законодавством періоду. Як бачимо, оперативний захист хоч і здійснюється самостійно односторонніми діями особи, право якої порушене, та все ж не може визнаватися різновидом самозахисту відповідно до положень ст. 19 ЦК України.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можемо зробити певні висновки. Охоронні неюрисдикційні заходи у вигляді застосування оперативних санкцій до порушника та заходи правового самозахисту хоча і мають схожу природу, але все ж є досить відмінними явищами. Як відомо, будь-яке цивільне право, зокрема й охоронне, може бути реалізоване або власними позитивними діями уповноваженого, або необхідними для цього вчинками зобов'язаної особи. В цьому аспекті засоби самозахисту та оперативного впливу схожі: обидва реалізуються через активні дії правовласника. Проте зазначені дії не однакові. За самозахисту права вони носять оборонний характер, за оперативного впливу – наступальний. Крім того, організаційно-правові санкції не можуть бути здійснені за допомогою юрисдикційного органу, вони не можуть входити до змісту

позовного домагання, інакше втрачають свою головну ознаку – односторонній операційний вплив на порушника, а реалізуються виключно самим уповноваженим суб'єктом. Навпаки, дії, що становлять самостійний захист особою свого права, можуть також становити зміст позовного домагання і здійснюватися в якості

альтернативи через державний примус. Також самозахист здійснюється або до порушення права (превентивні заходи), або під час порушення, й аж ніяк не можна назвати самозахистом дії особи після припинення порушення. Оперативні ж заходи, навпаки, застосовуються, як правило, вже після правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сидельников Р.М. Легітимація і легалізація самозахисту цивільних прав. *Проблеми законності*. 2003. Вип. 59. С. 34–39.
2. Завидов Б.Д., Гусев О.Б. Гражданские права предпринимателей нуждаются в защите. *Законодательство и экономика*. 2000. № 8 (196). С. 6–20.
3. Сидельников Р.Н. Самозащита гражданских прав (сравнительно-правовой анализ законодательства Украины, Казахстана, России). *Сучасні проблеми права, державної безпеки життєдіяльності людини, формування громадянського суспільства* : матеріали конференції молодих науковців «Тобі, Харківщино, пошук молодих», м. Харків, 19–20 березня 2002 р. С. 36–37.
4. Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 квітня 2002 р. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/7268F441DF43F751C2256C960046F11>.
5. Лаевская Е.В. К вопросу о содержании самозащиты субъективных гражданских прав: проблемы теории и практики правового закрепления. *Право и демократия* : сб. науч. трудов. Минск : БГУ, 2013. Вып. 24. С. 197–216.
6. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав : конспекти лекцій зі спецкурсу. Львів : ЛДУ, 1993. 60 с.
7. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Советское государство и право*. 1966. № 10. С. 50–57.
8. Гориславский К.О., Конопльов В.В. Право на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : монографія. Сімферополь : ВАТ «Сімферопольська міська друкарня», 2007. 160 с.
9. Луспенник Д.Д. Реалізація права на самозахист цивільних прав. *Адвокат*. 2004. № 11. С. 3–8.
10. Карнаух Т.М. Відмежування притримання від заходів оперативного впливу. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 26 травня 2007 р. Харків : ХНУВС, 2007. С. 269–272.
11. Мацегорін О.І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 143–147.
12. Стоякин Г.Я. Меры защиты в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1973. 21 с.
13. Антонюк О.І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 212 с.
14. Боднар Т.В. Одностороння відмова від зобов'язання (договору) в контексті самозахисту цивільного права та інтересу. *Право України*. 2012. № 9. С. 110–117.
15. Печений О.П. Проблемы защиты прав человека и субъективных гражданских прав. *Права людини в умовах реформування правової системи України (до 50-ї річниці Загальної декларації прав людини)* / за ред. М.І. Панова. Харків : Національна юридична академія України, 1998. 113 с.
16. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.
17. Луць В.В. Строки і терміни в новому Цивільному кодексі України. *Юридична Україна*. 2003. № 11. С. 3–8.
18. Гуйван П.Д. Деякі питання своєчасності застосування охоронно-правових оперативних заходів. *Право та управління*. 2011. № 1. С. 95–102.

Гуйван Петро Дмитрович

ЧАСОВИЙ АСПЕКТ ЗДІЙСНЕННЯ САМОЗАХИСТУ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ОСОБИ. ВІДМІННІСТЬ ЙОГО ВІД ОПЕРАТИВНОГО ЗАХИСТУ

Стаття присвячена дослідженню актуального наукового питання про темпоральні чинники застосування такого способу охорони суб'єктивного права особи, як самозахист, та відмежуванню його за цією ознакою від спорідненого захисного повноваження на оперативний вплив на правопорушника. В роботі наголошено на тому, що охоронне відношення у будь-якому разі виникає після факту порушення, а захист є обов'язковою активною дією, яка має свої часові межі. Строки початку, закінчення та тривалості самозахисту мають значення в разі визначення його своєчасності. Стверджується, що самозахист слід вважати своєчасним за наявності реальної загрози конкретному об'єкту правової охорони. При цьому ознака реальності посягання є визначальною для кваліфікації вказаних превентивних дій як правомірних засобів самозахисту. З'ясована сутність самозахисту, піддана критиці позиція науковців, які ототожнюють самозахист із здійсненням спеціальних передбачених законом вчинків для забезпечення виконання зобов'язання, зокрема притримання чи покладення санкцій на поручителя, або з реалізацією власних повноважень своїми активними діями. Доводиться, що такий підхід є хибним. Негативно автором оцінюється і наукове припущення, що до способів здійснення самозахисту можна віднести самостійне виконання потерпілою особою рішення суду на її користь, не чекаючи відповідних дій виконавчої служби. Також обґрунтовується концепція, згідно з якою час здійснення охоронної дії може бути критерієм її правомірності: заходи самостійної реалізації повноважень щодо захисту цивільних прав можуть визнаватися неналежними з урахуванням їхньої віддаленості від моменту порушення. Значна увага присвячена встановленню відмінностей між способами самозахисту цивільного суб'єктивного права і близьким за сутністю охоронним механізмом застосування до порушника неюрисдикційних оперативних санкцій саме за часовим критерієм. Самозахист

здійснюється або до порушення права (превентивні заходи), або під час порушення, й аж ніяк не можна назвати самозахистом дії особи після припинення порушення. Оперативні ж заходи, навпаки, застосовуються, як правило, вже після правопорушення.

Ключові слова: самозахист, застосування оперативних санкцій, строк.

Guyvan Petro

THE TEMPORAL ASPECT OF SELF-DEFENSE AS A WAY TO PROTECT A PERSON'S SUBJECTIVE RIGHT. ITS DIFFERENCE FROM OPERATIONAL PROTECTION

This article is devoted to the study of the current scientific question of the temporal factors of the application of such a method of protection of the subjective right of a person as self-defense and distinguishing it on this basis from the related protective authority to operative influence on the offender. The thesis argues that the protective relationship in any case arises after the violation. And protection is a mandatory active action that has its time limits. The timing of the beginning, end and duration of self-defense are important in determining its timeliness. It is argued that self-defense should be considered timely in the presence of a real threat to a particular object of legal protection. At the same time, the sign of the reality of the encroachment is decisive for the qualification of the specified preventive actions as lawful means of self-defense. The essence of self-defense has been clarified, the position of scholars who equate self-defense with the implementation of special acts provided by law to ensure the fulfillment of obligations, such as detention or imposition of sanctions on the guarantor, or the exercise of their powers by their active actions. It turns out that this approach is wrong. The author also evaluates the scientific assumption that the methods of self-defense include the victim's independent execution of a court decision in his favor, without waiting for appropriate action by the executive service. The concept is also substantiated, according to which the time of carrying out a protective action can be a criterion of its legitimacy: measures of independent exercise of powers to protect civil rights may be considered inappropriate given their remoteness from the moment of violation. Considerable attention is paid to establishing the differences between the methods of self-defense of civil subjective law and the essentially close protective mechanism of application of non-jurisdictional operational sanctions to the violator according to the time criterion. Self-defense is carried out either before the violation of the law (preventive measures), or during the violation, and can not be considered as self-defense of the person after the violation. Operational measures, on the contrary, are usually applied after the offense.

Key words: self-defense, application of operative sanctions, term.

УДК 347.122:007

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.439>

Матійко Микола Володимирович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-4588-2636

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЮ І ПОШИРЕННЮ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ ЛЮДИНИ, ЛОКАЛІЗАЦІЇ Й ЛІКВІДАЦІЇ ЇХ СПЛАХІВ ТА ЕПІДЕМІЙ

Постановка проблеми. Загальні тенденції суспільного життя можуть впливати на роль окремих напрямів впливу приватноправових інститутів та їхнє соціальне призначення у певних сферах. Тенденції до персоналізації, глобалізації, інформатизації та фрагментації суспільного життя підвищують роль як окремих специфічних функцій приватноправових інститутів, так і окремих загальноправових функцій права, що проявляють себе і на рівні зазначених інститутів.

Не є винятком і вплив на функції зазначених інститутів поширення коронавірусної хвороби (COVID-19).

Багато правознавців диференційовано підходять до вивчення функцій правових явищ: виокремлюють функції права, функції правового регулювання, функції законодавства, функції правозастосування, функції правового виховання, функції санкцій, функції диспозицій, функції правового порядку [1, с. 25–33; 2; 3, с. 48; 4, с. 21–27].

При цьому в юридичній літературі висловлені думки про тотожність функцій права та правового регулювання. Так, В.Г. Смирнов стверджує, що поняття «функції права» загалом виражає соціальне призначення правового регулювання, тому що в ньому проявляються в сукупності предмет, завдання та метод регулювання [5, с. 7]. Натомість В.П. Реутов, навпаки, на прикладі виховної та пізнавальної функцій права і правового регулювання прагне обґрунтувати необхідність їх розрізнення [4, с. 23]. В.М. Горшенев під функціями правового регулювання розуміє функції

права у вузькому значенні, такі як владно-правовий регулятивний вплив (функції права у широкому значенні розкривають узагальнену характеристику правового впливу на суспільні відносини, коли регулювання є лише одним із питань вираження службової ролі права) [6, с. 35–37].

Можна погодитися з думкою С.С. Алексєєва про те, що правовим регулюванням є здійснення функцій права. Дослідник вважає, що право, котре характеризується як система загальнообов'язкових норм, які охороняються державою, виражають державну волю всього народу, вказує й на всі спеціальні засоби юридичного впливу, передбачені у нормах права [7, с. 114].

Взаємозв'язок категорій «функції права» і «функції правового регулювання» не дозволяє конструювати останню правову категорію як самостійну. Тут спостерігається ґносеологічний збіг функцій права і функцій правового регулювання. Крім того, функції права та функції правового регулювання повинні збігатися за підсумком регулювання.

Однак вищезазначене не означає, що функції права повинні ототожнюватися з функціями засобів регулювання, передбачених у нормах права. Засоби регулювання, незважаючи на те, що вони відповідають певній функції права, все ж таки відрізняються своїм функціонально-специфічним призначенням. Зокрема, хоч сукупність певних прав та обов'язків і відповідає тій або іншій функції права, проте їхня безпосередня функція полягає у наданні особі можливості певної поведінки, звернення за захистом тощо.

Таким чином, спостерігається подвійна функціональна орієнтація елементів, що становлять правове регулювання: на виконання свого функціонального призначення й на відповідну функцію права.

Теоретичні розробки функціональних аспектів права, правового регулювання та інших правових явищ можуть бути застосовані й до приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

Стан дослідження теми. Дослідженню функцій приватного права, цивільного права, приватноправового регулювання присвячено низку наукових робіт. Серед науковців, які досліджували цю проблематику, варто відзначити С.С. Алексєєва, В.С. Ковальського, С.Т. Максименко, М.Г. Проніну, Т.Н. Радька, А.Я. Риженкова, Є.О. Харитоновна, Н.А. Чечину та інших. Проте і дотепер ця проблематика залишається не досить розробленою для вітчизняної правової доктрини.

Метою статті є дослідження функцій приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації та ліквідації їх спалахів та епідемій за допомогою з'ясування сутності й природи явища зазначених функцій, напрямів впливу засобів цього регулювання; а також аналіз соціального призначення регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб. На тлі перетину публічних і приватних інтересів в умовах пандемії COVID-19 функціональні аспекти приватноправового регулювання не можуть залишатися без змін. Загальні тенденції суспільного життя можуть впливати на роль окремих напрямів впливу приватного та цивільного права й їх соціальне призначення. Зазначене належним чином актуалізує це дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», визначаючи правові, організаційні та фінансові засади діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, спрямованої на запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізацію та ліквідацію їх спалахів та епідемій, встановлюючи права, обов'язки та відповідальність юридичних і фізичних осіб у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, формує й основні напрями впливу та соціальне призначення правового регулювання запобігання

виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, зокрема напрями впливу та соціальне призначення приватноправового регулювання зазначеної сфери. Вищенаведене окреслює функціональні аспекти приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

У системі функцій права важливе місце посідає регулятивна функція. Призначення права – регулювати суспільні відносини – може втілюватися у формі договорів, нормативних, правозастосовних актів, у встановленні правового статусу, правосуб'єктності, визначенні (передбаченні) юридичних фактів, встановленні конкретного правового зв'язку між суб'єктами права, визначенні оптимального типу правового регулювання щодо конкретних суспільних відносин тощо. Особливості цієї функції полягають насамперед у запровадженні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, у координації соціальних взаємозв'язків. Регулятивна функція приватноправових засобів регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій може полягати у: 1) регулюванні лікування хворих на інфекційні хвороби; 2) оплаті профілактичних і протиепідемічних заходів та лікування хворих на інфекційні хвороби; 3) оплаті та матеріально-технічному забезпеченні робіт, пов'язаних із епідеміологічним обстеженням, ліквідацією епідемій та спалахів інфекційних хвороб, порядку відшкодування понесених на це витрат; 4) організації та проведенні профілактичних і протиепідемічних заходів (в тому числі (зокрема, але не виключно) підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, а також громадянами); 5) проведенні профілактичних щеплень, наданні об'єктивної інформації про щеплення, підготовці медичних працівників, які проводять профілактичні щеплення; 6) здійсненні контролю за якістю та застосуванням медичних імунобіологічних препаратів (у тому числі (зокрема, але не виключно) за зберіганням, транспортуванням, а також знешкодженням непридатних для використання медичних імунобіологічних препаратів); 7) інформуванні про випадки поствакцинального ускладнення, проведенні профілактичних медичних оглядів, заходів стосовно осіб, хворих на інфекційні хвороби, контактних осіб та бактеріоносіїв, відстороненні від роботи осіб, які є бактеріоносіями; 8) здійсненні санітарно-епідеміологічного нагляду, запровадженні

необхідних під час дії карантину профілактичних, протиепідемічних та інших заходів, встановленні термінів їх проведення, тимчасових обмежень прав фізичних та юридичних осіб (та додаткових обов'язків, що покладаються на них), підстав та порядку обов'язкової самоізоляції; 9) залученні підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності до виконання заходів із локалізації та ліквідації епідемії чи спалаху інфекційної хвороби; 10) залученні для тимчасового використання транспортних засобів, будівель, споруд, обладнання, іншого майна підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, необхідного для здійснення профілактичних і протиепідемічних заходів, із подальшим повним відшкодуванням у встановленому законом порядку його вартості або витрат, пов'язаних з його використанням; 11) запровадженні більш жорстких, ніж встановлені нормативно-правовими актами, вимог щодо якості, умов виробництва, виготовлення та реалізації продуктів харчування, режиму обробки та якості питної води, поширенні інформації про випадки захворювання на період карантину; 12) встановленні основних принципів профілактики інфекційних хвороб (серед яких (зокрема, але не виключно) дотримання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та громадянами санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил та норм під час здійснення будь-яких видів діяльності), прав та обов'язків громадян й їх об'єднань у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, прав та обов'язків підприємств, установ й організацій у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, прав та обов'язків осіб, які хворіють на інфекційні хвороби чи є бактеріоносіями, тощо.

Необхідність в охороні суспільних відносин існувала завжди і буде існувати доти, доки існуватиме суспільство. Цей прояв правового впливу і становить охоронну функцію. Охоронна функція права – це зумовлений соціальним призначенням напрям правового впливу, спрямований на охорону загальнозначущих, найбільш важливих економічних, політичних відносин, усунення явищ, проти яких виступає суспільство. Охоронна функція приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемії полягає у захисті від порушень прав суб'єктів зазначеної сфери та встановленні відповідальності юридичних і фізичних осіб та інших суб'єктів приватноправових відносин у сфері захисту населення від інфекційних хвороб за: 1) недотримання

підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та громадянами санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил та норм під час здійснення будь-яких видів діяльності; 2) невиконання обов'язків із організації та проведення профілактичних і протиепідемічних заходів, профілактичних щеплень; 3) недотримання вимог до медичних імунобіологічних препаратів, контролю за їх якістю та застосуванням; 4) невиконання обов'язків зі зберігання, транспортування, а також знешкодження непридатних для використання медичних імунобіологічних препаратів; 5) порушення прав підприємств, установ і організацій та невиконання ними обов'язків у сфері захисту населення від інфекційних хвороб; 6) порушення прав осіб, які хворіють на інфекційні хвороби чи є бактеріоносіями, та невиконання ними своїх обов'язків тощо.

Інформаційна функція права дає змогу ознайомитися з засобами права у задоволенні прав і правомірних інтересів осіб, можливостями найкращим чином задовольнити свої потреби, гарантіями суб'єктивних прав, способами їх захисту, можливостями мінімізувати витрати. Інформаційна функція приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемії полягає в ознайомленні суб'єктів із: 1) правами та обов'язками в зазначеній сфері; 2) принципами профілактики інфекційних хвороб (в тому числі (зокрема, але не виключно) дотриманням підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та громадянами санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил та норм під час здійснення будь-яких видів діяльності; комплексністю проведення профілактичних, протиепідемічних, соціальних й освітніх заходів; принципи в цьому аспекті проявляють чималий інформаційний потенціал, маючи велике значення для інформаційної функції [8, с. 16]); 3) загальними тенденціями приватноправового регулювання зазначеної сфери; 4) інформацією про щеплення, наслідки відмови від них та можливі поствакцинальні ускладнення; 5) легальними визначеннями явищ цієї сфери (інфекційні хвороби, небезпечні інфекційні хвороби, особливо небезпечні інфекційні хвороби, джерело збудника інфекційної хвороби, дезінфекційні заходи, епідемія, епідемічна ситуація, благополучна епідемічна ситуація, нестійка епідемічна ситуація, неблагополучна епідемічна ситуація, інкубаційний період, самоізоляція, обсерватор, календар профілактичних щеплень, контактні

особи, карантин, медичні імунобіологічні препарати, носій збудника інфекційної хвороби, обмежувальні протиепідемічні заходи, осередок інфекційної хвороби, санітарно-протиепідемічні правила і норми, протиепідемічні заходи, профілактичні щеплення, поствакцинальні ускладнення, спалах інфекційної хвороби, санітарна охорона території України, фактори передачі збудників інфекційних хвороб, обсервація тощо).

Ефективність інформаційної функції правових дефініцій багато в чому залежить від повноти визначення окремих понять основних положень права. Ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» надає визначення наведених вище понять. Включення до законів та підзаконних нормативно-правових актів зазначеної сфери розділів, присвячених фіксації спеціальних положень щодо регульованої актом законодавства специфічної сфери відносин, визначенню понять цієї сфери, сприятиме посиленню інформаційної функції права. Отже, застосування такого підходу є виправданим. Він часто застосовується у правотворчій діяльності, але в окремих сферах відчувається його недостатність (зазначена недостатність, на нашу думку, відчувається й у сфері запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій). Не залишається без застосування цей підхід й у практиці складання цивільно-правових договорів.

Багатофакторність процесу формування правосвідомості у сучасному світі зумовлена, зокрема, процесами інформатизації та фрагментації суспільного життя, підсилює необхідність звернення уваги на виховання у правовій сфері. При цьому для того, щоб механізми права досягли соціальних результатів, правові норми мають бути сприйняті суб'єктами відносин та виконуватися ними. Вирішення цього завдання забезпечується, зокрема, і виховною функцією права. В цьому аспекті важливим вважається не просто знання права, а і його сприйняття. Виховна функція приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій полягає у вихованні поваги до прав суб'єктів у зазначеній сфері, правопорядку, впливу на думки та відчуття людей, духовну сферу з метою запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій, дотримання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності і громадянами санітарно-гігієнічних

та санітарно-протиепідемічних правил і норм під час здійснення будь-яких видів діяльності, застосування обмежувальних протиепідемічних заходів, надання взаємодопомоги суб'єктам для досягнення визначених цілей.

Уповноважувальна функція приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій полягає у: 1) створенні передумов для саморегулювання; 2) встановленні принципів внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін у сфері запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб; 3) можливості визначення правил поведінки під час проведення профілактичних і протиепідемічних заходів; 4) запровадженні більш жорстких, ніж встановлені нормативно-правовими актами, вимог до якості, умов виробництва, виготовлення та реалізації продуктів харчування, режиму обробки та якості питної води тощо.

Компенсаційна функція права – це дуже важливий напрям дії права. У ньому міститься досить істотна особливість права – як інструменту відновлення справедливості. Компенсаційна функція приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій полягає у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі під час проведення профілактичних і протиепідемічних заходів, інших заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

Отже, можна зробити припущення, що оскільки приватне право як наднаціональне утворення без умови опосередкування правом цивільним та міжнародним приватним правом також виконує певні функції (цивілізаційну, основоутворювальну, інтеграційну, ціннісну, системоутворювальну), то зазначені функції теж певною мірою можуть бути властиві й окремим приватноправовим інститутам, зокрема приватноправовому регулюванню запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи вищевикладене, з огляду на зазначені функціональні аспекти приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій, надану характеристику

відповідних функцій, можна констатувати певний рівень концептизації зазначеної сфери регулювання в аспекті розуміння, згідно з яким «концепт є феноменом, що забезпечує пізнання людиною світу, себе та свого місця у світі... Термінопоняття «концепт» є полісемантичним і може застосовуватися у багатьох галузях знань... Якщо в галузі філософії, лінгвістики тощо «концепт» є самостійним предметом дослідження, то у більшості галузевих наук він може використовуватися в якості методологічного прийому. Зокрема, ефективним

видається застосування такого підходу (мабуть, все ж таки «концептного», ніж «концептуального») у галузі права... Під час досліджень у сфері права необхідно розрізняти базові концепти (право, справедливість, приватне право, права людини, суб'єкт права, власність, договір тощо) і «правові концепти» («позитивний» закон, правовий інститут, правова норма, судовий захист, позов, представництво тощо) [9, с. 31]. Зазначене може бути враховане в разі визначення бази подальших досліджень цієї сфери.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Функции применения права. *Правоведение*. 1972. № 2. С. 25–33.
2. Быков А.Г. Роль гражданско-правовых санкций в осуществлении хозяйственного расчета : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1967. 16 с.
3. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1972. 292 с.
4. Реутов В.П. О разграничении функций права и правового регулирования. *Правоведение*. 1974. № 5. С. 21–27.
5. Смирнов В.Г. Функции советского уголовного права. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1965. 187 с.
6. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. Москва : Юридическая литература, 1972. 256 с.
7. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом обществе. Москва : Юридическая литература, 1966. С. 114.
8. Матійко М.В. Інформаційна функція цивільного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2009. 20 с.
9. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Приватне право як концепт. Том 1. Витоки. Одеса : Фенікс, 2018. 556 с.

Матійко Микола Володимирович

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ФУНКЦІЙ ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЮ І ПОШИРЕННЮ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ ЛЮДИНИ, ЛОКАЛІЗАЦІЇ Й ЛІКВІДАЦІЇ ЇХ СПАЛАХІВ ТА ЕПІДЕМІЙ

Стаття присвячена дослідженню функцій приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

За допомогою аналізу практики дії норм приватного та цивільного права досліджено напрями впливу засобів регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини. Розглянуто погляди вчених щодо напрямів впливу приватноправового регулювання на суспільні відносини, його ролі та соціального значення. Охарактеризовано прояви функціоналізму в сфері приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини.

Проаналізовано думки вчених з приводу диференціації функцій права, функцій приватного права, функцій цивільного права, функцій приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

Визначена можливість застосування теоретичних розробок щодо поняття та структури функцій права і функцій галузей до приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

Підкреслено, що взаємозв'язок категорій «функції права» і «функції правового регулювання» не дозволяє конструювати останню правову категорію як самостійну. Водночас зроблено припущення, що функції права та функції правового регулювання повинні збігатися за результатом регулювання.

Виокремлено та охарактеризовано регулятивну, охоронну, інформаційну, виховну, уповноважувальну функції приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій. Також зроблене припущення, що оскільки приватне право як наднаціональне утворення без умови опосередкування правом цивільним та міжнародним приватним правом також виконує певні функції (цивілізаційну, основоутворювальну, інтеграційну, ціннісну, системоутворювальну), то зазначені функції теж певною мірою можуть бути властиві й окремим приватноправовим інститутам, зокрема приватноправовому регулюванню запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізації й ліквідації їх спалахів та епідемій.

Сформульовано пропозиції щодо подальшого розвитку досліджень функцій цивільного права, функцій приватного права, функцій приватноправового регулювання запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини.

Ключові слова: цивільне право, приватне право, функції цивільного права, функції приватного права, функції права, функції приватноправового регулювання, функції правового регулювання.

Matiiko Mykola

SOME ASPECTS OF DIFFERENTIATION OF FUNCTIONS OF PRIVATE-LAW REGULATION OF PREVENTION OF OCCURRENCE AND SPREAD OF INFECTIOUS HUMAN DISEASES, LOCALIZATION AND ELIMINATION OF THEIR OUTBREAKS AND EPIDEMICS

The article is devoted to the study of the functions of private law regulation of prevention of the emergence and spread of infectious human diseases, localization and elimination of their outbreaks and epidemics.

By analyzing the practice of private and civil law, the directions of influence of regulatory means to prevent the emergence and spread of infectious human diseases have been studied. The views of scholars on the areas of influence of private law regulation on public relations, its role and social significance are considered. Manifestations of functionalism in the field of private-law regulation of prevention of occurrence and spread of infectious human diseases are characterized.

The views of scientists on the differentiation of legal functions, private law functions, civil law functions, functions of private law regulation of prevention and spread of infectious human diseases, localization and elimination of their outbreaks and epidemics are considered.

The possibility of application of theoretical developments concerning the concept and structure of functions of law and functions of branches to private-legal regulation of prevention of emergence and distribution of infectious diseases of the person, localization and liquidation of their outbreaks and epidemics is defined.

It is emphasized that the relationship between the categories of “functions of law” and “functions of legal regulation” is such that does not allow to construct the last legal category as an independent one. In addition, it is assumed that the functions of law and the functions of legal regulation should coincide with the result of regulation.

The regulatory, protective, informational, educational, authorizing functions of private-legal regulation of prevention of the occurrence and spread of human infectious diseases, localization and elimination of their outbreaks and epidemics are singled out and characterized. Along with the above, it is suggested that since private law as a supranational entity without the mediation of civil and international private law also performs certain functions (civilizational, fundamental, integration, value, system-forming), these functions may also to some extent be separate legal institutions, including private law regulation of prevention of the emergence and spread of infectious human diseases, localization and elimination of their outbreaks and epidemics.

Proposals for further development of research on the functions of civil law, the functions of private law, the functions of private law regulation to prevent the emergence and spread of infectious human diseases.

Key words: civil law, private law, functions of civil law, functions of private law, functions of law, functions of private law regulation, functions of legal regulation.

УДК 347.763:656.1/7

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.440>

Омельчук Олександр Сергійович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-0082-3619

Бондар Павел Вадимович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-0093-1350

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ПЕРЕВЕЗЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТРАНСПОРТНИХ АГРЕГАТОРІВ

Постановка проблеми. Проникнення мережевих інструментів та різних мобільних додатків у наше життя змінило правила ведення бізнесу, зокрема й у сфері перевезень. Натепер самостійно знайти перевізника стало швидше та простіше – навіть побіжний аналітичний погляд на сучасний стан сфери перевезень дає змогу зробити висновок про розвиток відповідних суспільних відносин та пристосування до реалій сьогодення. Уже в минулому планово-командна економіка, а також домінування державного сектору на ринку перевезень. Натепер сфера вантажних і пасажирських перевезень вирізняється відсутністю монопольних постачальників послуг, максимальним роздержавленням відповідних відносин і значним рівнем діджиталізації логістичних процесів. Саме активне сприйняття сферою перевезень надбань цифрової епохи зумовило зміни у структурі правовідносин перевезень на сучасному етапі їхнього розвитку. Поява та розповсюдження транспортних агрегаторів як невід’ємних атрибутів пошуку потенційних контрагентів за договорами перевезень і посередників у переддоговірних відносинах і укладенні договорів надання транспортних послуг набули характеру чинників зростання та переформатування сфери перевезень.

Функціями транспортних агрегаторів користуються як перевізники, експедитори, так і торгові компанії, виробники та пересічні громадяни. Нині

інтернет-користувачам доступні як маленькі, спеціалізовані транспортні агрегатори з невеликою кількістю клієнтів, так і європейські гіганти з тисячами користувачів, за допомогою яких суб’єкти господарювання можуть знайти для себе партнерів, а фізичні особи – обрати якісного постачальника послуг.

Як і будь-яке інше технологічне рішення, транспортні агрегатори покликані вирішити наявні у транспортній галузі проблеми. Серед проблем розвитку транспортної галузі економіки України, що перешкоджають сталому розвитку та зростанню економічної привабливості цієї сфери, зазвичай називають недосконалість чинного законодавства України, значне податкове навантаження та високу вартість ресурсів [25, с. 129]. Як відзначають фахівці, транспортні агрегатори мають такий набір переваг, щоб сприяти подоланню водночас негативних моментів, що супроводжують діяльність як замовника послуг, так і перевізника. Серед основних проблем замовника транспортних послуг: нестача транспорту, відмова в додатковому транспорті, непрозоре ціноутворення, відсутність контролю за перевезенням, незручний документообіг і ризики втрати вантажу. Якщо говорити про перевізників, то для них викликами стають нерегулярність замовлень, ризики несплати або затримки платежів, холості пробіги і невисока ефективність використання часу і маршрутів [19].

Для транспортних компаній перевага використання діджитал-інструментів у своїй діяльності полягає в можливості збільшенні обсягу послуг, що реалізуються, завдяки отриманню додаткового каналу продажів і додаткової можливості просувати свої продукти на ринку. Для користувачів транспортні агрегатори надають можливість доступу до якісного і зручного сервісу [3]. Однак наявні і ризики в роботі із транспортними біржами, якими не можна нехтувати. Ніхто не може дати гарантії, що ви маєте справу із сумлінним перевізником, а не шахраєм або посередником, який не знає специфіки ринку перевезень [20].

Стан дослідження теми. Питання правового регулювання відносин перевезень пасажирів та вантажу за допомогою транспортних агрегаторів майже не досліджувалися представниками юридичної науки. Водночас значний науковий інтерес викликали економічні аспекти проблематики даної теми, а такими фахівцями, як О. Горбенко, Б. Кушим, Ю. Сілантьєва, Р. Гринюк, Е. Деркач, аналізувалися окремі аспекти правового статусу транспортних бірж і аналогічних транспортних агрегаторів.

Мета статті – визначити правову природу договірних відносин перевезення з використанням транспортних агрегаторів, з'ясувати правовий статус транспортних агрегаторів як учасників відносин у сфері перевезення пасажирів та вантажу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Високий рівень децентралізації інформації в інтернеті стає перепорою для ефективного її пошуку та використання. З метою відбору та сортування актуальної та валідної інформації були розроблені агрегатори, які за допомогою алгоритмів повинні були вирішити проблему пошуку необхідної інформації для користувача.

Агрегатор (від лат. *aggregatio* – «нагромадження») – той, хто збирає та групує об'єкти. З розвитком електронної комерції під агрегаторами стали розуміти сервіси (зазвичай інтернет-сервіси), які збирають дані з різних джерел (найчастіше інформацію про товари та послуги різних компаній) або ж з'єднують замовників та виконавців послуг [18].

Агрегатори працюють у різних галузях економіки, як-от: торгівля, логістика, платіжна інфраструктура, туристичне обслуговування, культурно-розважальні заходи, послуги оголошень про продаж товарів, робіт та послуг, які надають вже

не лише рекламні майданчики, а й соціальні мережі. Перевага останніх перед звичайними рекламними майданчиками полягає в тому, що вони можуть заробляти на додатковому просуванні оголошень завдяки структурному аналізу великого масиву даних про своїх користувачів, які представлені на сторінках [3].

Серед агрегаторів найчастіше виділяють:

– агрегатори товарів та послуг, які збирають пропозиції щодо продажу товарів або надання послуг, пропонують їх потенційним клієнтам (Booking, Aviasales, YouDo, Airbnb, Rozetka, Prom та інші);

– контент-агрегатори, які збирають інформацію з різних каналів новин, сайтів, форумів, блогів, соціальних мереж в одне джерело;

– цінові агрегатори (прайс-агрегатори), які збирають необхідну інформацію про товар: характеристики, ціни, наявність у магазинах, відгуки й оцінки, з метою підвищення зручності вибору товару, а також для демонстрації всіх можливих пропозицій щодо конкретного запиту. Водночас варто розуміти, що самі агрегатори не продають товари, а лише збирають інформацію (Price.ua, Hotline, Ek.ua) [16];

– платіжні агрегатори, які об'єднують всі можливі способи оплати в один для полегшення проведення платежів в інтернеті. Компанія – платіжний агрегатор встановлює домовленості з окремими платіжними системами й операторами та спрощує процес здійснення покупок в інтернеті [24]. Серед найбільш відомих платіжних агрегаторів EasyPay, Portmone, QIWI та інші;

– агрегатори геоконтенту, що забезпечують збирання, агрегацію та використання геоданих.

У своїй діяльності агрегатори використовують програмні платформи та комплекси, які дозволяють збирати дані з безлічі інформаційних каналів та об'єднувати їх в одне джерело з метою надання можливості доступу до нього на визначених самим агрегатором умовах. Варто зазначити, що агрегатори не здійснюють пошук постачальників та клієнтів, а використовують ІТ-рішення, що дозволяють сторонам договору самим знаходити потрібні товари та послуги [3].

Як і інші сфери економіки, ринок транспортних послуг швидко сприйняв технологічні можливості агрегаторів. На зміну оголошенням про пошук перевізника й аналогічним оголошенням про надання таких послуг з'явилися спеціалізовані електронні агрегатори, які, за задумом, мали поєднати потенційних замовників та виконавців відповідних транспортних послуг. Відповідно до

конкретних видів перевезень розроблялися та починали експлуатуватися сервіси вантажних перевезень, агрегатори таксі, платформи спільних автомобільних поїздок, платформи регулярних та нерегулярних пасажирських перевезень тощо. Отже, саме напрям економічної діяльності перевізника та вид перевезень можуть обрані як критерії для наукової класифікації транспортних агрегаторів.

Передусім необхідно виділяти транспортні агрегатори за суб'єктами відносин у сфері перевезень. Розрізняють такі форми взаємодії суб'єктів відповідних відносин, як P2P, B2P та B2B, тобто між фізичними особами, між суб'єктами підприємництва та юридичними особами, змішані.

До P2P (від англ. *peer-to-peer* – рівний рівному, від людини людині) агрегаторів у сфері перевезень відносять сервіси спільних поїздок, серед яких міжнародні агрегатори, як-от BlaBlaCar та Waze Carpool, а також вітчизняні RideCheer, Такчу! й інші. Для даного типу відносин характерні одноразовість, зазвичай відсутність комерційного характеру таких відносин та гнучкість умов договору як на стадії його укладення, так і на стадії його виконання. Некомерційний характер таких відносин підтверджується й ліцензійними договорами окремих транспортних агрегаторів. Так, умовами користування BlaBlaCar передбачено згоду користувачів використовувати платформу лише для встановлення контакту з людьми, які хочуть здійснити поїзду, на некомерційній та неділовій основі. Водії надають згоду не вимагати внесок на покриття витрат понад суму, яку було фактично витрачено, та який може приносити прибуток, з урахуванням того, що під час розподілу витрат водій зобов'язаний покривати свою частину витрат, необхідних для поїздки [23].

B2P-модель транспортних агрегаторів передбачає пошук клієнтів для акредитованих перевізників серед фізичних осіб. До даного виду агрегаторів відносяться агрегатори таксі, сервіси вантажних перевезень для здійснення квартирних переїздів і агрегатори залізничних, автобусних і авіабілетів (Tickets.ua, Aviasales, Skyscanner, Busfor) тощо.

B2B-модель передбачає наявність статусу юридичної особи або фізичної особи-підприємця в обох сторін договору перевезення. Зазвичай такі перевезення здійснюються в межах господарської діяльності обох суб'єктів та мають періодичний або перманентний характер.

За ступенем доступності можна виділити загальнодоступні й умовно закриті транспортні

агрегатори (такі, що співпрацюють з обмеженим колом компаній).

Відповідно до видів перевезень можна виділити агрегатори авіаційного, залізничного, автомобільного, водного транспорту, універсальні транспортні агрегатори. До найпопулярніших транспортних агрегаторів належать «Контейнер Трекер» на водному транспорті, «Вагон Інфо» на залізничному транспорті, «Ларді-Транс», DELLA, DeGruz, АТІ, Transinfo та інші на автомобільному транспорті [8, с. 75].

За критерієм призначення перевезень виділяють агрегатори пасажирських перевезень та вантажно-транспортні біржі. До «пасажирських» транспортних бірж належать сервіси спільних поїздок, сервіси пошуку білетів і агрегатори таксі. Вантажні транспортні біржі та сервіси приватних перевезень є основними суб'єктами на ринку вантажних транспортних агрегаторів. Важливою перевагою бірж є різноманітність джерел отримання замовлень у сфері транспортних послуг [4]. Функціонал їх різниться – накладається специфіка транспорту, державне регулювання, кількість учасників [6]. Загальною ж метою існування вантажних транспортних агрегаторів є спрощення обміну інформацією між вантажовідправниками і вантажоодержувачами про перевезення вантажів, що супроводжується супутніми послугами (страхування, фінансування тощо) [8, с. 75].

Окрім того, можна виділити загальні та спеціалізовані транспортні біржі, які надають послуги з пошуку транспорту для квартирних і офісних переїздів, перевезення домашніх тварин, побутової техніки, меблів тощо [7, с. 13].

Однак варто визнати, що найбільш важливий для науки цивільного права критерій класифікації відповідних транспортних відносин – правовий статус транспортного агрегатора, зміст його прав і обов'язків у відповідних відносинах. Для коректного визначення меж правового статусу транспортного агрегатора необхідно проаналізувати завдання та функції конкретних транспортних агрегаторів. Сервіси спільних перевезень покликані зменшити витрати на автомобільну поїзду шляхом розподілу їх між пасажирями-попутниками [23]. У колі завдань агрегаторів таксі, як-от Uber, Bolt, Lyft тощо, озвучувалися збільшення кількості замовлень для водіїв та зменшення часу очікування для клієнтів таксі, розвантаження міських вулиць, конкурування та доповнення громадського транспорту тощо [10]. Серед завдань вантажних транспортних бірж зазвичай називають безпосередню роботу із прямими вантажо-

відправниками, тобто компаніями, яким належить вантаж, а також власниками транспортних засобів – прямими перевізниками [6].

Питання визначення юридичного статусу транспортного агрегатора у відносинах надання послуг перевезення пасажирів та вантажу не має однозначного вирішення. У літературі діяльності транспортних агрегаторів надають характер посередницької [11, с. 22; 12, с. 92], інформаційної [5], комунікаційної [19], експедиторської діяльності [20] або визначають основною метою транспортних агрегаторів організацію перевезення й оптимізацію перевізного процесу [8, с. 75; 9, с. 15]. Відсутність єдності поглядів на суть діяльності транспортних агрегаторів пояснюється неоднорідністю функцій конкретних агрегаторів та відповідним ступенем відповідальності за порушення умов договору послуг перевезення.

Розглянемо окремо наявні в науці позиції щодо статусу транспортних агрегаторів та вдамося до критичного аналізу положень конкретних договірних норм щодо надання послуг транспортними агрегаторами.

1. Транспортні агрегатори – посередники.

Дослідники ринку перевезень в Україні відмічають тенденцію до ускладнення суб'єктного складу даного виду відносин та включення суб'єктів, що здійснюють посередницькі функції в даних відносинах. Як зазначають Б. Кушим і Ю. Сілантьєва, ефективність посередницької діяльності на ринку перевезень в Україні доведена насиченістю ринку пропозиціями, тому розширення спектра послуг і підвищення рівня безпеки інформаційних ресурсів може стати конкурентною перевагою [11, с. 22].

Відповідно до словника української мови, посередник – це «особа або установа, організація і т. ін., що сприяє встановленню та здійсненню ділових контактів, торговельних або дипломатичних зносин між ким-, чим-небудь» [14]. Посередники купують і продають товари й послуги, займаються перевезеннями, супроводжують угоди, шукають клієнтів для замовників. За свою роботу вони отримують винагороду – це може бути фіксована сума чи відсоток від вартості угоди [15].

У чинному законодавстві широко вживається термін «посередник» у різних сферах правовідносин. Так, у нормативному матеріалі згадуються незалежний посередник у вирішенні трудових спорів, митний брокер (посередник), кредитний посередник, фінансовий посередник, посередник із переказу коштів, посередник у працевлаштуванні на роботу за кордоном та інші, однак

законодавством не визначено роль посередників у транспортних правовідносинах.

В економічній науці посередників у здійсненні транспортних послуг зазвичай класифікують на:

- експедиторів, які діють в інтересах і від імені вантажовідправників, підшукують перевізників, визначають найкращий маршрут доставки й оформлюють необхідні документи тощо;

- агентів, які діють в інтересах і від імені перевізників, рекламують на ринку їхні послуги, підшукують вантажовідправників і укладають із ними відповідні договори;

- брокерів, які займають нейтральне положення на ринку та загалом працюють на основі одноразових посередницьких угод і не мають права укладати довгострокові угоди ні з перевізниками, ні з вантажовідправниками;

- фінансових посередників, діяльність яких покликана оптимізувати відповідність вимог та обов'язків, знизити витрати на здійснення транзакцій, мінімізувати ризики;

- транспортні біржі, які покликані допомогти в питаннях пошуку і розміщення пропозицій щодо вантажів і транспорту [12, с. 93].

Діяльність експедиторів, агентів, брокерів та фінансових посередників врегульована чинним законодавством, зокрема законами України «Про транспортно-експедиторську діяльність», «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації», «Про товарні біржі», «Про страхування» тощо. Діяльність транспортних бірж та інших видів транспортних агрегаторів не врегульована чинним законодавством. Як зазначає О. Горобенко, поняття «транспортна біржа» – суто бізнесове, у чинному законодавстві не закріплено дефініції або ознак даного поняття [6].

У юридичній науці виділяють чотири види посередницьких договорів:

- агентський договір, коли посередник виступає комерційним агентом, діє від імені другої сторони: надає послуги з укладення договорів або всіляко сприяє наданню самої послуги (ч. 1 ст. 297 Господарського кодексу України);

- договір доручення, згідно з яким посередник виступає повіреним сторони відносин, діє від імені та коштом другої сторони, довірителя, здійснює правочини або інші юридично значущі дії (ч. 1 ст. 1000 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ));

- договір комісії, відповідно до якого посередник виступає комісіонером, учиняє правочини від свого імені, але за гроші другої сторони – комітента (ч. 1 ст. 1011 ЦКУ);

– договір транспортного експедирування, за яким посередник (експедитор) за плату і коштом другої сторони, клієнта, перевозить вантаж або організує перевезення (ч. 1 ст. 929 ЦКУ). Експедитор може діяти як від свого імені, так і від імені клієнта [13; 15].

Правовий статус транспортних агрегаторів не є одноманітним для всіх видів агрегаторів. Залежно від умов договору транспортні агрегатори можуть виступати як комісіонерами, так і агентами або транспортними експедиторами за умовами договору перевезення. Окрім того, окремі транспортні біржі можуть виступати гарантом угоди між вантажовласником та перевізником. Наприклад, клієнт здійснює грошові перекази не перевізнику, а адміністрації біржі, яка утримує суму до підтвердження успішної доставки вантажу вантажоодержувачу [20].

Обсяг прав і обов'язків, а також межі відповідальності транспортного агрегатора також обумовлені в договорі між агрегатором та перевізником, агрегатором та замовником послуги. Так, наприклад, Uber у своїй ліцензійній угоді пропонує розуміти під послугами, що надаються користувачам, надання доступу до технологічної платформи, яка дає змогу користувачам мобільних додатків Uber або вебсайтів Uber, передбачених умовами надаваних послуг, організувати і планувати перевезення та/або надання логістичних послуг за участю незалежних сторонніх постачальників таких послуг або придбання чи замовлення товарів, зокрема незалежних сторонніх транспортних компаній, незалежних постачальників логістичних послуг або постачальниками товарів чи ресторанами, відповідно до угоди з Uber або її афілійованими особами [2].

Ситуація навколо тлумачення умов договору користувача з Uber не є однозначною, адже у 2017 р. Суд Європейського Союзу визнав, що послуга, яку надає Uber, є більшою, ніж інформаційна послуга, яка полягає в з'єднанні за допомогою програми для смартфона непрофесійного водія, який користується власним транспортним засобом, з людиною, яка бажає здійснити міську подорож. «У цій ситуації постачальник цієї посередницької послуги водночас пропонує послуги міського транспорту, які він надає доступним способом, зокрема за допомогою програмних засобів, і загальне функціонування яких він організовує на користь осіб, які бажають прийняти цю пропозицію, щоб здійснити подорож» [1]. Отже, правовий статус Uber було прирівняно до статусу таксомоторної компанії.

Г. Самойленко доводить, що характер відносин між Uber та перевізником має ознаки «представницьких» відносин у широкому сенсі їх розуміння, адже фактично згода на укладання правочину до замовника надходить від Uber, який обраховує вартість перевезення на підставі ним же визначених тарифів. Автор дослідження на підставі ст. 213 Цивільного кодексу України щодо правил тлумачення правочинів пропонує вважати Uber самостійним суб'єктом (сторона договору перевезення, яка здійснює вільне волевиявлення на укладання відповідного правочину в електронній формі) або ж особою, яка є представником перевізника (учасник право відносин із перевезення) [17, с. 33].

Загалом погоджуємося з аргументацією автора, проте варто зауважити, що відповідно до правового статусу транспортного агрегатора в договірних відносинах до агрегатора повинні застосовуватися врегульовані законодавством вимоги до спеціальних суб'єктів перевезення пасажирів або вантажів. Так, О. Горобенко у своєму дослідженні доводить, що діяльність транспортних бірж регламентується Законом України «Про транспортно-експедиторську діяльність», оскільки дія цього Закону поширюється на відносини, що виникають при транспортному експедируванні вантажів усіма видами транспорту, окрім трубопровідного [7, с. 12].

2. Транспортні агрегатори як суб'єкти інформаційних та комунікаційних послуг.

На практиці найбільшого поширення набула форма роботи агрегатора відповідно до договору оплатного надання послуг. За умовами договору агрегатор не втручається в бізнес-процеси сторін відповідного договору, а лише зводить їх один з одним для ведення переддоговірної роботи й укладення угоди. Транспортний агрегатор виступає самостійною фігурою, яка надає користувачам інформаційно-консультаційні послуги (можливість зареєструвати свій акаунт і отримати доступ до сервісів платформи агрегатора) та за них стягує плату (у вигляді комісії) на умовах, закріплених у ліцензійній угоді [3].

Так, наприклад, умовами використання служби inDriver передбачено, що головне призначення мобільних додатків та вебсайтів, наданих inDriver, – допомагати особам, яким потрібні послуги перевезення в певних напрямках, знаходити відповідних сторонніх постачальників таких послуг, водіїв і операторів транспортних засобів [22].

Як відзначає Р. Гринюк, діяльність транспортних бірж опосередковується договорами про надання доступу до логістичної платформи, проте зазначені договори, як і правовий статус таких суб'єктів, потребує належної уваги з боку законодавця [8, с. 75].

Так, наприклад, у п. 2.1.1 Угоди користувача транспортної біржі міжнародних вантажоперевезень Lardi-Trans передбачено, що за допомогою сайту користувачу надається онлайн-платформа, через яку користувачі в рамках своєї професійної діяльності можуть рекламувати, просувати на ринку, реалізовувати та/або пропонувати свої послуги для замовлення, купівлі, резервування транспортних та/або (транспортно-експедиторських) послуг, а інші користувачі сайту можуть знаходити такі послуги, порівнювати, замовляти, купувати або оплачувати їх. За допомогою сайту та сервісів користувачі можуть вступати у прямі (юридично зобов'язувальні) договірні відносини з постачальником послуг, у яких передбачено резервування або купівля послуги. «Ларді-Транс» діє суто як посередник між Вами й іншими користувачами сайту, надаючи їм можливість перегляду відповідних даних про умови надання Вами послуг або послуг, які Вас цікавлять. «Ларді-Транс» не (пере)продає й не реалізує будь-які продукти чи послуги» [21].

Е. Деркач досліджує наявні договірні конструкції у сфері організації перевезень і пропонує на законодавчому рівні закріпити договір про надання доступу до логістичної платформи між транспортною біржою та транспортною організацією [9, с. 26].

Транспортні агрегатори, які суто надають інформаційні послуги, за загальним правилом не несуть відповідальності перед клієнтами за якість і умови надання самих товарів та послуг, які пропонуються на їхній платформі [3].

Так, відповідно до умов користування BlaBlaCar, компанія "BlaBlaCar" не є стороною будь-яких угод, домовленостей і договірних відносин, які можуть виникати між учасниками платформи. Розділ 12 Умов користування платформою, що має назву «Роль BlaBlaCar» передбачає, що «компанія "BlaBlaCar" не є організатором угоди, посередником, агентом або представником будь-якого учасника або організації-перевізника щодо пропонованої / угоди, що укладається на платформі. Усе, що здійснюється завдяки розміщенню оголошення на платформі, угоди укладаються і виконуються без прямої або непрямої участі компанії "BlaBlaCar"» [23]. Водночас текст

розділу передбачає, що «діючи як посередник, BlaBlaCar не може бути притягнений до відповідальності за дійсне настання поїздки і, зокрема, за помилкову інформацію, надану водієм в його оголошенні чи будь-якими іншими способами щодо поїздки та її умов; скасування чи зміну поїздки учасником; несплату внеску на покриття витрат пасажиром у контексті поїздки без бронювання; поведінку його учасників під час, перед та після поїздки» [23].

Отже, констатуємо, що попри визначення власного статусу як мережевої онлайн-платформи для створення і розміщення оголошень про поїздки з метою спільного використання транспортного засобу та невизнання себе стороною жодної угоди, укладеної між користувачами платформи з метою розподілення витрат, пов'язаних із поїздкою, або будь-якої угоди між пасажиром і організацією-перевізником стосовно надання послуг із перевезення, правовий статус транспортного агрегатора передбачає надання посередницьких функцій. Окрім того, у п. 5.1.2 Умов користування передбачено, що BlaBlaCar може стягувати сервісний збір із пасажирів за бронювання спільних поїздок («Сервісний збір за спільну поїздку»), який розраховується на основі внеску на покриття витрат. Сервісний збір за спільну поїздку стягується BlaBlaCar на свій розсуд за відповідні місця, які є предметом бронювання пасажира, що по суті є оплатою не за інформаційні послуги транспортного агрегатора, а за конкретне попереднє замовлення поїздки.

Варто також зазначити, що, окрім інформаційних та консультаційних послуг, транспортний агрегатор може забезпечувати комунікацію між користувачами платформи за допомогою власного комунікаційного інструменту, запобігати зайвому поширенню персональних або контактних даних користувачів. Водночас агрегатор може брати на себе додаткові зобов'язання з перевірки та підтвердження відомостей про суб'єкта перевезення, збереження даних звітів про перевезення, відгуків про діяльність транспортної компанії тощо.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Викладене вище дозволяє відзначити важливість визначення правового статусу транспортних агрегаторів на сучасному етапі розвитку відносин у сфері перевезення пасажирів та вантажів. Правовий статус транспортних агрегаторів визначається на договірних засадах долучення

користувача до агрегатора та зумовлюється його роллю в безпосередніх відносинах між замовником та виконавцем послуги перевезення. Межі цивільної відповідальності транспортного агрегатора залежать від того, чи є він посередником, надає інформаційні послуги або

є безпосереднім виконавцем за договором перевезення. Окрім того, правовий статус та межі можливої відповідальності залежать від специфіки правового регулювання конкретної сфери перевезень, у рамках якої здійснює свою діяльність агрегатор.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The service provided by Uber connecting individuals with non-professional drivers is covered by services in the field of transport: Court of Justice of the European Union press release No 136/17 Luxembourg, 20 December 2017. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2017-12/cp170136en.pdf>
2. UBER V.V. Умови й положення. URL: <https://www.uber.com/legal/ru/document/?name=general-terms-of-use&country=ukraine&lang=uk>.
3. Бычков А. Правовые аспекты деятельности агрегаторов. *Новая бухгалтерия*. 2017. № 8. URL: <https://www.eg-online.ru/article/351452/>.
4. Гвоздович Д. Транспортные биржи – будущее транспортно-экспедиторской и логистической отрасли? *Trans.eu*. 2014. URL: <https://www.trans.eu/ru/blog/transportnye-birzhi-budushhee-transporta/>.
5. Горбенко О. Вантажні автомобільні транспортні біржі в Україні. *Logistics Management Center*. 2017. URL: <https://logistics-ukraine.com/2017/09/18/%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d1%82%d0%b0%d0%b6%d0%bd%d1%96-%d0%b0%d0%b2%d1%82%d0%bc%d0%be%d0%b1%d1%96%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%96-%d1%82%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%81%d0%bf%d0%be%d1%80%d1%82%d0%bd%d1%96-%d0%b1/#more-446>.
6. Горбенко О. Вантажні автомобільні транспортні біржі в Україні: поточний стан і тенденції. URL: <https://logist.fm/publications/vantazhni-avtomobilni-transportni-birzhi-v-ukrayini-potochniy-stand-i-tendenciyi>.
7. Горбенко О. Вантажні автомобільні транспортні біржі в Україні: поточний стан і тенденції розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 4. С. 9–15.
8. Гринюк Р., Деркач Е. Щодо правового статусу окремих суб'єктів транспортної діяльності. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 2. С. 66–76.
9. Деркач Е. Правове регулювання господарської діяльності в сфері транспорту: теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис... докт. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2021. 35 с.
10. Королев И. Uber у порога: как агрегаторы такси влияют на движение в городах. *Эконс*. 1 сентября 2021. URL: <https://econs.online/articles/opinions/uber-u-poroga/>.
11. Кушим Б., Силантьєва Ю. Аналіз діяльності транспортних бірж в Україні. *Транспортні системи та технології перевезень*. 2019. № 17. С. 22–27.
12. Кушим Б., Силантьєва Ю. Посередницька діяльність при здійсненні міжнародних автомобільних перевезень вантажів. *Сучасні тенденції розвитку науки* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 21–22 грудня 2018 р. Чернівці, 2018. С. 92–93.
13. Лісіца Т. ЗЕД: Посередницькі договори. *Офіційно про податки* : вісник. 2017. № 39 (943). URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006049-zed-poserednitski-dogovori>.
14. Посередник. *Академічний тлумачний словник*. 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/poserednyk>.
15. Посередницькі договори в підприємстві. *OSTAPP journal*. URL: <https://journal.ostapp.com.ua/uk/articles/post/posredniceskie-dogovory-u-predprinimatela>.
16. Прайс-агрегаторы цен товаров в Украине: 15 площадок для размещения. URL: <https://advermedia.ua/blog/prajs-agregatory-ukrainy-rassmatrivaem-plyusy-i-minusy/>.
17. Самойленко Г. Особливості цивільно-правового регулювання перевезень пасажирів, здійснюваних з використанням мобільних додатків Uber та BlaBlaCar. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 29–34.
18. Соколова А. Что такое агрегатор. Объясняем простыми словами. URL: <https://secretmag.ru/enciklopediya/chto-takoe-agregator-obyasnyаем-prostymi-slovami.htm>.
19. Традиционные транспортные компании и агрегаторы могут существовать параллельно. URL: <https://www.rzd-partner.ru/logistics/opinions/traditsionnye-transportnye-kompanii-i-agregatory-mogut-sushchestvovat-parallelno/>.
20. Транспортные агрегаторы информации или прямой исполнитель транспортных услуг. *Com-stil.com*. 2021. URL: <https://com-stil.com/blogs/transportnye-birzhi-ili-sajt-transportnoj-kompanii>.
21. Угода користувача «Ларді-Транс». URL: <https://lardi-trans.ua/uk/about/article/12/>.
22. Умови використання inDriver. URL: <https://indriver.com/ru/offer/>.
23. Умови користування платформи BlaBlaCar. URL: <https://blog.blablacar.com.ua/about-us/terms-and-conditions>.
24. Что такое платежный агрегатор? URL: <https://blog.easypay.ua/ru/chto-takoe-platezhnyiy-agregator/>
25. Чупрін Є., Кондратенко Д., Гелеверя Є. Аналіз та перспективи розвитку транспортної галузі України з позиції автотранспортних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Вип. 24 (3). С. 125–130.

Омельчук Олександр Сергійович, Бондар Павел Вадимович

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН ПЕРЕВЕЗЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТРАНСПОРТНИХ АГРЕГАТОРІВ

Об'єктом дослідження виступають відносини між користувачами платформ транспортних агрегаторів та самими транспортними агрегаторами. У межах статті досліджуються питання місця транспортних агрегаторів у сучасних транспортних правовідносинах, функцій транспортних агрегаторів та переваг, які вони надають перевізникам та замовника послуг перевезення.

Визначено сутність поняття «агрегатор», з'ясовано переваги останніх перед звичайними рекламними майданчиками. Проаналізовано види агрегаторів, визначено місце транспортних агрегаторів серед інших агрегаторів товарів та послуг. Визначено, що агрегатори не здійснюють пошук постачальників та клієнтів, а використовують ІТ-рішення, що дозволяють сторонам договору самим знаходити потрібні товари та послуги.

Класифіковано транспортні агрегатори за критерієм статусу суб'єктів відносин у сфері перевезень (P2P, B2P та B2B, тобто між фізичними особами, між суб'єктами підприємництва та юридичними особами, змішані); за ступенем доступності виділено загальнодоступні та умовно закриті транспортні агрегатори (такі, що співпрацюють з обмеженим колом компаній); відповідно до видів перевезень запропоновано розрізняти агрегатори авіаційного, залізничного, автомобільного, водного транспорту, універсальні транспортні агрегатори; за критерієм призначення перевезень виділяють агрегатори пасажирських перевезень та вантажно-транспортні біржі. Проаналізовано особливості характеру окремих видів транспортних агрегаторів.

Доведено, що найбільш важливим для науки цивільного права критерієм класифікації відповідних транспортних відносин є правовий статус транспортного агрегатора, зміст його прав і обов'язків у відповідних відносинах. Для коректного визначення меж правового статусу транспортного агрегатора проаналізовано завдання та функції конкретних транспортних агрегаторів. Відзначено, що питання визначення юридичного статусу транспортного агрегатора у відносинах надання послуг перевезення пасажирів та вантажу не має однозначного вирішення. У літературі діяльності транспортних агрегаторів надають характер посередницької, інформаційної, комунікаційної, експедиторської діяльності або визначають основною метою транспортних агрегаторів організацію перевезення й оптимізацію перевізного процесу. Відсутність єдності поглядів на суть діяльності транспортних агрегаторів пояснюється неоднорідністю функцій конкретних агрегаторів, отже, ступенем відповідальності за порушення умов договору послуг перевезення.

Зроблено висновок, що правовий статус транспортних агрегаторів визначається на договірних засадах долучення користувача до агрегатора та зумовлюється його роллю в безпосередніх відносинах між замовником та виконавцем послуги перевезення. Межі цивільної відповідальності транспортного агрегатора залежать від того, чи є він посередником, надає інформаційні послуги або є безпосереднім виконавцем за договором перевезення.

Ключові слова: транспортні агрегатори, транспортні біржі, договір перевезення, правова природа, правовий статус, спільні поїздки, посередницькі договори, договір інформаційних послуг

Omelchuk Oleksandr, Bondar Pavel

LEGAL NATURE OF CONTRACTUAL RELATIONS WITH TRANSPORTATION USING TRANSPORT AGGREGATES

The object of the study is the relationship between users of transport aggregator platforms and the transport aggregators themselves. The article examines the place of transport aggregators in modern transport relations, the functions of transport aggregators and the benefits they provide to carriers and the customer of transportation services.

The essence of the concept of "aggregator" is defined and the advantages of the latter over the usual advertising platforms are clarified. The types of aggregators are analyzed, the place of transport aggregators among other aggregators of goods and services is determined. It is determined that aggregators do not search for suppliers and customers, but use IT solutions that allow the parties to the contract to find the necessary goods and services.

Transport aggregators are classified according to the status of subjects of relations in the field of transportation (P2P, B2P and B2B); to the degree of availability (publicly available to conditionally closed transport aggregators); to the types of transportation (aggregators of air, railroad, water transport and universal transport aggregators;) to the criterion of purpose of transportations (aggregators of passenger transportations and freight exchanges). The peculiarities of the character of separate types of transport aggregators are analyzed.

It is proved that the most important criterion for the science of civil law to classify the relevant transport relations is the legal status of the transport aggregator and the content of its rights and obligations in the relevant relations. To correctly determine the boundaries of the legal status of the transport aggregator, the tasks and functions of specific transport aggregators are analyzed. It is noted that the issue of determining the legal status of the transport aggregator in relation to the provision of passenger and cargo transportation services does not have an unambiguous solution. In the literature, the activities of transport aggregators give the character of intermediary, information, communication, forwarding activities or determine the main purpose of transport aggregators, the organization of transportation and optimization of the transportation process. The lack of unity of views on the essence of the activities of transport

aggregators is explained by the heterogeneity of the functions of specific aggregators and, accordingly, the degree of responsibility for breach of contract of transportation services.

It is concluded that the legal status of transport aggregators is determined on a contractual basis by the user's involvement in the aggregator and is determined by its role in the direct relationship between the customer and the service provider. The limits of civil liability of the transport aggregator depend on whether it is an intermediary, provides information services or is a direct executor under the contract of carriage.

Key words: transport aggregators, transport exchanges, contract of carriage, legal nature, legal status, joint trips, intermediary agreements, contract on information services.

УДК 347.45/.47

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.441>

Войчишин Олексій Валентинович,

аспірант

Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського

Національного університету «Острозька академія»

ORCID ID: 0000-0003-0612-1383

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ

Натепер у законодавстві, зокрема в законах України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та «Про акціонерні товариства», закріплені дефініції корпоративного договору для товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, акціонерних товариств. Проте правова природа договору не може бути розкрита лише крізь призму його визначення. Розкриття правової природи сприяє правильному тлумаченню договору, його послідовній правозастосовній практиці.

Дослідження правової природи корпоративного договору вже було предметом наукових праць В.В. Васильєвої, К.О. Рябової, М.М. Сигидин, О.В. Бігняк. Однак у зв'язку з появою нового законодавчого регулювання щодо корпоративного договору є необхідність у переосмисленні його правової природи.

Таке поняття, як «правова природа», часто вживається науковцями, однак немає єдиного підходу до його визначення. Зокрема, під поняттям «правова природа» може розумітись як вичерпна характеристика юридичного явища, визначення правової природи означає встановлення місця юридичного факту в системі права шляхом розкриття істотних специфічних ознак. Відповідно до іншого підходу, пізнати правову природу – розкрити функції та надати правову характеристику [6].

Отже, завданням статі є розкриття правової природи корпоративного договору шляхом визначення його ознак, функцій, установа місця корпоративного договору в системі договорів.

Так, В.В. Васильєва до ознак такого правочину, як корпоративний договір, відносить: вольо-

вий характер, наявність сторін, їхню незалежність та волевиявлення, направленість волі сторін на виникнення або зміну прав і обов'язків, домовленість сторін, законну форму волевиявлення, правомірність дій, відображення динаміки відносин між сторонами, спрямованість на настання правових наслідків [3, с. 56].

Запропоновані вченою ознаки характеризують корпоративний договір з погляду договірного акта. Проте завданнями ознак є також виявлення й ілюстрування різниці свого носія від подібних явищ. Тому доцільно буде навести ознаки корпоративного договору.

Для корпоративного договору такими ознаками є його предмет [3, с. 57] і акцесорність його зобов'язань [12].

Найчастіше договори відмежовуються один від одного саме на підставі предмету договору. В.В. Васильєва, М.М. Сигидин також уважають, що предмет корпоративного договору є тією ознакою, яка дозволяє відмежувати корпоративний договір від інших договорів. Відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон «Про АТ») та Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон «Про ТОВ»), предметом корпоративного договору для таких організаційно-правових форм є реалізація (утримання від реалізації) їх учасниками своїх корпоративних прав. Продовженням цієї ознаки можна виділити і такі похідні ознаки, як: обтяженість корпоративним елементом [2], специфічний склад сторін корпоративного договору. Специфічний склад сторін корпоративного договору зумовлений тим, що лише учасники акціонерного товари-

ства або товариства з обмеженою відповідальністю є носіями прав, що виступають предметом такого договору.

Іншою характерною ознакою корпоративного договору, що відрізняє його від інших договорів, є акцесорність корпоративного договору щодо юридичної особи, порядок реалізації корпоративних прав якої він урегулює, та її статуту.

Така ознака, як акцесорність, дозволяє вирішити низку практичних питань. По-перше, вона дозволяє диференціювати корпоративний договір від статуту компанії. Корпоративний договір не може змінювати статут компанії, не може йому суперечити з огляду на різні предмети регулювання.

Саме акцесорність корпоративного договору дозволяє розмежувати корпоративний договір та інші договори щодо акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю. Пропонуємо розглянути приклад із засновницьким договором. Згідно із Цивільним кодексом України установчим документом юридичної особи може бути засновницький договір, якщо інше не встановлено законом [13]. Закон «Про ТОВ» також передбачає, що договір про створення товариства діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання [11]. Проте Закон «Про АТ», хоча і передбачає можливість укладення засновницького договору, однак не дозволяє йому підміняти установчі документи [10]. Отже, засновницький договір, на відміну від корпоративного договору, може бути установчим документом, у такому договорі можуть встановлюватись права учасників такої юридичної особи.

Істотним у контексті розуміння природи корпоративного договору є визначення його функцій для того, щоб розуміти, яким чином здійснюється його вплив на суспільні відносини.

Учений О.А. Красавчиков вважає, що функція договору є видом впливу певного явища на суспільні відносини [8, с. 16]. Основні цілі, призначення договору розкриваються через функції договору [5, с. 68].

Договори виконують такі основні функції: гарантійну, регулятивну й охоронну. До другорядних функцій договору можна віднести ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну та гарантійну функції [5, с. 68]. Усі вищевказані функції притаманні і корпоративному договору як договірній конструкції.

Пропонуємо виділити такі специфічні для корпоративного договору функції, як:

1. Майнова функція. Договір може впливати на підстави набуття, зміни або втрати майнових прав учасниками, акціонерами. Законодавство дозволяє врегульовувати в корпоративному договорі умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає [11].

Корпоративний договір не є підставою для переходу права власності на частку, однак може виступати важливою передумовою переходу майнових прав.

2. Управлінська функція. Учасники товариства, визначаючи у корпоративному договорі порядок реалізації деяких своїх прав (наприклад, порядок голосування щодо обрання виконавчого органу), впливають і на управління товариства. На думку А.С. Щегуренкова [14], ключовою функцією корпоративного договору є саме здійснення корпоративного управління.

3. Функція контролю. Учасники, що уклали корпоративний договір, матимуть інструменти для здійснення контролю за діяльністю органів управління й інших учасників, акціонерів, що теж є сторонами договору. Додатковим важелем контролю може слугувати безвідклична довіреність із корпоративних прав (у разі її надання) як інструмент контролю виконання іншими сторонами договору своїх зобов'язань.

4. Прогностична функція. Суть цієї функції зводиться до того, що положення корпоративного договору можуть передбачати певний порядок дій у майбутньому. Зокрема, корпоративний договір може містити положення про порядок розгляду ситуацій, щодо яких учасники не дійшли згоди ("Deadlock resolution clause"), або впорядкувати відносини між міноритаріями та мажоритаріями, визначити специфічні умови продажу їхніх часток, акцій.

Отже, окрім загальних функцій корпоративного договору як договірної конструкції, йому притаманні специфічні функції, які дуже тісно пов'язані із предметом цього договору.

Незважаючи на те, що однією з ознак системи договорів є її єдність та взаємопов'язаність, її також можна диференціювати (класифікувати в середині) за певними ознаками. Класифікація договорів має не лише пізнавальний характер, а й велике практичне значення – допомагає краще пізнати зміст та правову природу, ідентифікувати місце корпоративного договору в системі суспільно-правових відносин [9, с. 55].

С.М. Барвено вважає, що систематизація договорів є важливою для вдосконалення чинного законодавства та підготовки законопроектів [5, с. 322].

Є різні підходи до класифікації системи договорів. Ключові два підходи [9, с. 336] до поділу договорів: одноступенева та багатоступенева класифікації.

В основу одноступеневої класифікації покладено поділ договорів за одним єдиним критерієм. На жаль, у доктрині немає загального підходу щодо єдиного універсального критерію. Це видається логічним, зважаючи на всю різноманітність договорів. У зв'язку із цим пропонуємо більш детально зупинитись на багатоступеневій (дихотомічна) класифікації, використати саме її для характеристики корпоративного договору.

На противагу одноступеневій класифікації, дихотомічний підхід базується на використанні декількох критеріїв. Найчастіше використовують такі дихотомічні мірила [5, с. 340–342; 1, с. 69–72]:

1) особливості волевиявлення сторін на укладення договору – вільні й обов'язкові.

Сторони корпоративного договору самостійно ухвалюють рішення вступати чи не вступати в такі договірні відносини. Тому корпоративний договір можна схарактеризувати як вільний;

2) ступінь нормативного регулювання – поіменовані та непоіменовані. Корпоративний договір варто віднести до категорії поіменованих договорів, оскільки він прямо закріплений у законодавстві – у Законі «Про ТОВ» та Законі «Про АТ»;

3) особливості волі сторін щодо визначення умов договору – договори приєднання та взаємопогоджені договори. Сторони корпоративного договору самостійно і спільно визначають умови корпоративного договору у процесі переговорів. Як наслідок, договір може вважатись взаємопогодженим.

Іноді корпоративний договір може виступати договором приєднання. Наприклад у ситуації, коли корпоративний договір містить положення про обов'язкове приєднання до договору нового учасника товариства;

4) залежно від діяльності, що є предметом договору, – майнові й організаційні. Корпоративний договір має на меті спільне управління учасниками й іншими сторонами юридичної особи. Отже, договір можна віднести до організаційних договорів;

5) залежно від розподілу договірних прав і обов'язків – односторонні та двосторонні. Поряд

док реалізації прав і обов'язків учасників, який є предметом корпоративного договору, зумовлює спільну діяльність учасників та, як наслідок, їхніх взаємних прав і обов'язків. У зв'язку із цим корпоративні договори мають переважно двосторонній характер.

З іншого боку, не можна виключати, що за деяких умов корпоративний договір може мати і односторонній характер. Як-от у разі, коли одна сторона зобов'язується лише придбати частку у статутному капіталі за певних умов, а інша сторона має лише обов'язок продати її. Проте односторонність договору не повинна впливати на загальний двосторонній характер розподілу прав і обов'язків за корпоративним договором;

6) особливості укладення договору – консенсуальні та реальні. Корпоративний договір є консенсуальним, оскільки не передбачає передання майна та вважається укладеним відтоді, як сторони дійшло згоди щодо його істотних умов;

7) наявність зустрічного надання – безоплатний й оплатний. Корпоративний договір для товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю безоплатний, що прямо передбачено у ст. 7 Закону «Про ТОВ». Закон «Про АТ» не врегульовує цей момент, однак через тотожний зміст цих договорів немає причин вважати договір між акціонерами оплатним;

8) залежно від форми укладення – усні та письмові. Як Закон «Про ТОВ», так і Закон «Про АТ» передбачають, що корпоративний договір укладається в письмовій формі.

За результатами дихотомічної класифікації корпоративний договір є вільним, поіменованим, здебільшого взаємопогодженим та двостороннім, консенсуальним, безоплатним, організаційним договором з обов'язковою письмовою формою.

У результаті проведеного аналізу ознак і функцій корпоративного договору, зокрема й тих, що притаманні йому та виділяють його серед інших, можемо встановити місце такого договору в системі договорів.

Уважаємо за доцільне віднести корпоративний договір до цивільно-правових договорів, а не до господарсько-правових. Такий висновок впливає з того, що за господарським договором встановлюються, змінюються або припиняються господарські зобов'язання [7, с. 228–229], а корпоративний договір не є підставою для зміни зобов'язань, а лише встановлює порядок реалізації вже наявних [4]. Такої ж позиції у своїх працях дотримуються Л.В. Сіщук і М.М. Сигидин [7, с. 228–229].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У підсумку можемо стверджувати, що разом із загальними ознаками, функціями, які притаманні корпоративному договору як договірній конструкції, йому властиві власні, специфічні функції й ознаки, які тісно пов'язані зі специфічним предметом такого договору. Дихотомічний підхід до класифікації дозволив виокремити набір власних характеристик корпоративного договору, що теж розкривають його особливу правову природу. Це

дозволяє виділяти його місце в системі договорів та говорити про його цивільно-правову природу.

Перспективи подальших досліджень. Оскільки корпоративний договір все ще перебуває на етапі свого становлення в законодавчому полі України, його правова природа потребує подальших досліджень. Зокрема, цінним буде здійснення спроби одноступеневої класифікації корпоративного договору, а також більш детальне дослідження питання щодо цивільно-правової суті корпоративного договору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексашина Ю.Б. Види цивільно-правових договорів як регуляторів цивільних правовідносин. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 68–74.
2. Бігняк О.В. Похідний позов та корпоративний договір як засоби захисту корпоративних прав: досвід України. URL: <https://erpd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-3/34.pdf> (дата звернення: 24.09.2021).
3. Васильєва В.В. Поняття та ознаки корпоративного договору. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 47. С. 52–61.
4. Господарський кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 436–IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 04.05.2021).
5. Договірне право України. Загальна частина : навчальний посібник / Т.В. Боднар та ін. ; за ред. О.В. Дзери. Київ, 2008. 896 с.
6. Комиссарова Е.Г. Формально-логические аспекты понятия «правовая природа». *Вестник Пермского университета*. С. 24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formalno-logicheskie-aspekty-ponyatiya-pravovaya-priroda/viewer> (дата звернення: 09.09.2021).
7. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики : монографія / за заг. ред. В. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2017. 612 с.
8. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции. *Гражданско-правовой договор и его функции* : сборник научных трудов Свердловского юридического института. Свердловск, 1980. С. 3–20.
9. Луць В.В. Контракты в підприємницькій діяльності : навчальний посібник. Київ, 2008. 576 с.
10. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.200 р. № 514–VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17/ed20151209#Text> (дата звернення: 21.05.2020).
11. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 р. № 2275–VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення: 13.06.2021).
12. Рябова К.О. Правова природа корпоративних договорів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 4. С. 164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2018_4_24 (дата звернення: 11.09.2021).
13. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 р. № 435–IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.05.2020).
14. Щегуренкова А.С. Правовое регулирование корпоративного договора. *Развитие современной науки: тенденции, проблемы, перспективы* : сборник статей I Всероссийской научно-практической конференции. Нижний Новгород, 2018. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=34898185> (дата звернення: 12.09.2020).

Войчишин Олексій Валентинович

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ

Оскільки корпоративний договір лише нещодавно був закріплений у законодавстві України, у статті зроблена спроба розкриття правової природи цього договору. Визначено стан дослідження проблематики, проаналізовано останні праці та дослідження науковців із даного питання.

Для розкриття правової природи договору необхідно надати його вичерпну характеристику, розкрити його специфічні риси, з'ясувати місце в системі договорів. З'ясування правової природи договору має велике практичне значення, оскільки дозволяє встановити галузеву приналежність договору, розкрити його загальні та специфічні ознаки і функції, здійснити класифікацію договору. Розкриття правової природи договору здатне спростити його застосування на практиці та сприяти послідовній правозастосовній практиці.

Спираючись на попередні дослідження науковців та враховуючи новели законодавчого регулювання, установлено ознаки корпоративного договору. Обґрунтовано, що поряд із загальними ознаками, що притаманні корпоративному договору як договірній конструкції, він має і специфічні, як-от особливий предмет договору і акцесорність його зобов'язань щодо статутних документів товариств з обмеженою відповідальністю, товариств з додатковою відповідальністю й акціонерних товариств. Саме наявність спеціальних ознак є ключовим критерієм для відмежування корпоративного договору від суміжних за своєю природою договорів, наприклад його розмежування із засновницьким договором. Окрім цього, запропоновано похідні специфічні ознаки.

У статті також досліджено функції корпоративного договору. До загальних функцій цього договору можна віднести гарантійну, регулятивну й охоронну функції. Запропоновано й обґрунтовано специфічні функції корпоратив-

ного договору (напрями його впливу на суспільні відносини), а саме: майнову функцію, управлінську функцію, прогностичну функцію та функцію контролю.

Також здійснена спроба класифікувати корпоративний договір за дихотомічними критеріями. Установлено, що корпоративний договір є вільним, поіменованим, здебільшого взаємопогодженим та двостороннім, консенсуальним, безоплатним, організаційним договором, що вчиняється в обов'язковій письмовій формі.

Окрім того, у статті аргументується, чому за своєю правовою природою корпоративний договір більше тяжіє до групи цивільно-правових договорів, ніж до господарсько-правових договорів.

Ключові слова: корпоративне право, корпоративний договір, правова природа, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю.

Voichyshyn Oleksii

REGARDING THE LEGAL NATURE OF THE SHAREHOLDERS' AGREEMENTS

Since the shareholders' agreement was not so long ago enshrined in the legislation of Ukraine, the article attempts to disclose the legal nature of this agreement. The current state of research on the problem is determined and the latest works and research of scientists on this issue are analyzed.

The disclosure of the legal nature of the agreement requires the necessity to provide a comprehensive description of the agreement, disclose its specific features and establish a place in the system of contracts. Clarification of the legal nature of the agreement has a great practical importance, as it allows to establish the sectoral affiliation of the agreement, disclose its general and specific features and functions, and classify the agreement. Disclosure of the legal nature of the shareholders' agreement can simplify its application in practice and promote consistent law practice.

Based on scientists' previous research and considering the novelties of legislative regulation, the characteristic features of shareholders' agreements have been established. In particular, it is substantiated that along with the general features that belong to shareholders agreements as a contractual structure. It also has specific features such as the special subject of the agreement and the accessory nature of its obligations to statutory documents of limited liability companies, additional liability companies and joint-stock companies. Special features are key to distinguishing a shareholders' agreement from related agreements, such as its separation from the memorandum of association. In addition, specific derivative features are proposed.

The article also explores the functions of shareholders' agreements. The general functions of this agreement include warranty, regulatory and security functions. The specific functions of shareholders' agreements (directions of its influence on public relations) are offered and substantiated, namely: property function, managerial function, prognostic function, and control function.

Also, it was made an attempt to classify shareholders' agreements according to dichotomous criteria. It is established that a shareholders' agreements are a free, named, mostly mutually agreed and bilateral, consensual, free of charge, organizational agreement, which is made in a mandatory written form.

In addition, the article argues why, by its legal nature, a corporate agreement tends more to a group of civil law agreements than to economic law agreements.

Key words: shareholders' agreement, limited liability company, corporate rights, charter, essential terms of the agreement, corporate law.

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.454:338.46

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.442>

Кривенко Юлія Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7506-0786

Спасова Катерина Іванівна,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-8126-2306

УКЛАДАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ

Постановка проблеми. У сучасних умовах ринкової економіки активізується взаємодія суб'єктів цивільного права. Їх участь у цивільному обігу здійснюється з урахуванням економічних потреб та з метою покращення власного добробуту. Фізичні особи можуть відчувати потребу у виготовленні, обробці або переробці (ст. 837 Цивільного кодексу України) різних речей, які не в змозі зробити самостійно через відсутність необхідних спеціальних знань та вмінь. Не варто забувати і про потреби юридичних осіб у виконанні проектних та пошукових робіт, будівельних робіт, здійсненні технічного обслуговування і ремонту автотранспортних засобів тощо [1].

Слід зазначити, що через постійну потребу суб'єктів цивільного права у виконанні робіт ці правовідносини є досить поширеними в цивільному обігу.

Однак із переходом до ринкової економіки виникла ситуація, відповідно до якої з'явилася необхідність погодити досягнення науки цивільного права та норми законодавства щодо підрядних відносин. Розвиток наукової думки повинен відповідати розвитку законодавства і судової практики. Слід зазначити, що детальні дослідження були проведені в умовах планової економіки, коли виробничий процес та обмін продуктами праці здійснювалися відповідно до директив державних органів.

Підрядні відносини детально врегульовані законодавством, зокрема гл. 61 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], а також

гл. 33 Господарського кодексу України [2] і Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» від 1 серпня 2005 р. № 668 [3]. Зважаючи на те, що регламентація окремих видів договору підряду характеризується власною специфікою, вони мають необхідну правову базу, попередньо визначену єдиною для всіх підрядних відносин ознакою, спрямованою на виконання робіт із метою досягнення певного результату.

Стан дослідження теми. На сучасному етапі окремі питання щодо договору підряду досліджуються вітчизняними вченими у сфері цивільного та господарського права. До аналізу проблем зверталися А.Б. Гриняк [4; 5], І.С. Лукасевич-Крутник [6], Н.С. Кузнецова [7]. Однак деякі питання щодо укладання та виконання договору підряду залишаються не досить дослідженими.

Аналіз судової практики дозволяє визначити низку помилок, яких припускаються під час укладання та реалізації договору підряду: ототожнення робіт і послуг; невизначення належним чином предмета договору; відсутність механізму прийому-передачі робіт та підписання акта прийому-передачі. Своєю чергою А.Г. Молчанов наводить більш розширений перелік помилок під час укладання договору підряду [8].

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають під час виконання робіт за договором підряду.

Предметом дослідження виступають норми права, які регулюють договір підряду, практика їх

застосування, теоретичні питання підрядних відносин, низка яких є дискусійними.

Слід зазначити, що змінюється цивільне законодавство, яке регулює підрядні відносини. Нормативна база договору підряду потребує вдосконалення. Потрібні подальші детальні опрацювання та узагальнення нормативно-правових і підзаконних актів, упорядкування їхніх елементів. **Метою** таких розробок повинно стати об'єднання розрізненого масиву юридичної інформації за договором підряду та кодифікація, уніфікація понятійного апарата.

На жаль, на практиці ще зустрічаються випадки неоднозначного застосування законодавства під час укладання та реалізації договору підряду, спричинені недостатніми знаннями або неправильним тлумаченням окремих норм. Законодавство, що регулює підрядні відносини, має бути правильно витлумачено з метою грамотного, а, отже, ефективного застосування. Це означає, що і сторони договору повинні діяти в межах приписів закону, і судові органи зобов'язані максимально точно тлумачити норми під час винесення рішень для захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати результати наявних наукових досліджень і нормативні акти, які регулюють підрядні відносини;
- визначити проблемні питання під час укладання та реалізації договору підряду.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під час викладу матеріалу дослідження насамперед слід звернутися до визначення ключового поняття «підряд». Підряд – це сукупність дій або здійснення діяльності, безпосередньо спрямованої на досягнення сторонами матеріальних результатів, відображених у речах, за допомогою створення, переробки, ремонту тощо.

Уперше визначення договору підряду було сформульовано у ст. 1737 Зводу законів цивільних. Так, договором підряду або поставки визнавався «договір, відповідно до якого одна зі сторін договору приймає на себе зобов'язання виконати за рахунок своїх коштів дії або поставити певного роду речі, а інша, на користь якої це робиться, вчинити за те грошовий платіж» («договор, по силе которого одна из вступающих в оный сторона принимает на себя обязательства исполнить своим иждивением предприятие или поставит известного рода вещи, а другая, в пользу

коей сие производится, учинить за то денежный платеж») [9].

На момент зародження нормативного регулювання підрядних відносин предмет договору підряду законодавцем чітко не визначався. Від особистого найму його відрізняла націленість на кінцевий результат виконуваних робіт, певна самостійність підрядника у виборі способу і порядку виконання прийнятих зобов'язань, а також відсутність необхідності особистого виконання робіт за договором. Підрядні відносини не можна визнати досить розвиненими, а їх нормативне регулювання – завершеним, оскільки виконання різних робіт у багатьох випадках здійснювалося з використанням механізму особистого найму, а не підряду.

Із цього приводу Г.Ф. Шершеневич зазначав, що «договір підряду породжує великі сумніви в разі з'ясування його природи, бо в розумінні його виявляється розбіжність як у теорії, так і в законодавстві» [10].

Істотною ознакою підряду, яка відрізняє його від особистого найму, Д.І. Мейер називав те, що підрядник виконує роботи не самостійно, а силами залучених третіх осіб. «Найманий підрядник той, що не зобов'язується сам виконувати роботу, а робота буде проведена через посередництво інших осіб. Тож робота самого підрядника, звісно, не та, що визначається за договором підряду, а становить лише посередництво між особою, яка уклала договір, і робітниками, які виконують роботу» [11, с. 295].

Розвиток договору підряду пов'язаний із прийняттям Цивільного кодексу УРСР у 1922 р., гл. VII якого була повністю присвячена регулюванню підрядних відносин. Норми статей гл. VII переважно носили імперативний характер [12].

ЦК УРСР 1964 р. мав схоже визначення підряду, але більш ширше за змістом. Підряд став регулюватися нормами двох глав: гл. 28 «Підряд», яка регулювала відносини між замовником і підрядником, та гл. 29 «Підряд на капітальне будівництво» [12].

Для сучасного етапу характерний розвиток гібридних форм підрядних відносин, які сприяють успішному економічному розвитку та набувають поступового поширення і подальшого розуміння питань щодо структури договору підряду, істотних умов та їх узгодження, докладного опису змісту робіт.

Договір підряду – приклад цивільно-правового договору, де приватноправове регулювання поєднується з публічно-правовим.

Згідно зі ст. 837 ЦК України «за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язу-

ється на свій ризик виконати певну роботу за завданням іншої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу» [1].

У такому разі слід відзначити, що договір підряду виступає в якості договірної форми, який у собі об'єднав низку видових конструкцій [13]. До окремих видів цього договору застосовуються загальні положення про підряд (гл. 61 ЦК України), якщо інше не встановлено правилами ЦК України щодо видів договору підряду.

Договір підряду передбачає: а) узгодження індивідуального замовлення; б) процес виконання роботи за індивідуальним замовленням; в) здавання конкретного (індивідуально визначеного) результату, тому моменти укладення та виконання такого договору ніколи не збігаються [14].

На перший погляд структура договору підряду здається простою, а відносини, що виникають між підрядником і замовником, – елементарними.

Підрядні відносини передбачають виконання замовлення підрядником на умовах замовника за плату за домовленістю сторін. Предмет договору підряду в загальному розумінні – результат роботи. Якщо брати окремі різновиди договору, то предметом можуть виступати:

- 1) побутові, особисті потреби фізичних осіб;
- 2) об'єкти будівництва;
- 3) проєктно-пошукові роботи;
- 4) підряд для державних потреб.

Останній варіант зумовлений, імовірно, особливістю статусу замовника, процедурою укладення договору і його реалізацією, нюансами відповідальності. Сторони договору підряду – замовник і підрядник. У системі держконтрактів замовлення робить єдиний замовник, а виконання стосується вже тих, на користь кого виконуються підрядні роботи.

Істотними умовами для договору підряду є предмет договору та строк виконання робіт.

Предметом договору підряду, відповідно до комплексного аналізу ст. 837 ЦК України, є робота та її результат, що підтверджується судовою практикою.

Таким чином, щоб узгодити умову щодо предмета договору, необхідно вказати зміст, обсяг і результат виконаної роботи. Що це означає? Це означає, по-перше, що сторонам необхідно визначити, яка саме робота підлягає виконанню за договором підряду, тобто які дії в межах цієї роботи повинен здійснити підрядник (визначення змісту робіт).

По-друге, необхідно встановити кількісний показник дій, які має виконати підрядник, та

їх результат, тобто в якій кількості повинні бути виконані відповідні дії підрядником для досягнення необхідного результату (визначення обсягу роботи).

По-третє, сторонам, якщо це можливо, необхідно визначити назву і характеристики результату роботи, тобто конкретизувати, що в кінцевому підсумку підрядник повинен передати замовнику (визначення результату робіт).

Визначаючи зміст робіт, згідно зі ст. 837 ЦК України, їх за договором підряду поділяють на:

- виготовлення речей;
- переробку (обробку) речей;
- виконання іншої роботи, яка має матеріалізований (матеріально виражений) результат, що передається замовнику.

Дуже важливо зміст робіт у договорі описувати докладно, щоб із тексту договору можна було зробити висновок про доручену роботу підряднику. Для цього сторонам у договорі необхідно вказати точне найменування робіт, які буде виконувати підрядник. У разі, якщо зміст робіт носить загальний характер і включає в себе різні види робіт, то в тексті договору слід визначити конкретний склад робіт, що підлягають виконанню. Наприклад, роботи з ремонту квартири – це узагальнена назва комплексу різних видів робіт. З огляду на це у тексті договору слід перерахувати всі види робіт, які підлягають виконанню (вирівнювання стін, проведення електрики, встановлення дверей тощо).

Необхідно звернути увагу на те, що конкретний перелік робіт може бути вказаний як у самому договорі, так і в окремому додатку до нього (у технічному завданні, кошторисі, технічній документації тощо) за умови, що в цих додатках буде посилання на сам договір підряду.

В разі укладення договору підряду на обробку речі рекомендується описати цю річ у договорі якомога детальніше (наприклад, вказавши заводський номер виробника). Конкретизація необхідна для належного визначення змісту роботи, а також для того, щоб під час прийняття результату робіт після їх закінчення замовник міг ідентифікувати оброблену річ підрядником, тобто належним чином переконатися, що роботи були проведені щодо саме тієї речі, яку він передав підряднику відповідно до умов договору.

Обсяг робіт так само, як і зміст, дозволяє загально визначити предмет договору підряду й узгоджується сторонами як істотна умова договору.

Узгодження обсягу робіт, як правило, здійснюється в додатках до договору (різних кошторисах, технічній документації, календарних пла-

нах тощо), але іноді сторони узгоджують його і в самому тексті договору, що цілком допустимо, проте не завжди зручно.

Згідно зі ст. 837 ЦК України обов'язковою умовою договору підряду є передавання замовнику підрядником результату виконаної ним роботи. Виходячи з цього, результат роботи фактично визнається складником предмета договору підряду і підлягає погодженню сторонами разом зі змістом та обсягом роботи, що підтверджується і судовою практикою.

Строк виконання робіт – це період, упродовж якого підрядник зобов'язаний виконати роботу. Умова про строк також є істотною умовою договору підряду, щодо якої сторони повинні обов'язково дійти згоди, в інакшому випадку договір може бути визнаний недійсним.

Цивільний кодекс передбачає кілька строків, що вказуються у договорі підряду:

1. Початок виконання робіт.
2. Закінчення виконання робіт.
3. Строк закінчення окремих етапів робіт.

Для належних умов про строк виконання робіт сторонам необхідно і достатньо, по-перше, вказати початковий та кінцевий строк виконання робіт. Проміжні строки вказуються за бажанням сторін (зазвичай це необхідно, коли роботи виконуються в кілька етапів). По-друге, строки, узгоджені сторонами у договорі, необхідно вказувати відповідно до норм ст. 846 ЦК України.

Про це часто багато хто забуває, внаслідок чого умова про строки стає нікчемною, підставляє під удар договір загалом (ризик визнання його недійсним, з огляду на неузгодження сторонами істотних умов).

Обов'язково зазначаються початкові та кінцеві строки, відсутність або неясність умови щодо них означає, що договір не укладений. Пропонується прописувати і проміжні строки, присвячені етапам робіт. Законодавець передбачає відповідальність за порушення будь-якого зі строків,

якщо інше не прописано в нормативних актах або договорі. Пропуск строку – одна з ситуацій, коли виникає обов'язок сплатити неустойку за договором підряду. За наявності обставин, які не можна було передбачити, строк можуть продовжити за домовленістю сторін.

Межі строків можуть визначатися датами, тривалістю проміжків часу або подіями, залежно від того, як домовляться сторони. Враховуючи специфіку договору підряду, варто зазначити, що в ньому може бути вказаний додатковий строк на випадок, коли необхідно буде використати додатковий ресурс або зусилля для виконання договору.

Наприклад, неузгодженість умов означає не тільки їх відсутність, а й незрозуміле або неповне формулювання умов. Найбільш суворе ставлення – до будівельного підряду, тут суди перевіряють наявність всієї супутньої документації та її відповідність нормативним актам.

Із іншими видами підряду визначення предмета відбувається набагато простіше, достатньо опису, креслення і найменування. Державні замовлення формуються відповідно до державних норм, навіть якщо вони носять рекомендаційний характер.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що під час узгодження предмета договору підряду необхідно завжди враховувати, що сама наявність і характер результату роботи є критеріями, які відрізняють договір підряду від інших видів договорів. Для уникнення цього не рекомендується ігнорувати умову про узгодження результату робіт. Слід зазначити, що кінцевою метою договору підряду завжди є цілком конкретний результат робіт. У зв'язку з цим робота за договором підряду повинна мати матеріалізований результат, який підлягає передаванню замовникові.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
3. Про затвердження загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text>.
4. Гриняк А.Б. Особливості розмежування договорів підряду і договорів із надання послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 4. С. 18–20.
5. Гриняк А.Б. Особливості правового регулювання відносин за договорами підряду : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН, 2011. 320 с.
6. Лукасевич-Крутник І.С. Договір підряду на проведення проєктних та пошукових робіт : монографія. Тернопіль : ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2012. 179 с.
7. Кузнецова Н.С. Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве. Киев : Научная мысль, 1993. 159 с.
8. Молчанов А.Г. Договір підряду в господарській сфері: типові помилки. URL: <https://biz.ligazakon.net/person/1407>.

9. Юшкевич С.П. Договор строительного подряда. Москва : Ось-89, 2009. 554 с.
10. Шершеневич Г.Ф. Избранное. Т. 5: Учебник русского гражданского права / Вступ. слово, сост.: П.В. Крашенинников. Москва : Статут, 2017. URL: http://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/shershenevich_gf_izbrannoe_t5.
11. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Москва : Статут, 2002. 390 с.
12. Цивільний кодекс УРСР. URL: https://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf.
13. Абрамова Е.Н., Аверченко Н.Н., Байгушева Ю.В. Гражданское право : учебник. URL: https://www.studmed.ru/abramova-en-averchenko-nn-baygusheva-yuv-grazhdanskoe-pravo-uchebnik_a8275960cbe.html.
14. Чваненко Д.А. Правовая судьба договора подряда. *ЭЖ-Юрист*. 2011. № 40. С. 9–14.

Кривенко Юлія Василівна, Спасова Катерина Іванівна
УКЛАДАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ

Стаття присвячено дослідженню окремих питань договору підляду. Автори розглянули низку поглядів учених щодо загальної характеристики договору підляду. Завдяки аналізу нормативно-правових актів, що регулюють підлядні відносини, визначені прогалини, на які слід звернути увагу під час укладання та реалізації договору підляду та які потребують додаткового законодавчого врегулювання. Автори вважають, що дослідження істотних умов договору підляду доцільно розпочати з аналізу предмета, та зазначають, що законодавець не розкриває зміст цього поняття у нормативно-правових актах. У науці також не сформований єдиний підхід до цього питання. Зазначено, що в разі уніфікації підходу до змісту предмета договору підляду учасникам цивільного обігу було б набагато легше розробляти і погоджувати умови, крім того, це нівелювало би ризики визнання таких договорів недійсними на основі неузгодження такої істотної умови, як предмет договору. З'ясовано, що предметом договору підляду можуть виступати побутові, особисті потреби фізичних осіб; об'єкти будівництва; проектно-пошукові роботи; державний підляд.

Автори зазначають: для того щоб договір підляду був взаємовигідним сторонам, необхідно приділити особливу увагу його істотним умовам. Така увага при укладенні договору є запорукою захищеності сторін, а також здатна в майбутньому зменшити ризики невиконання зобов'язань. Здебільшого такі суперечки стосуються оплати виконаних підлядником робіт, претензій замовника щодо якості або термінів виконання робіт. При цьому часто сторони оспорюють істотні умови договору. Як правило, більшість конфліктів між сторонами пов'язана з неузгодженістю істотних умов і визнанням договору недійсним. Наразі сторонам договору підляду для мінімізації ризиків зловживання правом з боку контрагента необхідно дуже ретельно підходити до узгодження умов договору. Зокрема, важливе значення мають істотні умови, оскільки їх відсутність у договорі або некоректне формулювання може зумовити визнання договору недійсним. У статті виявлені проблеми, що виникають під час укладення та виконання договору підляду, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: підляд, істотні умови, предмет договору підляду, послуги.

Kryvenko Yuliia, Spasova Kateryna
CONCLUDING AND IMPLEMENTATION OF REFIT CONTRACT

The article is devoted to the study of certain issues of contract agreement. The authors considered a number of points of view of scientists on the general characteristics of the contract agreement. By analyzing the regulations governing contractual relations, certain gaps that should be taken into account when concluding and performance of the contract agreement and which require additional legislative regulation. The authors determine that the study of the essential terms of the contract agreement should begin with an analysis of the subject and note that the legislator does not disclose the meaning of this concept in normative legal acts. Science also does not have a single approach to this issue. It is noted that in the case of unification of the approach to the content of the subject of the contract to civil parties, it would be much easier to develop and agree on terms, in addition, it would eliminate the risks of invalid on the basis of disagreement of such an essential condition as the subject of the contract. It was found that the subject of the contract may be: household, personal needs of individuals; construction objects; design and survey works; government contract. The authors note that in order for the contract to be mutually beneficial, it is necessary to pay special attention to the essential terms of the contract. Such attention at the conclusion of the contract is a guarantee of protection of the parties, and also is capable to reduce risks of non-fulfillment of obligations in the future. These disputes mainly concern the payment for work performed by the contractor, the customer's claims regarding their quality or deadlines. In this case, the parties often challenge the essential terms of the contract. As a rule, most conflicts between the parties are related to the inconsistency of the essential terms and the invalidation of the contract. Currently, the party of the agreement to the contract to minimize the risk of abuse of rights by the contractor must be very careful to agree on the terms of the contract. Essential conditions are especially important here, as their absence in the contract or incorrect wording may lead to the invalidation of the contract. The article identifies problems that arise during the conclusion and execution of the contract agreement, and suggests ways to solve them.

Key words: contract, essential conditions, subject of the contract agreement, services.

УДК 347.447.52

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.443>

Приленський Ігор Генрихович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-0511-3798

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАСАЖИРІВ ЗА ДОГОВОРОМ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПОВІТРЯНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Відповідальність як категорія цивільного права є однією з найбільш складних та найважливіших. Наразі існує багато наукових робіт, які присвячені інституту відповідальності загалом чи будь-яким його складникам.

У початковий період досліджень цієї сфери вчені намагалися сформулювати основоположні засади зазначеної категорії і лише набагато пізніше взялися за визначення самого поняття цивільно-правової відповідальності.

Слід зазначити, що для правопорушника у цивільно-правових відносинах, тобто боржника, негативним наслідком є його цивільно-правова відповідальність, відповідно до якої до порушника в інтересах зацікавленої особи, тобто кредитора, застосовуються встановлені законом або умовами договору санкції майнового характеру у вигляді відшкодування збитків, виплати неустойки або пені, штрафних санкцій тощо. Для застосування зазначених санкцій, передбачених цивільно-правовою відповідальністю, підставами виступають відповідні норми права і складу правопорушення. Зокрема, відповідно до положень законодавства такими підставами є: протиправна поведінка осіб, учасників цивільних правовідносин; негативний результат у вигляді завдання шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і настанням шкоди; вина особи, яка вчинила протиправні дії, що призвели до заподіяння шкоди.

Водночас якщо розглядати цивільно-правову відповідальність у сфері транспортної діяльності, то вона має певні особливості, адже може застосовуватися й за відсутності вини особи, якщо протиправність поведінки такої особи буде

доведена, а вина буде припускатися. Наприклад, положення ст. 68 Закону України «Про автомобільний транспорт» передбачає «відповідальність залізниць за незбереження вантажу, багажу, вантажобагажу за умови доведення факту втрати, нестачі, псування, пошкодження в результаті незалежних від залізниць причин» [1]. Тобто вина припускається, а її відсутність треба довести.

Слід також звернути увагу на те, що в сфері транспортних відносин, згідно з цивільним законодавством України, цивільно-правова відповідальність носить компенсаційний характер, адже метою такої відповідальності є відновлення порушених майнових прав учасників цивільних правовідносин у транспортній галузі, а отже, розмір відшкодування завданої шкоди не може перевищувати розмір завданих збитків [1]. Однак зазначена відповідальність буде залишатися обмеженою, адже неотримані доходи відшкодовуватися не будуть. Визначену позицію, на нашу думку, можна пояснити тим, що транспортна галузь не відноситься до прибуткової виробничої сфери, тоді як для розвитку економіки та забезпечення обороноздатності держави велике значення має продовження процесу виробництва товарів, а отже, законодавець вважає доцільним застосування обмеженої цивільно-правової відповідальності для транспортної галузі цивільно-правових відносин.

Метою статті є науковий аналіз загальних положень законодавства України для визначення особливостей цивільно-правової відповідальності пасажирів в сфері перевезень повітряним транспортом згідно з законодавством України.

Стан дослідження теми. Проблеми цивільно-правової відповідальності досліджувалися такими вченими, як С.М. Бервено, М.І. Брагінський, А.А. Верховець, В.П. Грибанов, Л.Д. Донська, О.С. Іоффе, І.С. Канзафарова, О.О. Отрадна, В.А. Тархов, А.Л. Ткачук, С.А. Чванкін, а питання відповідальності у сфері перевезень висвітлювалися у працях таких дослідників, як С.С. Алексєєв, Л.Г. Артемюк, С.М. Бервено, М.К. Галянтич, В.П. Грибанов, О.В. Дзера, Г.В. Самойленко, О.М. Нечипуренко, Р.Б. Шишка.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У галузі транспортної діяльності існує багато особливостей цивільно-правової відповідальності, однією з яких є неоднаковість умов відповідальності процесу перевезення. Відповідальність перевізника, окрім випадків завдання шкоди внаслідок спричинення шкоди здоров'ю пасажирів або його загибелі, настає відповідно до положень Правил транспортного законодавства. Також за нормами транспортного законодавства відповідальність перед перевізником за порушення несе відправник, який також несе відповідальність і перед отримувачем, однак за нормами цивільного законодавства. Зазначене дає підстави стверджувати, що в такому разі виникає особливий порядок розгляду майнових спорів із питань порушень у транспортній сфері, зокрема в перевізному процесі. Водночас особливістю цивільно-правової відповідальності у транспортній галузі є й те, що відносинам у транспортній сфері притаманний особливий порядок висунення претензій із метою задоволення вимог потерпілої сторони, що є відмінним від усталеного порядку вирішення певних спорів у господарській діяльності.

Отже, зазначені визначення та особливості цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань у транспортних перевезеннях дають підстави відокремлювати таку відповідальність від загальної цивільно-правової відповідальності. Вказане є наслідком нашарування суто галузевих норм, що враховують специфіку транспортної діяльності та її розвиток, можливості покриття збитків, заподіяних користувачам, та соціальну цінність у сфері економіки, на загальні цивільно-правові норми. Отже, всім комплексним галузям права притаманна наявність спеціальних правових норм.

Практика свідчить, що майже кожен другий укладений договір порушується на стадії його виконання. Іноді порушення є незначними або

ж сторони знають, що їм вдасться врегулювати свої відносини. У тих випадках, коли сторони не можуть дійти згоди, законом надається можливість застосувати наслідки порушення зобов'язань [2, с. 128].

Порушення зобов'язання проявляється через вчинення боржником протиправних дій, або, як ще говорять, протиправну поведінку боржника. Поведінка особи визнається протиправною, якщо така поведінка порушує норми права, незалежно від того, знала чи не знала особа про неправомірність своєї поведінки. Інакше кажучи, у понятті протиправності знаходить відображення тільки факт об'єктивної невідповідності поведінки учасника цивільного обороту вимогам законодавства. Нормами цивільного законодавства встановлені різні вимоги до поведінки учасників цивільного обороту.

Таким чином, у разі виникнення зобов'язання з адміністративного акта критерієм протиправності є невідповідність поведінки боржника змісту цього адміністративного акта. Якщо зобов'язання виникає з договору, то протиправною визнається поведінка боржника, який порушує умови договору. Якщо ж в основі зобов'язання лежить односторонній правочин, то протиправною буде поведінка боржника, яка не відповідає його умовам. Протиправна поведінка може виражатися у вигляді протиправної дії або протиправної бездіяльності. Бездіяльність лише в тому випадку стає протиправною, якщо на особу покладено юридичний обов'язок діяти у відповідній ситуації. Обов'язок діяти може виходити з умов укладеного договору.

Отже, дії боржника набувають протиправного характеру, якщо вони або прямо заборонені законом чи іншим правовим актом, або суперечать закону чи іншому правовому акту, договору, односторонньому правочину тощо.

Відповідно до договору повітряного перевезення всі учасники повинні дотримуватися загальних правил, про які не повинні забувати ні перевізники, ні їхні клієнти. Недотримання цих правил може обернутися додатковими проблемами і непередбачуваними витратами. Роль цивільно-правового договору значно посилюється у самостійній організації господарської діяльності суб'єктів товарно-грошових відносин. Зазначене свідчить про зростаючу соціальну цінність цивільного права у правовій державі і визначає його місце в системі правових галузей [3, с. 59].

Дійсність договору, як відомо, залежить від таких чинників, як здатність сторін до його укла-

дання, відповідність їх волі та волевиявлення, дотримання форми договору, спрямованість його на настання реальних правових наслідків, відповідність договору вимогам законодавства та моральним засадам суспільства. Нездійснення платежу за договором є порушенням умов виконання договору, а не його недійсністю. Порушення умов виконання договору та його недійсність спричиняють різні наслідки. Водночас сторони, які укладають договір, мають право обумовити настання або зміну прав та обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (відкладальна обставина) [4, с. 42]. Відповідно до ст. 212 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) в разі недобросовісного перешкоджання стороною, якій не вигідне настання відповідної обставини, відкладальна обставина вважається такою, що настала.

Суб'єктивні права, як і право, мають певні межі. Їх можна назвати природними межами суб'єктивних прав, або межами здійснення прав.

Зокрема, на думку Є.О. Харитоновна, обсяг і межі цього права значною мірою визначають зміст цивільної правосуб'єктності, яка своєю чергою створює необхідні умови для набуття і реалізації різних суб'єктивних прав [5, с. 44].

За договором перевезення пасажирів, відповідно до ч. 1 ст. 910 ЦК України, «одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти іншу сторону (пасажирів) до пункту призначення, а в разі здавання багажу – також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу, а пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а в разі здавання багажу – також за його перевезення» [12].

Досить детально описані права й обов'язки перевізника та пасажирів у Правилах повітряних перевезень. Але і в цьому випадку має місце певне нівелювання позитиву, зумовлене тим, що це рівень підзаконних нормативно-правових актів, які можуть бути скасовані, що не сприяє захисту прав пасажирів та врегульованості правовідносин із повітряного перевезення.

За наявності у пасажирів особливих вимог до перевезення за станом здоров'я інформація про необхідні умови здійснення повітряного перевезення повинна бути надана перевізнику заздалегідь, на загальних підставах від трьох до однієї доби, залежно від ситуації, оскільки до основних обов'язків перевізника належить створення безпечних і комфортних умов для пасажирів [6, с. 187].

З метою захисту прав пасажирів як сторони договору мають бути закріплені імперативи разом із механізмом їхньої реалізації, зокрема, на рівні ЦК України та спеціальних законів. Свого часу висловлювалася думка про те, що межі є невід'ємною властивістю будь-якого суб'єктивного права, бо за відсутності таких меж право перетворюється на свою протилежність – свавілля, і таким чином взагалі перестає бути правом [7]. При цьому відзначалося, що визначення меж здійснення цивільних прав не є обмеженням цих прав (їх позбавленням).

Керуючись законодавством України, до суб'єктів правовідносин за договором повітряного перевезення належать авіаційний перевізник і пасажир.

До обов'язків пасажирів відноситься оплата за надання послуги повітряного перевезення. Пасажир своєю чергою завжди має право відмовитися від повітряного перевезення та отримати назад сплачену суму коштів. Повернення повної чи часткової виплати здійснюється в порядку, встановленому законодавством України. Відмова авіаперевізника визначається як відмова у перевезенні пасажирів або його багажу рейсом, незважаючи на його присутність для посадки на борт. Підстави для відмови у посадці чітко визначені Повітряним кодексом України (далі – ПК України). До таких підстав можна віднести охорону здоров'я, гарантування безпеки, неналежне оформлення необхідної для перевезення документації (паспорта, візи, квитка тощо) [8, с. 75].

Відповідно до Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу «пасажир зобов'язаний зберігати квиток та інші перевізні документи до завершення процесу перевезення, а в разі виникнення у нього претензії – до часу її вирішення. Квиток та інші перевізні документи, що видаються пасажирів, повинні бути пред'явлені на першу вимогу уповноважених осіб перевізника» [9].

Також слід зазначити, що перевізник може відмовити у перевезенні чи подальшому перевезенні пасажирів (багажу) з метою гарантування безпеки польоту та виконання вимог застосованих законів або на підставі власних обґрунтованих рішень.

Окрім дотримання законних прав, що впливають з договору повітряного перевезення, пасажир водночас повинен додержуватися чинних на відповідному транспорті правил та бережливо користуватися майном перевізника. З метою забезпечення безпеки польотів, охорони життя і здоров'я пасажирів та членів екіпажа під час повітряних

перевезень здійснюється огляд пасажирів, їхньої ручної поклажі та багажу [4, с. 41]. Такий огляд проводиться в аеропорту чи міському аеровокзалі. Якщо пасажир в аеропорту відмовляється від огляду багажу, перевізник має право розірвати договір. За розірвання договору повітряного перевезення перевізник повертає плату за перевезення за вирахуванням встановленого збору.

Перевізник має право вимагати від пасажирів пред'явлення уповноваженим особам перевізника, представникам відповідних державних органів наявних документів на виїзд, в'їзд або транзит, належних довідок про стан здоров'я та інших документів, що вимагаються відповідно до законодавства. Перевізник має право самостійно зробити і залишити в себе копії або в будь-який інший спосіб зафіксовані дані, що містяться у наданих документах.

За перевізником закріплюється право відмовити в перевезенні пасажира, який не дотримувався чинних норм права, неналежно оформив документи, в якого відсутні віза, кошти, квиток у зворотному напрямку тощо. Перевізник має право змінювати тип повітряного судна без повідомлення про це пасажира та не відповідає за помилки й упущення в розкладах руху.

У разі затримки в перевезенні пасажир має право відмовитися від перевезення та вимагати від перевізника, з вини якого сталася затримка, повного повернення коштів, сплачених за нездійснене перевезення, та компенсацію за затримку, якщо вона перевищила допустимі строки.

Якщо затримка мала місце понад 3 години, перевізник повинен надати пасажиру за встановленими нормами безкоштовне харчування, проживання в готелі тощо. Водночас додаткові витрати пасажира понад норми, встановлені перевізником, пасажиру не відшкодовуються.

Укладаючи договір перевезення повітряним транспортом, пасажири певним чином потрапляють у залежність від перевізника. Це пов'язане з правовою природою договору, який має публічний характер. Окрім того, більшість пасажирів не досить обізнані у своїх правах на випадок скасування рейсу чи його затримки. В результаті цього порушуються права пасажирів на вчасне перевезення. Пасажири часто стикаються з певними перепонами в разі пред'явлення претензій безпосередньо авіаперевізникам. Нерідко такі скарги необґрунтовано відхиляються.

Щодо відповідальності за договором перевезення повітряним транспортом, то вона має свої особливості в правовому регулюванні. Така осо-

бливість зумовлена насамперед наявністю спеціального національного законодавства, а саме: ПК України і Правил повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу. Також варто зазначити, що міжнародні акти, які регулюють міжнародні перевезення та закріплюють безпеку авіаційних перевезень, мають значний вплив на становлення галузі повітряних перевезень [10].

Сторони договору повітряного перевезення за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків за договором або тих, що випливають з факту укладення договору, несуть матеріальну відповідальність.

Відповідно, пасажир несе відповідальність за будь-яку шкоду, завдану авіаперевізнику або особам, перед якими авіаперевізник несе відповідальність.

Наслідком такого є: по-перше, порушення, невиконання або неналежне виконання правил польотів і перевезень; по-друге, неповідомлення перевізнику інформації або повідомлення неправдивої інформації про свій багаж.

Пасажир самостійно несе відповідальність за отримання всіх потрібних документів: віз, дозволів тощо. Своєю чергою перевізник, відповідно до Правил повітряних перевезень, не нестиме відповідальність перед пасажиром за те, що пасажир не одержить такі документи чи не виконає такі застосовані закони [11, с. 428].

Наразі цивільне законодавство не містить положень, в яких визначається відповідальність пасажира за порушення правил перевезення. Однак у ст. 920 ЦК України зазначено, що «в разі порушення зобов'язань, які випливають із договору перевезення, сторони несуть відповідальність, встановлену за домовленістю сторін, якщо інше не визначено цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами)» [12].

З огляду на це відповідальність пасажира за порушення правил перевезення має зазначатися у договорі перевезення пасажирів та багажу. Такий договір є публічним у разі користування пасажиром транспортом загального користування. Договір вважається укладеним із моменту придбання пасажиром квитка або багажної квитанції, дія договору завершується, коли пасажир прибув у місце призначення та залишив транспортний засіб.

Однак все ще не повністю вирішеним є питання відповідальності пасажира за порушення правил перевезення. Відсутність у пасажира посадкового квитка робить неможливим укладення договору між ним і перевізником. Але в Україні на

автобусних рейсах поширена практика перевезення пасажирів без квитка чи іншого документа, що підтверджує право на поїздку. В таких випадках виникає спірне питання про відповідальність перевізника, якщо пасажиру буде завдано моральну чи матеріальну шкоду, оскільки договір не є укладеним.

Аналіз законодавчої бази, а саме транспортних статутів, кодексів, Правил перевезень пасажирів, свідчить про відсутність у законодавстві єдиних підходів до регулювання цивільно-правової відповідальності пасажирів під час перевезення різними видами транспорту. На сучасному етапі правове регулювання відповідальності за шкоду, заподіяну під час повітряного перевезення, на думку низки авторів, потребує вдосконалення, більш детальної регламентації.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Цивільно-правова відповідальність є негативним наслідком для правопорушника у цивільно-правових відносинах, тобто боржника, відповідно до якої стосовно порушника в інтересах зацікавленої особи застосовуються встановлені законом або умовами договору санкції майнового характеру.

Щодо цивільно-правової відповідальності у сфері транспортної діяльності, то вона має певні особливості, адже може застосовуватися і за відсутності вини особи, якщо протиправність пове-

дінки такої особи буде доведена, а вина буде припускатися.

Через те що метою відповідальності у сфері транспортних правовідносин є відновлення порушених майнових прав учасників правовідносин, вона носить компенсаційний характер. Визначено, що, відповідно до договору повітряного перевезення, всі учасники повинні дотримуватися загальних правил. Недотримання умов договору може обернутися додатковими проблемами і непередбачуваними витратами.

Встановлено, що в разі порушення зобов'язання, яке виникає з договору, протиправною визнається поведінка боржника, який порушує умови договору.

Проаналізувавши норми законодавства, доходимо висновку, що пасажир самостійно несе відповідальність за отримання всіх потрібних документів: віз, дозволів, тощо. Відповідальність пасажира за порушення правил перевезення має зазначатися в договорі перевезення пасажирів та багажу.

Договір вважається укладеним з моменту придбання пасажиром квитка або багажної квитанції, дія договору завершується, коли пасажир прибув у місце призначення та залишив транспортний засіб. Для забезпечення належного виконання договору повітряного перевезення необхідно здійснювати послідовні і взаємопов'язані дії, що обумовлені у договорі перевезення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про автомобільний транспорт : Закон України від 23 лютого 2006 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 32. Ст. 273.
2. Чванкін С.А. Правові наслідки порушення зобов'язань. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 128–132.
3. Самойленко Г.В. Цивільно-правова характеристика договору перевезення пасажира як споживчого договору. *Вісник Запорізького національного університету*. № 3. С. 58–65.
4. Артемюк Л.Г. Особливості договору перевезення пасажирів і багажу повітряним транспортом. *Право України*. 2012. № 2. С. 41–45.
5. Харитонов С.О. Правове регулювання перевезень в Україні : навч. посібник. Харків : Освіта, 2006. 250 с.
6. Бортник Н.П. Договір перевезення пасажирів та багажу в міжнародному приватному праві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 807. С. 187–191.
7. Грибнов В.П. Захист прав за договором перевезення. URL: <http://www.twirpx.com/file/1740303/>
8. Оніщенко О.В. Договір повітряного перевезення: деякі цивільно-правові аспекти. *Юридичний вісник*. 2011. № 4 (13). С. 75–81.
9. Правила повітряних перевезень вантажу : Наказ Міністерства інфраструктури України № 728 від 30 листопада 2012 р. *Офіційний вісник України*. № 4.
10. Конвенція про шкоду, заподіяну іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні. URL: http://www.aviadocs.net/icaodocs/Docs/7364_ru.pdf.
11. Табачник Д.В. Повітряне право : навч. посібник. Дрогобич : Коло, 2011. 550 с.
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

Приленський Ігор Генрихович

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАСАЖИРІВ ЗА ДОГОВОРОМ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПОВІТРЯНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ

У статті надано загальну характеристику цивільно-правової відповідальності пасажирів за договором перевезення повітряним транспортом в Україні. Визначено, що цивільно-правова відповідальність настає за порушення зобов'язання, а воно проявляється через вчинення боржником протиправних дій, або, як ще говорять, протиправну поведінку боржника. Протиправною визнається така поведінка, яка порушує норму права, незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність своєї поведінки.

Цивільно-правова відповідальність застосовується за порушення зобов'язань сторонами договору повітряного перевезення. Підстави і випадки застосування цивільно-правової відповідальності за порушення транспортних зобов'язань регламентуються ЦК України, Законом України «Про транспорт» та іншими законами, транспортними кодексами і статутами, а також відомчими актами Міністерства інфраструктури України.

Розглянуто особливості відповідальності пасажирів за порушення правил перевезення. Відповідальність за порушення зобов'язань із перевезення має специфіку, що відрізняє її від звичайної відповідальності за порушення зобов'язань. Пасажир також несе відповідальність за будь-яку шкоду, завдану авіаперевізнику або особам, перед якими авіаперевізник несе відповідальність.

Встановлено, що в разі порушення зобов'язання, яке виникає з договору, протиправною визнається поведінка боржника, який порушує умови договору. Наголошується, що пасажир самостійно несе відповідальність за отримання всіх потрібних документів: віз, дозволів тощо. Відповідальність пасажирів за порушення правил перевезення має зазначитися у договорі перевезення пасажирів та багажу.

Договір вважається укладеним з моменту придбання пасажиром квитка або багажної квитанції, дія договору завершується, коли пасажир прибув у місце призначення та залишив транспортний засіб. Із метою забезпечення належного виконання договору повітряного перевезення необхідно здійснювати послідовні і взаємопов'язані дії, що обумовлені у договорі перевезення.

Встановлено, що немає єдиного підходу до визначення цивільно-правової відповідальності, а також відсутній основний підхід до розуміння її сутності.

Ключові слова: договір перевезення пасажирів, договір, пасажир, зміст договору, зміст договору перевезення, права та обов'язки пасажирів, відповідальність сторін.

Prilensky Ihor

FEATURES OF CIVIL LIABILITY OF PASSENGERS UNDER THE CONTRACT OF CARRIAGE BY AIR IN UKRAINE

The presented article provides a general description of the civil liability of passengers under the contract of carriage by air in Ukraine. It is determined that civil liability arises for breach of obligation, and it is manifested through the commission of the debtor's illegal actions, or, as it is said, the debtor's illegal behavior. Such conduct that violates the rule of law is considered illegal, regardless of whether the offender knew or did not know about the illegality of his behavior.

Civil liability is applied for breach of obligations by the parties to the contract of carriage by air. The grounds and cases of application of civil liability for violation of transport obligations are regulated by the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Transport" and other laws, transport codes and statutes, as well as departmental acts of the Ministry of Infrastructure of Ukraine.

Features of responsibility of the passenger for violation of rules of transportation are considered. Liability in transportation obligations has a specificity that distinguishes it from the usual liability for breach of obligations. The passenger is also liable for any damage caused to the air carrier or persons to whom the air carrier is liable.

It is established that the obligation arising from the contract, the behavior of the debtor that violates the terms of the contract is considered illegal. It is emphasized that the passenger is responsible for obtaining all necessary documents: visas, permits, etc. The passenger's liability for violation of the rules of carriage must be specified in the contract of carriage of passengers and luggage.

The contract is considered concluded from the moment the passenger purchases a ticket or luggage receipt, the contract expires when the passenger arrives at the destination and leaves the vehicle. In order to ensure the proper performance of the contract of carriage by air, it is necessary to carry out consistent and interrelated actions stipulated in the contract of carriage.

It is established that there is no single approach to the definition of civil liability, and there is no basic approach to understanding its essence.

Key words: passenger transportation agreement, agreement, passenger, content of the agreement, content of the transportation agreement, rights and obligations of the passenger, responsibility of the parties.

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.65/66(477+474.5+438)

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.444>

Маньковський Володимир Валерійович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-8708-6633

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПЕРШОЇ ЧЕРГИ СПАДКОЄМЦІВ ПРИ СПАДКУВАННІ ЗА ЗАКОНОМ В УКРАЇНІ, ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ

Постановка проблеми. За відсутності належним чином оформлених заповідальних розпоряджень spadkodavця на випадок власної смерті (заповіту та/або spadkovого договору тощо) має місце spadкування за законом, яке передбачає здійснення припустимої волі spadkodavця, тобто реалізацію тих його побажань щодо подальшої передачі належних йому прав та обов'язків, які, ймовірно, могли б виникнути в останнього. На фоні морально-етичних засад суспільства такі побажання spadkodavця уявляються пов'язаними з кровно та соціально близькими людьми для нього, з огляду на що законодавці України, Литви та Польщі встановили черги spadkoємців за законом, які відповідають вищевказаним критеріям кровної та соціальної близькості і побудовані, як правило, на ступенях споріднення.

Spadкування за законом, на думку С.Н. Брагусь, засноване на припущенні, що закон, який встановлює коло spadkoємців, черговість їх закликання до spadкування, розміри spadkovих часток, відповідає волі spadkodavця, котрий не побажав або не зміг виразити свою волю за допомогою заповідального розпорядження [3, с. 69–70].

Так, за логікою речей мають закликатися до spadщини спочатку ті особи, які віднесені до найбільш близької для spadkodavця групи людей, що тісно пов'язані родинними зв'язками, і лише в разі відсутності таких осіб право spadкування переходить до інших spadkoємців, що мають менш тісний зв'язок зі spadkodavцем у порядку spadання. Вказане коло spadkoємців, як і черги порядку spadкування, для усунення можливості виникнення будь-яких ускладнень або плутанини чітко визначене законодавцем у вичерпному

переліку та закріплене в цивільних кодексах порівнюваних держав.

Водночас, на думку автора, особливу увагу варто приділити першій черзі spadкування, оскільки вона є вихідною точкою для визначення подальшого порядку spadкування, розподілу spadщини тощо. Крім цього, саме перша черга уособлює собою припустиму першочергову волю spadkodavця передати свій комплект прав та обов'язків найближчим особам.

Стан дослідження теми. Чимало питань здійснення переходу прав та обов'язків від однієї особи до іншої в порядку закликання до першої черги spadкування за законом згідно з законодавством України висвітлено у дослідженнях багатьох вчених-правників, серед яких: Х.З. Піцик, Є.О. Рябоконт, Є.О. Кухарев, Л.В. Козловська, Ю.О. Заїка та інші. Проте наразі відсутнє якісне порівняння особливостей суб'єктного складу першої черги spadкування за законом у законодавствах України, Литви та Польщі. Таке зіставлення дозволить виокремити позитивні та негативні моменти під час віднесення того чи іншого суб'єкта до першої черги spadкування, оскільки порівняння законодавств перелічених вище європейських держав дає змогу визначити оптимальний і справедливий суб'єктний склад першої черги spadkoємців з урахуванням припустимої волі spadkodavця та забезпеченням гарантування й реалізації spadkovих прав та інтересів належних spadkoємців.

Мета статті полягає у з'ясуванні та порівнянні суб'єктного складу першої черги spadkoємців при spadкуванні за законом в Україні, Литві та Польщі.

Досягнення зазначеної мети стало можливим завдяки таким завданням, як: 1) детальне дослі-

дження положень законодавства України, Литви та Польщі в межах встановлення першої черги спадкування за законом; 2) встановлення мотивів законодавців порівнюваних держав щодо віднесення відповідних суб'єктів до першої черги спадкування за законом в аспекті розуміння припустимої волі спадкодавця; 3) виявлення недоліків суб'єктного складу першої черги спадкування за законом в Україні, Литві та Польщі; 4) визначення векторів удосконалення суб'єктного складу першої черги спадкування за законом згідно з законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Законодавство України, Литви та Польщі містить деякі відмінності у визначенні припустимої волі спадкодавця при спадкуванні за законом, що проявляється у дещо неоднаковому віднесенні осіб до першої черги спадкоємців.

Згідно зі ст. 1261 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) насамперед право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, в тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той із подружжя, який його пережив, і батьки [1, ст. 1261].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 5.11 Цивільного кодексу Литви (далі – ЦК Литви) визначено, що до першого ступеня спадкоємців відносяться діти померлого (зокрема, усиновлені) та ті, які народжені після його смерті [1, ч. 1 ст. 5.11].

Згідно з параграфом 1 ст. 931 Цивільного кодексу Польщі насамперед за законом спадкують діти заповідача та його подружжя; вони успадковують рівні частки. Однак частка, яка належить подружжю, не може бути меншою за чверть всього майна [2, п. 1 ст. 931].

Із зазначеного вбачається, що беззаперечними спадкоємцями першої черги при спадкуванні за законом законодавствами порівнюваних держав визнаються діти спадкодавця. Вказане пояснюється тим, що діти є прямими нащадками своїх батьків, що фактично може означати право дітей на заволодіння тими благами, які належали їхнім батькам. Діти є також найбільш кровно близькими особами спадкодавцю, отже, один із основних критеріїв спадкування за законом, а саме наявність кровного зв'язку, при спадкуванні дітьми є яскраво вираженим.

Автор вважає, що віднесення дітей до першої черги спадкування за законом також пояснюється правовими зв'язками, що існують між батьками та дітьми у межах сімейних правовідносин, на фоні морально-соціальних уявлень суспільства.

Так, концепт сімейного законодавства передбачає обов'язок батьків утримувати своїх дітей, і хоча цей обов'язок законодавчо прив'язаний до певних умовностей (наприклад, досягнення дитиною повноліття), суспільна мораль спрямована на взаємну підтримку дітей і батьків незалежно від будь-яких обставин. Таким чином, навіть після смерті батьків (одного з них) перехід прав та обов'язків останніх до дітей при спадкуванні за законом можна розцінювати як певне утримання батьками дітей за допомогою передавання їм спадкової маси, оскільки основний обов'язок перед суспільством щодо життєзабезпечення та виховання дитини, отримання нею фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку покладений саме на батьків.

Варто зауважити, що в цьому контексті термін «дитина» вживається не в значенні правового статусу фізичної особи, тобто не пов'язаний із досягненням нею повноліття, а як констатація факту походження особи від певних батьків і наявності між ними споріднення першого ступеня.

Будучи цивілізованими та правовими державами, Україна, Литва та Польща не дискримінують дітей спадкодавця у правах спадкування за ознакою віку, статі, народження останніх у шлюбі чи поза ним тощо.

Історично Україна, Литва та Польща визнають презумпцію шлюбного батьківства та материнства.

Наприклад, ч. 1 ст. 122 Сімейного кодексу України (далі – СК України) визначає, що дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі свідцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини [9, ч. 1 ст. 122]. Дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя, крім випадку, передбаченого ст. 124 СК України [9, ч. 2 ст. 122].

Якщо батько та мати дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини. Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається: 1) за заявою матері та батька дитини; 2) за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини; 3) за рішенням суду [9, ст. 125].

Обов'язковість забезпечення рівного права на спадкування для «позашлюбних» дітей та дітей, народжених у шлюбі, підкреслена і на міжнародному рівні судовою практикою, а саме рішеннями

Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Мерже і Крос проти Франції» від 22 грудня 2004 р. суд констатував, що під час поділу спадкового майна ніщо не може бути виправданням дискримінації, яка здійснюється на підставі народження поза шлюбом. Таку дискримінацію з боку держави суд засуджує за порушення ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини в межах захисту права власності (ця справа стосувалася закликання до спадщини у вигляді майна), взятої у поєднанні зі ст. 14 зазначеного Протоколу (заборона дискримінації) [8].

Не існує розділення під час спадкування між кровно рідними та усиновленими дітьми спадкодавця за законодавством України і Литви, проте Польща висловила інакше бачення з цього приводу, що пов'язане з існуванням у державі яскраво вираженого повного та неповного усиновлення. Так, параграф 1 ст. 936 ЦК Польщі закріплює положення, згідно з яким у разі повного усиновлення усиновлена особа успадковує від усиновителя та його родичів так, ніби вона є дитиною усиновителя, а усиновитель та його родичі успадковують від усиновленої особи так, ніби зазначені особи мають кровне споріднення [2, п. 1 ст. 936]. Положення ст. 937 ЦК Польщі передбачає, зокрема, що в разі неповного усиновлення, коли наслідки усиновлення полягають виключно у відносинах між усиновителем та усиновленою особою, усиновлені спадкоємці спадкують нарівні з дітьми усиновителя, а нащадки усиновлених спадкоємців – на тих же умовах, що й дальні нащадки спадкодавця; однак усиновлена особа та її нащадки не успадковують від родичів усиновителя, а родичі усиновителя не успадковують від усиновленої особи та її нащадків [2, ст. 937]. Це пов'язано з особливостями неповного усиновлення, які полягають в тому, що усиновлений не повністю включений у сім'ю усиновителя. Правовий зв'язок виникає лише між усиновленими та прийомними батьками, тобто інші родичі усиновителя не стають автоматично родичами усиновленої особи, у зв'язку з чим сімейні та спадкові відносини між ними не породжуються.

На практиці нерідко трапляються ситуації, коли дитина спадкодавця народжена вже після смерті останнього. Ця ситуація дещо по-різному регулюється законодавцями порівнюваних держав.

З огляду на відсутність чітко передбачених законодавцем вимог до моменту народження дитини, що характерно для спадкового права

Польщі, Україна та Литва займають вигідну позицію, законодавчо закріпивши право спадкування дитини, яка була народжена після смерті спадкодавця. При цьому вагомою різницею слід вважати ставлення України та Литви до моменту зачаття такої дитини. Так, український законодавець, як було зазначено вище, правом спадкування наділяє дитину спадкодавця, яка була зачата за життя останнього та народжена після його смерті, натомість литовське законодавство закріплює лише момент народження такої дитини (без уточнення моменту зачаття) [1, п. 1 ч. 1 ст. 5.11].

На думку автора, бачення литовського законодавця варто вважати показовим для наслідування, оскільки реалії сьогодення забезпечують можливість штучного зачаття дитини за допомогою застосування допоміжних репродуктивних технологій із використанням анатомічного матеріалу спадкодавця, якщо такий матеріал було збережено за життя останнього. Таким чином, сучасний розвиток репродуктології створює можливість зачаття та народження дитини вже після смерті спадкодавця, у зв'язку з чим охорона і захист спадкових прав такої дитини мають гарантуватися та забезпечуватися державою.

Водночас Україна зробила крок до усвідомлення важливості вищезазначеного питання та на рівні Концепції оновлення Цивільного кодексу України, що розроблена та підготовлена членами робочої групи, утвореної Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17 липня 2019 р. № 650, передбачила можливість оновлення бачення моменту зачаття дитини від спадкодавця у межах спадкування.

Так, ця Концепція пропонує забезпечити можливість включення до складу спадкоємців дитини спадкодавця, яка була зачата після смерті останнього за допомогою використання допоміжних репродуктивних технологій [5, с. 54].

На думку автора, якщо таке положення набуде чинності, це дозволить Україні вийти на новий рівень сприйняття концепту спадкування за законом, а також дасть можливість стати взірцем для більшості країн світу, в яких подібне трактування відсутнє. Україна не просто зрівняється з Литвою в питанні забезпечення спадкових прав постуму, а й стане прикладом для наслідування через пряме закріплення у правовій нормі можливості використання допоміжних репродуктивних технологій, що повною мірою розкриває перспективу зачаття дитини після смерті спадкодавця.

Законодавства України та Польщі до першої черги спадкоємців відносять того з подружжя, хто залишився живим на момент смерті іншого. Ця позиція є виправданою, оскільки подружжя утворює сім'ю, що є осередком суспільства, та подекуди сприймається як єдине ціле, тому зрозуміло, чому законодавці вказаних держав віднесли одного з подружжя до найближчого оточення спадкодавця та зарахували такого з подружжя при спадкуванні за законом до першої черги нарівні з дітьми спадкодавця. Практично віднесення подружжя до першої черги спадкування є зручним та справедливим, оскільки дещо полегшує процес розподілу майна. Так, не винятком є випадки наявності у спадкоємця відповідного майна чи майнового права, яке перебуває у спільній сумісній власності подружжя, спільному побутовому вжитку тощо. Таким чином, під час розподілу спадщини між спадкоємцями першої черги (у разі наявності когось, крім того з подружжя, хто залишився живим) віднесення подружжя до вказаної черги зменшує ризик виникнення ситуації, за якої необхідне здійснення фактичного розподілу спадщини, що супроводжуватиметься додатковими діями (визначенням та виділенням частки майна, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя тощо). В разі, коли подружжя закликається до спадщини разом із іншими спадкоємцями першої черги, необхідно спочатку з'ясувати розмір його частки в майні, яке було спільно нажите у шлюбі. Потім виділяється частка майна, що належала померлому подружжю. Майно ділиться між спадкоємцями першої черги, до якої належить і подружжя, яке пережило спадкодавця [7, с. 94].

Важливим моментом при спадкуванні подружжям є те, що один із подружжя може спадкувати після померлої особи з подружжя тільки в тому випадку, якщо вони перебували на момент смерті у зареєстрованому шлюбі. Якщо шлюб є недійсним або визнаний таким у судовому порядку, подружжя втрачає право на спадкування.

На думку Я.В. Новохатської, у сімейному законодавстві закладена презумпція спільного майна, придбаного подружжям упродовж шлюбу [6, с. 12]. Але подружжя визнається спадкоємцем за законом лише у тих випадках, коли воно перебувало у зареєстрованому шлюбі з померлою особою, причому правове значення тут відіграє саме факт перебування у зареєстрованому шлюбі, а не наявність фактичних шлюбних відносин. Кожен зареєстрований у встановленому

законом порядку шлюб вважається таким, що укладений законно та є дійсним [4, с. 88].

Щодо спадкування тим із подружжя, який пережив іншого, законодавство Литви відходить від визнаного Україною порядку черговості спадкування за законом та встановлює подвійну позицію для того з подружжя, який пережив іншого, оскільки одночасно відносить таке подружжя до двох черг: першої та другої, залежно від наявності інших спадкоємців, котрі входять до вказаних черг. При цьому різницю в такому спадкуванні подружжям становить частка спадщини, яку належить прийняти останньому.

Так, ст. 5.13 ЦК Литви передбачено, що той із подружжя, хто пережив іншого, успадковує за законом разом із спадкоємцями першого чи другого ступенів (якщо такі є). Зі спадкоємцями першого ступеня зазначена особа успадковує одну чверть спадку, якщо таких спадкоємців не більше трьох осіб, не враховуючи подружжя. Якщо спадкоємців більше трьох, подружжя успадковує рівними частками з іншими спадкоємцями. Якщо подружжя успадковує разом зі спадкоємцями другого ступеня, йому належить половина спадщини. За відсутності спадкоємців першого та другого ступенів подружжя успадковує всю спадщину [1, ст. 5.13].

Відмінною рисою суб'єктного складу першої черги спадкування за законодавством України, Литви та Польщі є також різне ставлення до можливості спадкування батьками померлого. Як зазначалося вище, український законодавець батьків спадкодавця, що є живими на момент його смерті, відносить до першої черги спадкування, прирівнюючи їх у спадкових правах до дітей і подружжя спадкодавця. Натомість ЦК Литви (п. 2 ч. 1 ст. 5.11) та ЦК Польщі (параграф 3 ст. 932) наділяють батьків спадкодавця, які є живими на момент смерті останнього, правом спадкувати тільки в разі відсутності попередньої (першої) черги спадкоємців.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Враховуючи вищевикладене, варто зауважити, що Україна, Литва та Польща мають схоже бачення суб'єктного складу першої черги спадкування, відносячи до неї тих осіб, що є найбільш близькими спадкодавцю в розумінні кровного та соціального споріднення. Водночас наразі визнати досконалим таке бачення не можна, оскільки як Україна, так і Литва та Польща мають незначні прогалини в регулюванні спадкових відносин у межах закликання до спадкування першої черги спадкоємців за законом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Civilinis kodeksas Lietuvos Respublikos 2000 m. liepos 18 d. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalActEditions/TAR.8A39C83848CB>.
2. Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. URL: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-2020-1740-t-j,16785996.html/>.
3. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва : Госюриздат, 1963. 196 с.
4. Дякович М.М. Сімейне право України : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. 552 с.
5. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 54.
6. Новохатська Я.В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 20 с.
7. Піцик Х.З. Сучасні проблеми правового регулювання спадкування спадкоємцями за законом, що входять у першу чергу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. Вип. 2. С. 88–97.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мерже і Крос проти Франції». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_243.
9. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

Маньковський Володимир Валерійович

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПЕРШОЇ ЧЕРГИ СПАДКОЄМЦІВ ПРИ СПАДКУВАННІ ЗА ЗАКОНОМ В УКРАЇНІ, ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ

Дослідження присвячене суб'єктному складу першої черги спадкування за законом згідно з законодавством України, Литви та Польщі. Особливу увагу приділено першій черзі спадкування, оскільки вона є вихідною точкою для визначення подальшого порядку спадкування, розподілу спадщини тощо. Здійснено порівняльний аналіз суб'єктів, які законодавствами вищевказаних держав віднесені до першої черги спадкування, на підставі чого виокремлено спільні та відмінні особливості бачення законодавців щодо необхідності включення відповідних осіб до переліку першочергових спадкоємців. Здійснено детальне дослідження положень законодавства України, Литви та Польщі в межах встановлення першої черги спадкування за законом. Досліджено мотиви законодавців порівнюваних держав щодо віднесення відповідних суб'єктів до першої черги спадкування за законом у контексті розуміння припустимої волі спадкодавця. Виявлено недоліки суб'єктного складу першої черги спадкування за законом в Україні, Литві та Польщі. Визначено вектори удосконалення суб'єктного складу першої черги спадкування за законом відповідно до законодавства України. Запропоновано шляхи врегулювання відносин спадкування в Україні в межах спадкування спадкоємцями першої черги з урахуванням максимального забезпечення їхніх спадкових прав та інтересів. Визначено, що відмінною рисою суб'єктного складу першої черги спадкування у законодавствах України, Литви та Польщі є також різне ставлення до можливості спадкування батьками померлого. Український законодавець батьків спадкодавця, що є живими на момент його смерті, відносить до першої черги спадкування, прирівнюючи їх у спадкових правах до дітей та подружжя спадкодавця. Натомість Цивільний кодекс Литви та Цивільний кодекс Польщі наділяють батьків спадкодавця, які є живими на момент смерті останнього, правом спадкувати тільки у випадку відсутності попередньої (першої) черги спадкоємців. Автор зазначає, що Україна, Литва та Польща мають схоже бачення суб'єктного складу першої черги спадкування, відносячи до неї тих осіб, які є найбільш близькими спадкодавцю в розумінні кровного та соціального споріднення. Водночас відзначає, що визнати досконалим таке бачення не можна, оскільки як Україна, так і Литва та Польща мають незначні прогалини в регулюванні спадкових відносин у межах закликання до спадкування першої черги спадкоємців за законом.

Ключові слова: перехід прав та обов'язків, спадкування за законом, перша черга спадкування, кровне та соціальне споріднення, постум, цивільне право, Цивільний кодекс України, Цивільний кодекс Польщі, Цивільний кодекс Литви, спадкування.

Mankovskyi Volodymyr

PECULIARITIES OF THE SUBJECT COMPOSITION OF THE FIRST PRIORITY OF HEIRS WHEN INHERITANCE BY LAW IN UKRAINE, LITHUANIA AND POLAND

The study is devoted to the subject composition of the first stage of inheritance under the law of Ukraine, Lithuania and Poland. Particular attention is paid to the first stage of inheritance, as it is the starting point for determining the further order of inheritance, distribution of inheritance, and so on. A comparative analysis of the subjects, which by the laws of the above states are referred to the first stage of inheritance, based on which common and different features of the legislators' view of the need to include relevant persons in the list of primary heirs, has been conducted. A detailed study of the provisions of the legislation of Ukraine, Lithuania and Poland within the establishment of the first stage of inheritance by law was made. The motives of the legislators of the compared states to refer the relevant subjects to the first stage of inheritance by law in terms of understanding the permissible will of the testator were studied. The shortcomings of the subject composition of the first stage of legal inheritance in Ukraine, Lithuania and

Poland have been revealed. The vectors of improvement of the subject composition of the first stage of inheritance according to the law under the legislation of Ukraine are determined. The ways of improvement of settlement of inheritance relations in Ukraine within the limits of inheritance by heirs of the first turn taking into account the maximum maintenance of their hereditary rights and interests are offered. It is determined that a distinctive feature of the subject composition of the first stage of inheritance under the laws of Ukraine, Lithuania and Poland is also different attitudes to the possibility of inheritance by the parents of the deceased. The Ukrainian legislator refers the parents of the testator, who are alive at the time of his inheritance, to the first priority of inheritance, equating them in inheritance rights to the children and spouses of the testator. Instead, the Civil Code of Lithuania and the Civil Code of Poland give the testator's parents, who are alive at the time of the latter's death, the right to inherit only in the absence of the previous (first) line of heirs. The author notes that Ukraine, Lithuania and Poland have a similar vision of the subject composition of the first stage of inheritance, including those who are closest to the testator in terms of blood and social kinship. At the same time, it should be noted that such a vision cannot be considered perfect, as both Ukraine, Lithuania and Poland have some minor omissions in the regulation of inheritance relations within the call to inherit the first priority of heirs at law.

Key words: transfer of rights and obligations, inheritance by law, first stage of inheritance, blood and social kinship, postum, civil law, Civil Code of Ukraine, Civil Code of Poland, Civil Code of Lithuania, inheritance.

ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІТ-ПРАВА

УДК 347.9 : 004

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.445>

Каламайко Андрій Юрійович,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри цивільного процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0000-0001-8044-5293

УПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людства характеризується стрімким розвитком глобальної інформаційної інфраструктури. Розвиток інформаційних технологій є одним з аспектів глобальної трансформації, зокрема й органів державної влади. Метою таких перетворень є створення єдиного інформаційного простору, який являтиме собою сукупність баз даних і банків даних, технологій їх обслуговування та використання, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, які функціонуватимуть на основі єдиних принципів та загальних правил, що забезпечують інформаційну взаємодію організацій і окремих осіб, а також задоволення їхніх інформаційних потреб.

Зважаючи на сучасні інформаційні потреби суспільства, стає зрозумілим, що без упровадження інформаційних технологій і автоматизації окремих процесів у суді розвиток системи правосуддя неможливий.

«Електронне правосуддя» забезпечує використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі реалізації процесуального права. Новинки судової влади мають бути спрямовані на розширення доступності правосуддя, прискорення й оптимізацію судового розгляду, підвищення його якості й ефективності, досягнення прозорості та відкритості судової системи.

Очевидними перевагами цифровізації правосуддя є зменшення судових витрат сторін у справі, уникнення можливих пропусків процесуальних строків, підвищення зручності та швидкості оформлення поданих процесуальних документів тощо.

Упровадження інформаційних технологій у судочинстві, зокрема й у цивільному судо-

чинстві, дозволить підвищити якість роботи суду, пришвидшить та полегшить роботу його працівників, краще забезпечить належний доступ до правосуддя, сприятиме виконанню завдань цивільного судочинства, дотриманню її основних принципів, як-от: рівність усіх учасників судового розгляду перед законом і судом, гласність і відкритість судового розгляду, повна його фіксація технічними засобами, розумна своєчасність судового розгляду, змагальність, диспозитивність тощо.

Стан дослідження теми. Питанню впровадження інформаційних технологій у судочинство, дотримання основних засад цивільного процесуального права приділяли увагу такі науковці, як: Р. Ханік-Посполітак, В. Комаров, Н. Сакара, О. Самборська, О. Угриновська, О. Гиляка й інші. Дослідженню використання новітніх досягнень електронної техніки в контексті електронного судочинства присвячено переважно окремі аспекти цього питання.

Так, Р. Ханік-Посполітак стверджує, що сучасні інформаційні технології стрімко проникають у різні сфери суспільних відносин. Не є винятком і правовідносини у сфері юстиції. Справедливість є тим інструментом, за допомогою якого забезпечується реалізація одного з основоположних прав людини – права на справедливий суд, що закріплено у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [1, с. 122–129].

Правильний підхід обрав В. Комаров, який викладає принципи як основні положення міжнародного права та чинного законодавства, на яких мають ґрунтуватися процесуальне право та практика його застосування [2]. За словами О. Самборської, основним завданням «електро-

ного суду» є покращення умов праці працівників суду, а також забезпечення швидкого та зручного доступу до правосуддя. Електронний суд – це суд, двері якого вічинені цілодобово і без черг. Ця заява підтверджує пріоритетність напряму вдосконалення та широкого використання інформаційних технологій, які допоможуть у виконанні покладених на цивільне судочинство завдань [3].

Учені В. Комаров і Н. Сакара виділяють такі основні складові частини права на справедливий суд, як: 1) необтяжений правовими та економічними бар'єрами доступ до правосуддя; 2) належна судова процедура; 3) публічний суд; 4) розгляд справи незалежним і неупередженим судом, встановленим законом; 5) розумний строк для розгляду справи [4].

О. Угриновська стверджує, що перевагами електронного обміну документами між судом та учасниками судового розгляду є економія коштів та часу. Окрім значного скорочення часу, необхідного для вручення судової повістки, запровадження електронного документообігу дозволить заощадити час працівників суду на заповнення повістки, пакування листів, друк та відправку процесуальних документів. Перевагою електронного обміну документами є також належне підтвердження факту отримання учасником судового розгляду судової повістки чи процесуального документа [5].

З наведеного вбачається, що натеper немає комплексного підходу до впровадження інформаційних технологій у суді, що призводить до неповного вирішення проблеми такого впровадження.

Мета статті. У процесі дослідження використовуватимуться загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: порівняльний, історико-правовий, формально-логічний, діалектичний, системно-структурний, догматичний, метод моделювання. Історико-правовий метод буде використано в дослідженні етапів розвитку використання електронних технологій у цивільному судочинстві, а також для розгляду напрямів розвитку законодавства, що визначило принципи електронного правосуддя в національній та міжнародній правових системах; формально-логічний метод сприятиме дослідженню правової природи використання та впровадження інформаційних технологій у цивільному судочинстві; порівняльний метод – під час вивчення іноземного досвіду судового розгляду в електронному вигляді. Використання системно-структурного методу дало можливість уніфікувати та систематизувати емпіричні матеріали щодо використання та впровадження електронних технологій у цивільному

судочинстві. Метод моделювання дозволив не лише виявити проблеми в регулюванні використання інформаційних технологій у цивільному судочинстві, а й запропонувати оптимальні шляхи їх вирішення, запобігання їх виникненню в майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розгляд запровадження інформаційних технологій у цивільному судочинстві через принципи конституційної держави є суттєвим, оскільки принципи є вихідними положеннями, закріпленими в міжнародному праві та чинному законодавстві, на яких мають базуватися процесуальне законодавство, практика його застосування [4].

Одним з основних принципів конституційної держави та однією з фундаментальних основ функціонування сучасних демократій у світі є принцип верховенства права, який є основою іншого правового принципу [6].

Нині в науці існують різні погляди на положення, у яких реалізується зміст норми права у процесуальних відносинах.

Комплексність верховенства права закріплюється на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях.

У Декларації наради високого рівня Генеральної Асамблеї з питань верховенства права на міжнародному та національному рівнях зазначено: «Ми визнаємо, що верховенство права однаково застосовується до всіх держав і міжнародних організацій, включаючи Організацію Об'єднаних Націй та її головні органи влади, і що повага та заохочення верховенства права та справедливості мають керувати всією діяльністю та забезпечувати передбачуваність та законність будь-яких дій. Ми також визнаємо, що всі особи, установи й органи влади (як державні, так і приватні), включаючи саму державу, зобов'язані підкорятися справедливим, неупередженим і рівним законам і мають право без різниці на рівний захист закону».

Відповідно до Європейського суду з прав людини, верховенство права є поняттям, яке є невід'ємною частиною всіх статей Конвенції, Суд уживає не тільки термін “*prééminence du droit*” (верховенство права), але й термін “*etat de droit*” (із фр. – «конституційна держава») (справа «Стаффорд проти Сполученого Королівства», 2002 р.).

У практиці Європейського суду з прав людини, як узагальнено у звіті, складеному під час головування Швеції в Комітеті міністрів (СМ (2008) 170), концепція верховенства права формально

застосовується до низки, починаючи із принципу законності, у вузькому сенсі, але з розвитком різних аспектів належного судового процесу (з урахуванням процесуального права) та правової визначеності, а також поділу гілок влади, включаючи судову владу та рівність перед законом (Рада Європи, 2008 р.).

У справі «Голдер проти Сполученого Королівства» Суд заявив, що «навряд чи можна уявити верховенство права за відсутності доступу до правосуддя».

Міжнародна комісія юристів тривалий час проводить систематичні дослідження верховенства права, розглядає саме поняття верховенства права як фундаментальний принцип захисту людей від свавілля державної влади та як спосіб захисту людської гідності. Також Міжнародна асоціація адвокатів прийняла верховенство права як ключове поняття для всіх юристів.

У ст. 3 Конституції України зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрям діяльності держави.

Принцип верховенства права закріплений не лише в Конституції України, а й у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», в інших актах процесуального законодавства.

Принцип верховенства права є основним положенням, на основі якого будується конституційна держава та функціонує судова влада.

Як член Ради Європи Україна також визнала принцип верховенства права, зобов'язавшись забезпечити реалізацію прав людини й основних свобод усіма особам, які перебувають під її юрисдикцією.

З верховенством права тісно пов'язаний принцип доступу до правосуддя, який є основою справедливого судового розгляду.

Доступ до правосуддя для кожного громадянина є запорукою довіри громадян до суду й основою концепції справедливого судового розгляду. У рішенні Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 зазначено: «Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, що включає можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у розгляді справи в суді, або позбавлений таких прав».

Окрім того, як було розглянуто вище, рішення Європейського суду з прав людини підкреслюють, що однією із складових частин верховенства права є наявність законів, які мають бути досить простими та ясними, зрозумілими та передбачуваними. Отже, право на справедливий суд забезпечується наявністю правосуддя.

Щодня громадяни стикаються з питанням заповнення документів у суді, що включає процес реєстрації, роздрукування документів, засвідчення копій доказів, оформлення супровідного листа чи належного переліку доданих документів, надсилання листа поштою.

Те саме стосується й ознайомлення з матеріалами справи, адже ця особа повинна спочатку написати клопотання про ознайомлення з матеріалами справи, подати його, домовитися про дату можливого ознайомлення, яка може відрізнятися від дати подання запит. Це питання досить складне, якщо припустити, що справа перебуває на розгляді в іншому місті чи області.

На нашу думку, підхід до заповнення паперових документів є застарілим і потребує значних витрат часу та ресурсів.

Вирішенню цієї проблеми може допомогти використання інформаційних технологій у частині заповнення, обміну процесуальними документами, ознайомлення з матеріалами справи.

Ми солідарні з підходом, висловленим О. Угриновською, що переваги електронного обміну документами між судом і учасниками процесу – це економія коштів та часу. Окрім значного скорочення часу, необхідного для вручення судової повістки, впровадження електронного документообігу дозволить заощадити час працівників суду на заповнення повістки, пакування листів, друк та відправку процесуальних документів. Перевагою електронного обміну документами є також належне підтвердження факту отримання учасником процесу судової повістки чи процесуального документа [5, с. 144–150].

Отже, використання інформаційних технологій у частині подання, обміну процесуальними документами, ознайомлення з матеріалами справи дозволить суттєво скоротити витрати часу та ресурсів, водночас надасть можливість забезпечити право на справедливий суд, що забезпечується доступом до правосуддя, що є частиною верховенства права.

На тому ж рівні, що й верховенство права та доступ до правосуддя, важливу роль відіграє принцип рівності перед законом та судом.

Відповідно до ст. 6 Цивільного правового кодексу (далі – ЦПК) України суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу та здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови й інших ознак.

Принцип рівності також передбачає необхідність рівного доступу всіх осіб до необхідних баз даних і реєстрів, наприклад до законодавства та судової практики. Доступ до правової інформації сприяє реалізації принципу гласності та відкритості судового розгляду, є важливим аспектом забезпечення прозорості правосуддя.

Таку правову інформацію можна отримати за допомогою пошукових систем. До них належать: офіційний портал Верховної Ради України, база даних «Ліга-Закон», офіційний веб-портал судової влади України, Єдиний державний реєстр судових рішень тощо.

Важливо, що у 2011 р. Консультативній раді європейських суддів (CCJE) (далі – КРЕС) було доручено розробити й ухвалити висновок щодо дематеріалізації судового розгляду. Під час складання цього висновку КРЕС урахувала відповідні акти Ради Європи, зокрема Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних 1981 р. та Звіт про європейську судову систему СЕРЕJ (а саме розділ 5.3 про інформаційні та комунікаційні технології в судах). Також були враховані інші міжнародні документи, зокрема Стратегія Європейського Союзу щодо юстиції та Директива Європейського Союзу про захист даних, Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту та Ради про захист осіб щодо обробки даних та вільний обіг таких даних.

Відповідно до рекомендацій Комітету експертів з автоматизації судових процедур держав – членів Ради Європи впровадження інформаційних технологій має здійснюватися на всіх стадіях судового розгляду, зокрема й у режимі онлайн.

У контексті розвитку інформаційних технологій та їхнього впливу принцип рівності перед законом і судом передбачає необхідність забезпечення рівного доступу до електронного правосуддя для всіх сторін, незалежно від їхнього місця проживання, з урахуванням як сільського, так і міського районів. Інакше спостерігатиметься нерівність, яка лише посилюватиметься, а відтепер і з погляду доступу до сучасних технологій.

Важливо зазначити, що використання інформаційних технологій у цивільному судочинстві не може розглядатися поза контекстом відкритості правосуддя та прозорості судової влади загалом.

Сьогодні відкритість правосуддя досягається використанням таких інформаційних технологій, як: автоматизована система розповсюдження заяв, система відеоконференцій, система аудіо-запису судових засідань, функціонування офіційних вебсайтів суду (через вебсайт судової влади України) тощо.

Ці чинники дозволяють вирішити проблему своєчасного надання широкого обсягу актуальної інформації невизначеному колу осіб, які зацікавлені в її отриманні.

Деякі дослідники зазначають, що відкритість майже зводить нанівець будь-які можливості для неправомірного використання, адже якщо всі судові рішення будуть у вільному доступі для громадськості, навряд чи хтось наважиться порушити єдність судової практики [7, с. 114–117].

Упровадження інформаційних технологій у судовий процес дозволить ефективніше побудувати систему організаційно-правових відносин у системі судів загальної юрисдикції, а також у взаєминах між судом і учасниками процесу, прискорить обіг судових документів та сприятиме підвищенню прозорості судової системи.

У будь-якому разі інформаційні технології мають бути інструментом або засобом покращення здійснення правосуддя, полегшення доступу користувачів до судів та покращення гарантій, визначених ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, як-от: доступ до правосуддя, неупередженість, незалежність судді, справедливість і розумний строк розгляду справи.

Нині впровадження та належне функціонування системи електронного правосуддя є потребою сучасного інформаційного суспільства, повсякденною вимогою, яка сьогодні є невід'ємною частиною таких понять, як «справедливе», «ефективне», «доступне» правосуддя.

Проте впровадження інформаційних технологій у судах не повинно зашкодити авторитету судової влади. Якщо судочинство сприймається користувачами як суто технічний процес, без його реальної та фундаментальної функції, то здійснення правосуддя може стати цілком автоматизованим без залучення людського чинника. Судочинство передусім має брати до уваги людський чинник, адже йдеться про реальних людей та вирішення їхніх суперечок. Найважливішим значенням людського чинника є оцінка поведінки сторін та їхніх свідків у суді, що є частиною роботи судді [8, с. 99–103].

Отже, у буквальному сенсі п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини може виявитися, що вона прямо не закріплює право заінтересованої особи вирішувати спір про цивільні права й обов'язки судом, окреслюючи лише вимоги справедливості судового розгляду.

Якщо особа не має доступу до правосуддя, інші гарантії права на справедливий суд стають нездійсненними.

Окрім того, право на доступ до правосуддя має бути не тільки формально визнаним, але й «ефек-

тивним», що свідчить про необхідність досягнення ефективного рівня судового захисту. У зв'язку з цим Н. Сакара зазначає, що хоча право на доступ до правосуддя є лише одним з аспектів права на суд, саме це право дає змогу реалізувати інші вимоги справедливого судового розгляду [9].

В. Комаров та Н. Сакара виділяють такі основні складові частини права на справедливий суд: 1) необтяжений юридичними й економічними бар'єрами доступ до правосуддя; 2) належна судова процедура; 3) публічний суд; 4) розгляд справи незалежним і неупередженим судом, встановленим законом; 5) розумний строк для розгляду справи [4].

З вищесказаного також убачається значний позитивний вплив електронного судового розгляду на дотримання розумних строків, оскільки інформаційні технології не лише прискорюють судовий розгляд, але й мають значний ресурс, щоб судовий процес не перетворився на тривалий процес.

Упровадження електронного судового розгляду надасть можливість для всіх зацікавлених осіб провести судовий розгляд у розумний строк, що свідчить про перспективу належного дотримання Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуального законодавства.

Натепер розгляд судових справ у контексті дотримання розумних строків є серйозною проблемою в судовій системі. Європейська конвенція з прав людини передбачає такий критерій, як розумний строк, зазначений у п. 1 ст. 6 цього документа. Складність справи, реалізація різних підходів судових органів до розгляду конкретних справ, окремі аспекти поведінки заявників, які могли вплинути на продовження судового розгляду, а також обставини, які виправдовують більш тривалий розгляд справи, є чинниками, на які звертає увагу Європейський суд з прав людини під час з'ясування обставин справи та розгляду питання про відповідність судової процедури «розумному строку».

Значення терміна «розумний строк» є досить широким, тому за роки роботи Європейський суд з прав людини неодноразово вказував на три встановлені критерії, які визначають «розумність» часу розгляду справи, як-от: складність справи, поведінка заявника, поведінка органів влади. Значний вплив на дотримання судами розумних строків розгляду справ має також нормування навантаження на одного суддю. Така ситуація негативно впливає на сприйняття суду в суспільстві загалом, а зокрема «стандартних» рішень із

низьким рівнем мотивації, що зрештою дає очікуваний результат – низьку якість, зниження статусу судді.

Безперечно, електронне провадження позитивно вплине на швидкість судового розгляду, що дозволить дотримуватися принципу розумного строку розгляду справи.

Україна поступово відходить від таких підходів і стежить за тенденціями розвитку світових технологій, переходячи від паперового судочинства до більш ефективного судового розгляду через використання інформаційних технологій. На нашу думку, електронне правосуддя може вирішити проблему доступу до правосуддя, що є однією зі складових частин верховенства права й окремих, не менш важливим принципом.

Для реалізації вищезазначених цілей 22 травня 2003 р. ухвалений Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», який встановив основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів, визначив поняття «електронний документообіг», права, обов'язки та відповідальність суб'єктів електронного документообігу.

Також ухвалений Закон України «Про електронний цифровий підпис», яким визначено правовий статус електронного цифрового підпису та врегульовані відносини, що виникають із застосуванням електронного цифрового підпису, пізніше йому на заміну прийшов Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р.

Важливим кроком на шляху інформатизації судової системи стало затвердження 21 грудня 2012 р. Радою суддів України Стратегічного плану розвитку судоустрою України на 2013–2015 рр., який визначає доступ до правосуддя, інноваційне використання технологій та вдосконалення судочинства, підвищення та підтримання високого рівня довіри до судів як одне зі стратегічних завдань судової влади України.

Із 2012 р. Державна судова адміністрація розпочала пілотний проєкт з розвитку електронного правосуддя.

Спеціальними нормативно-правовими актами, які нині запроваджують окремі елементи «електронного суду» у широкому розумінні, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який зобов'язує Державну судову адміністрацію України: запроваджувати електронний суд; уживати заходів щодо організації обміну електронними документами між судами й іншими державними органами й установами.

Згідно із процесуальною реформою в Україні впроваджується Єдина судова інформаційно-те-

лекомунікаційна система (далі – ЄСІТС). Зокрема, вона забезпечить обмін процесуальними документами в електронній формі між судами, між судом і учасниками процесу, між самими сторонами, а також фіксацію процесу й участь у судовому розгляді за допомогою відеоконференції.

Серед очевидних переваг упровадження ЄСІТС можна виділити такі, як:

- економія часу (учаснику справи, адвокату чи іншій особі, яка бере участь у справі, яка вирішується судом іншої області, буде зручніше надіслати необхідні документи в електронному вигляді, ознайомитися з матеріалами справи, ніж витратити час на подорожі);

- мобільність роботи із процесуальними документами (швидкий доступ до матеріалів справи у зручний час);

- економія коштів (можливість роботи із процесуальними документами в разі, коли особа, яка бажає отримати або подати документ, без необхідності звертатися до конкретного суду та надіслати лист поштою);

- реалізація принципів доступності та відкритості правосуддя (кожний учасник процесу, який пройшов процедуру реєстрації в системі та має особистий кваліфікований електронний підпис, зможе надіслати або переглянути документ) тощо.

Безсумнівно, до переваг можна віднести те, що тепер немає необхідності завіряти копії документів. Це можна зробити за допомогою кваліфікованого електронного підпису. Адже коли адвокат засвідчує будь-який документ у разі подання його до суду, він несе відповідальність за його справжність. Варто також зазначити, що, незважаючи на всі переваги електронного судочинства, є окремі проблеми.

Передусім наявність великого ризику втрати юридично важливої інформації, відсутність «комп'ютерної грамотності» на рівні кваліфікованих користувачів серед суддів та працівників суду (що є серйозною проблемою для людей, особливо для старшого покоління); розроблення та введення в експлуатацію (що в наших умовах ще складніше) відповідного програмного забезпечення; необхідність у технічному обладнанні в судах. Деякі дослідники відзначають проблему реалізації електронного правосуддя через психологічний аспект, оскільки більшість людей усе ще віддають перевагу традиційному «паперовому» правосуддю.

Водночас технологічні зміни неминучі, багато країн вже давно впровадили їх і активно використовують. Так, електронний суд став частиною судової системи США, надає доступ до інформації

про справу, іншої інформації, пов'язаної із судовим процесом (система електронного суду США). З 1998 р. система «Управління справами / електронні файли справ» (CM / ECF) була прийнята для впровадження електронного зберігання в усіх федеральних судах США для формування загальної інтегрованої системи, яка, у свою чергу, доповнюється публічним доступом до суду. Система електронних записів (PACER) – для забезпечення доступу до відповідних файлів в інтернеті. Система надає можливість отримати роз'яснення щодо використання системи, реєстрації, пошуку необхідної справи, подання заяви тощо.

Наприклад, портал *fedscourt* в Австралії визнає етичні принципи електронного судового процесу. По-перше, учасники судового процесу (судді, адвокати, юристи) мають бути досвідченими, професійними та неупередженими. Австралійська система електронних позовів передбачає, що протягом шести місяців водночас можна розглядати мінімум 2 000 справ, які надаються на розгляд кожної справи. Існують окремі підсистеми розгляду судових справ і апеляцій, проведення судових процедур у режимі відеоконференцій за допомогою програми.

Серед країн із континентальною правовою системою взірцевим є електронний суд у Німеччині. Зокрема, подача документів, їх обробка і навіть ухвалення рішень відбуваються в електронному форматі. За допомогою платного особистого кабінету є можливість письмово вступити в дискусію з опонентом і оскаржити надані ним документи.

Гессен (Німеччина) відкрив електронний юридичний зв'язок у 2007 р. 23 лютого 2021 р. *Stuttgarter Nachrichten* оголосила про поточну оцифровку судів у Баден-Вюртемберзі. Нині майже 1 200 суддів можуть проводити цифрові слухання за новою технологією. Ще до пандемії коронавірусу, 20 січня 2020 р., Саксонія оголосила, що переходить на електронне керування файлами і що планується створення пілотного проєкту.

З 1 січня 2026 р. суди та прокуратура зобов'язані вести справи в електронному вигляді. У Баварії відеоконференції деякий час використовуються в цивільному процесі. Це також стосується інших проваджень у майбутньому. Проте баварські суди мають стати ще більш цифровими.

Відповідно до положень розділу 128а Цивільного процесуального кодексу Німеччини (ZPO), переговори за допомогою відео- й аудіопередачі вже дозволені. У ньому також сказано, що вільний доступ до судових засідань має бути гарантований кожному [9].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У підсумку варто зазначити, що Україна, як і весь світ, стрімко рухається вперед у напрямі побудови нового інформаційного суспільства.

Перехід на електронне правосуддя, безумовно, замінить паперову рутину та полегшить доступ до правосуддя, а також зробить останнє більш прозорим та доступним.

Сьогодні електронний суд надає сторонам такі можливості, як: 1) сплата судового збору в режимі онлайн; 2) отримання інформації про стадії судового розгляду (на офіційному вебпорталі «Судова влада України» у його користувачів є можливість перегляду / пошуку / друку інформації про стадії судового розгляду); 3) отримання інформації з Єдиного державного реєстру судових рішень, що є автоматизованою системою збору, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень; 4) надсилання процесуальних документів учасникам судового розгляду електронною поштою; 5) відправлення судової повістки у вигляді SMS-повідомлень; 6) отримання інформації про присутність суб'єктів господарювання (контрагенти, боржники, поручителі тощо) у процедурі банкрутства.

У результаті проведеного аналізу сучасного стану використання інформаційних технологій в українському судочинстві та міжнародного досвіду можна зробити висновок, що обов'язкове впровадження електронного судочинства натепер неможливе через відсутність інтернету, комп'ютерну грамотність населення України й інші чинники. Такі дії можуть фактично позбавити значну частину населення доступу до правосуддя, що негативно вплине на дотримання прав людини, реалізацію завдань та основних засад цивільного судочинства.

Звісно, варто наголосити, що через очевидні переваги електронного судового процесу та пандемію коронавірусу останній стає все більш популярним. В основному це стосується обміну електронними документами з використанням КЕП, судових засідань у режимі відеоконференції. В умовах кризи, спричиненої пандемією, запровадження дистанційного провадження набуло особливого значення – адже саме суди найбільше відчували його важливість, а технологічні зміни в роботі, які донедавна були недосяжними, стали реальністю.

Однак для розвитку використання інформаційних технологій у процесі реалізації процесуального законодавства необхідно запровадити єдину уніфіковану інформаційну платформу для комунікації між учасниками процесу та судом, якою нині може бути ЄСІТС.

Міжнародний досвід свідчить, що використання електронних технологій у судовій системі сприяє більш ефективній судовій діяльності, спрощує обмін інформацією між судами, учасниками процесу, а також іншими органами влади.

Нині в Україні очікується затвердження Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, що стане ще одним кроком до запровадження електронного правосуддя в усіх державних судах.

Упровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи дозволить виконувати поставлені перед цивільним судочинством завдання з дотриманням її основних принципів, як-от: рівність усіх учасників судового розгляду перед законом та судом, гласність та відкритість судового розгляду, повна фіксація судового процесу технічними засобами, розумний строк розгляду справи, змагальність сторін тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ханник-Посполітак Р. Запровадження електронного правосуддя в цивільному судочинстві України. *Право України*. 2017. № 8. С. 122–129.
2. Комаров В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків : Право, 2012. 624 с.
3. Самборськ, О. Послуга щодо отримання від суду процесуальних документів у електронному вигляді, а також SMS-повідомлень поступово набирає популярності серед учасників процесу. *Закон і бізнес*. 2013. URL: https://zib.com.ua/ua/print/50012-kerivnik_proektu_elektronniy_sud_osamborska.html.
4. Комаров В., Сакара Н. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 42 с.
5. Угриновська О. Електронний документообіг у цивільному процесі України. *Вісник Львівського університету*. 2017. № 64. С. 144–150.
6. Protection of the right to property in the case law of the European court of human rights / Kh. Maikut et al. *Revista Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (28). P. 497–507. DOI: 10.34069/AI/2020.28.04.54.
7. Чуча С. Реалізація принципу відкритості правосуддя в діяльності третейського суду. *Вісник Омського університету*. Серія «Право». 2014. № 2 (23). P. 114–117. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-printsipa-otkrytosti-pravosudiya-v-deyatelnosti-arbitrazhnogo-suda-omskoy-oblasti-pravovye-problemy-i-perspektivy/viewer>.
8. Каламайко А. Інформаційні технології в цивільному процесі: новели та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 99–103. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/25.pdf.

9. Проблема доступності правосуддя в цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.
 10. Frank, J. B. Digitization of litigation in the judiciary. *Rödl & Partner*. March 24, 2021. URL: <https://www.roedl.de/themen/rechtsberatung/digitalisierung-prozessfuehrung-gerichte-streitbeilegung-geschwindigkeit-vertraulichkeit>.

Каламайко Андрій Юрійович

УПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Розвиток інформаційних технологій є одним з аспектів глобальної трансформації, зокрема й органів державної влади. Зважаючи на сучасні інформаційні потреби суспільства, зрозуміло, що без упровадження інформаційних технологій і автоматизації окремих процесів у суді подальший розвиток системи правосуддя неможливий. «Електронне правосуддя» забезпечує використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі реалізації процесуального права. Новинки судової влади мають бути спрямовані на розширення доступності правосуддя, прискорення й оптимізацію судового розгляду, підвищення його якості й ефективності, досягнення прозорості та відкритості судової системи.

Метою статті є розкриття особливостей використання інформаційних технологій у цивільному судочинстві в розрізі дотримання основних його засад, адже цифровізація судової системи шляхом упровадження сучасних ІТ-технологій в Україні є одним із найбільш ефективних способів підвищення рівня та якості здійснення правосуддя, виконання його завдань. Справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ неможливі без дотримання його принципів, які є ключовими орієнтирами у формуванні процесуального права.

У результаті проведеного аналізу чинного та перспективного законодавства, доктринальних підходів, передового досвіду зарубіжних країн автор розкриває переваги впровадження інформаційних технологій у цивільне судочинство, їхній вплив на реалізацію таких принципів, як: верховенство права, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом, гласність і відкритість судового процесу, розумність строків розгляду справи судом, змагальність сторін.

Перехід на електронне правосуддя, безумовно, замінить паперову рутину та полегшить доступ до правосуддя, а також зробить правосуддя більш прозорим та доступним. Міжнародний досвід свідчить, що використання електронних технологій у судовій системі сприяє більш ефективній судовій діяльності, спрощує обмін інформацією між судами, учасниками процесу, а також іншими органами влади.

На основі проведеного дослідження зроблені узагальнення та висновки щодо стану та перспектив застосування інформаційних технологій у цивільному судочинстві крізь призму його принципів.

Ключові слова: електронне судочинство, цивільний процес, Електронний суд, інформаційні технології, принципи цивільного судочинства.

Kalamaiko Andrii

INTRODUCTION OF INFORMATION TECHNOLOGIES AND ENSURING THE PRINCIPLES OF CIVIL JUSTICE

The development of information technology is one of the aspects of global transformation, including public authorities. Given the current information needs of society, it becomes clear that without the introduction of information technology and automation of individual processes in court, further development of the justice system is impossible. “Electronic justice” ensures the use of information and communication technologies in the implementation of procedural law. The innovations of the judiciary should be aimed at expanding the availability of justice, speeding up and optimizing the trial, improving its quality and efficiency, achieving transparency and openness of the judiciary.

The aim of the article is to reveal the peculiarities of the use of information technology in civil proceedings in terms of compliance with its basic principles, because the digitalization of the judiciary through the introduction of modern IT technologies in Ukraine is one of the most effective ways to improve the level and quality of justice. Fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases is impossible without adherence to its principles, which are key guidelines in the formation of procedural law.

After analyzing current and future legislation, doctrinal approaches, best practices of foreign countries, the authors reveal the benefits of introducing information technology in civil proceedings and their impact on the implementation of such principles as: rule of law, equality of all participants before the law and court, publicity and openness, reasonableness of terms of consideration of case by court, adversarial proceedings of the parties.

The transition to e-justice will certainly replace the paper routine and facilitate access to justice, as well as make justice more transparent and accessible. International experience shows that the use of electronic technologies in the judiciary contributes to more efficient judicial activities, simplifies the exchange of information between courts, participants in the process, as well as other authorities.

On the basis of the conducted research the generalizations and conclusions concerning a condition and prospects of application of information technologies in civil proceedings through a prism of its principles are made.

Key words: electronic litigation, civil process, electronic court, information technologies, principles of civil litigation.

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

UDC 347.9

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.446>

Davydova Iryna Vitalivna,

Doctor of Jurisprudence,

Professor of Civil Law Department of National University “Odessa Law Academy”

ORCID ID: 0000-0001-5622-671X

Bernaz-Lukaetska Olena Mykhaylivna,

Candidate in Jurisprudence (Ph. D.)

Civil Law Department of National University “Odessa Law Academy”

ORCID ID: 0000-0002-2133-1672

EXTRAJUDICIAL INSTITUTIONS IN RESOLUTION OF SPORTS DISPUTES

Statement of the research problem. Like any legal relationship, sports legal relations in practice cannot exist without disputes. These can be disputes between athletes, on the one hand, and coaches, sports organizations, mediators, etc., on the other hand. Disputes between athletes (on both sides) also cannot be ruled out, or when an individual athlete is not a party to the dispute at all. The most common disputes today are about objective judging, anti-doping, and fair play. Therefore, the issue of choosing the body that will resolve such disputes and make decisions is also important.

These issues were paid attention to by such domestic scientists as A. Bordyugova [1], G. Gnizdovska [2], O. Zalizko [3], N. Zozulya [4], N. Kireeva [2], A. Kulish [5], I. Nastavny [6], M. Tkalych [7] and others. At the same time, the rapid development of opportunities for resolving sports disputes allows choosing between judicial and extrajudicial instances, where the latter is becoming increasingly important, which in turn necessitates more in-depth research of the role of extrajudicial instances in resolving sports disputes, their benefits, and shortcomings.

The purpose of the article is to analyze extrajudicial instances for resolving sports disputes, determine their role, advantages over courts, features, and provide recommendations for their usage in the context of the analyzed practice.

The main content of the study. The special nature of sports relations is that this group of relations is governed by the rules of various branches of

law, including civil, labor, economic, land, administrative, etc., which in turn makes sports law a complex branch of law [7]. Despite the complex nature of sports relations, certain legal acts that would enshrine the relevant “sports norms” in Ukraine are almost non-existent, and this, in turn, significantly affects the procedure for resolving sports disputes in court, as courts decide any which dispute should be governed solely by the rules of applicable law and not by the regulations of professional sports organizations. Therefore, the subjects of sports law usually turn to out-of-court ways of resolving sports disputes, i.e. it is a common practice in the field of sports. The use of out-of-court dispute resolution is due to the speed and confidentiality of their consideration, lower cost compared to the trial, as well as the actual implementation of the parties’ decisions on the merits of the sports dispute.

The extrajudicial ways of resolving sports disputes include:

- negotiations of the parties – the parties to the dispute resolve it independently through mutual negotiations;

- mediation – resolving a dispute with the help of a third (neutral party), which helps the parties to the dispute to establish communication and choose a solution that satisfies both parties to the dispute;

- independent expert opinion – provided by an expert institution to determine specific facts that are the subject of a sports dispute, such as the cost of work related to the reconstruction of a football stadium, determining the state of the football field

regulations of the Football Federation of Ukraine and the Ukrainian Premier League, etc.;

- arbitration – resolution of a dispute by means of a permanent or temporary domestic or international sports arbitration, in which the dispute is resolved by an authorized person chosen by the parties – an arbitrator;

- ombudsman – settlement of sports disputes by filing a complaint to an officially authorized person – the ombudsman [8].

The legislation of Ukraine contains a direct reference to the settlement of sports disputes out of court. In particular, Part 9 of Art. 45 of the Law of Ukraine “On Physical Culture and Sports” provides that the resolution of disputes that arise between entities in the field of physical culture and sports, is carried out in accordance with the law by a permanent sports arbitration court [9].

This rule fully reflects the practice of sports disputes in foreign countries. For example, in the United States and England, courts in almost all cases refer sports disputes out of court. For example, in the case of *Tony Harding v. American Figure Skating Association*, the court noted that courts may intervene in the resolution of sports disputes by sports associations only in exceptional circumstances, namely the association’s violation of its own rules, which could cause serious and irreparable harm, in turn, exhausted all out-of-court methods of dispute resolution. But even in this case, the court does not have the right to resolve the dispute on the merits, but only eliminates the violations committed by the association [8].

The situation is similar in the countries of Romano-Germanic law. Courts usually refuse to hear a sports dispute because all sports contracts have an arbitration clause. However, after consideration of the dispute in arbitration, the parties have the right to go to court.

However, in Ukraine, unlike most foreign countries, there is no clear structure of out-of-court institutions for sports disputes. Among sports federations or associations, only the Football Federation of Ukraine has separate specialized bodies that resolve sports disputes. There are two types of such bodies: the bodies for resolving disciplinary disputes and the bodies for resolving disputes between professional clubs and professional footballers.

In particular, Art. 48 of the Statute of the Football Federation of Ukraine defines disciplinary bodies as bodies of football justice, which include the Control and Disciplinary Committee as a body of the first instance, and the Appeals Committee as a

body of the second instance. Disciplinary disputes may also be considered by the Disciplinary Bodies of Legal Entities, which perform the functions of the bodies of the first instance delegated by the Football Federation of Ukraine to consider cases not related to professional football and not referred to the exclusive competence of the Control and Disciplinary Committee of the Football Federation of Ukraine or the Dispute Resolution Chamber of the Football Federation of Ukraine [10].

The Dispute Resolution Chamber of the Football Federation of Ukraine is an independent, established in accordance with FIFA requirements, instance for consideration and settlement of cases or settlement of disputes and making decisions between football entities by the Regulations of the Football Federation of Ukraine on the status and transfer of players. The Dispute Resolution Chamber of the Football Federation of Ukraine has exclusive competence to resolve disputes between clubs and footballers and coaches concerning employment and contractual disputes arising from employment relationships, as well as disputes between clubs regarding the fulfillment of transfer obligations and payments and calculation of compensation for the training of football players.

It should be noted that the decisions made by the Appeals Committee of the Football Federation of Ukraine can be appealed to the Court of Arbitration for Sport, located in Lausanne, Switzerland. Decisions of the Appeals Committee of the Football Federation of Ukraine regarding violations of the Rules of the game and suspension from participation in matches for up to 4 (four) or a period of up to 3 (three months) are not subject to appeal in the Court of Arbitration for Sport. Complaints against the decision of the Dispute Resolution Chamber of the Football Federation of Ukraine may also be filed with the Sports Arbitration Court on appeal. Such an appeal may be filed by an interested party within 21 days of receiving the full text of the decision of the Dispute Resolution Chamber of the Football Federation of Ukraine [11].

In other national federations or associations, such specialized bodies are generally absent. The executive bodies of the federation are empowered to resolve disciplinary disputes, and the powers to review them on appeal are vested in higher governing bodies (for example, congresses, conferences, general meetings). All this creates situations when sports disputes are considered by federation leaders who do not have the appropriate legal education, or even have a legal education but do not have

the relevant experience in resolving such disputes, which negatively affects the quality of sports disputes, as enough often unfair decisions are made or those that contradict the regulations of international federations in certain sports [12].

That is why the creation of a sports arbitration court in Ukraine is actively discussed, as is provided for in Part 9 of Art. 45 of the Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports" [9], to protect the rights and legitimate interests of sports entities and with the mandatory possibility of further appeal to the Court of Arbitration for Sport.

In particular, the Association "Sports Industry of Ukraine" has registered a Permanent Arbitration Court, which was established to ensure fair, speedy and effective justice in disputes and conciliation of persons who appealed to him. The arbitral tribunal operates on the principles of self-government, voluntariness, transparency and self-financing. The court does not set the main goal of making a profit from its activities. The main tasks of the Arbitration Court are:

- protection of the rights and legally protected interests of legal entities, associations of legal entities, citizens-entrepreneurs, as well as individuals who are parties to arbitration, by considering and resolving property and non-property disputes between legal entities and / or citizens-entrepreneurs or individuals; assistance in the implementation of legal economic and other economic activities by legal entities and citizens-entrepreneurs; improving the system of arbitration, improving the legal culture of businesses and citizens;

- assistance in building the rule of law in Ukraine. The Sports Industry of Ukraine Association, as the founder of the permanent arbitration court, has the right to form regional branches of the Arbitration Court, which operate on the basis of the Regulations and Regulations of the Permanent Arbitration Court at the Sports Industry of Ukraine Association; undertakes to ensure the activities of the Arbitration Court (provides the Arbitration Court with premises, equipment and other necessary materials; timely provides the Arbitration Court with the funds it needs to resolve disputes; provides the court with office supplies), but has no right to interfere in activities of the Arbitration Court and judges, which is related to the consideration of cases [13].

The National Olympic Committee of Ukraine is actively discussing the establishment of such a body for resolving sports disputes, and therefore it can be stated that in the future the number of subjects of sports disputes in Ukraine may increase.

According to p. 2.5.24. of its Statute, the National Olympic Committee of Ukraine has the right to establish, if necessary, a Sports Arbitration Court under the Committee. Its personnel, election procedure, powers, and other principles of functioning are approved by the Executive Committee of the National Olympic Committee of Ukraine [14].

International bodies for resolving sports disputes include the Court of Arbitration for Sport, the International Council for Sports Arbitration, as well as bodies for the settlement of sports disputes operating under federations. The latter, for example, includes the FIFA Disciplinary Committee, which by Art. 64 of the FIFA Disciplinary Regulations has the right not to comply with the decision of the Court of Arbitration for Sport if the parties to the dispute did not consider the dispute in the FIFA jurisdiction or the national federation as a court of the first instance and immediately appealed to the Court of Arbitration for Sport [3].

The Court of Arbitration for Sport is an independent international arbitral tribunal authorized to settle sports disputes. The Court of Arbitration for Sport has two separate divisions of the court in Sydney and New York [15]. According to Art. R27 of the Rules of Procedure of the Court of Arbitration for Sport, its main function is to resolve sports or sports-related disputes through arbitration or mediation in the mediation process [16].

These disputes can be divided into two groups. The first one includes commercial disputes arising from contractual relations between professional clubs, between clubs and athletes, sports agents, disputes over the specifics of transfer activities, agreements on the transfer or distribution of television and other media rights, and so on. The second group of disputes includes disciplinary disputes considered by the Court of Arbitration for Sport as a court of the first instance or a court of appeal in the case of a dispute between national authorities. Such disputes arise in cases of violation of established rules, regulations, requirements, or other generally accepted regulations. Most of them are related to the use of doping by athletes or other significant violations of sports rules (for example, intentional use of violence, biased decision-making by a judge, violation of the rules of financial fair play, etc.). In addition, the Court of Arbitration for Sport is carrying out outreach work, developing numerous recommendations and advisory opinions on various legal issues related to sport [17].

As for the International Council on Sports Arbitration, its main task is to facilitate the resolution

of sports disputes through arbitration or mediation and to protect the independence of the Court of Arbitration for Sport and the rights of the parties. The International Council for Sports Arbitration consists of twenty members and is responsible for the management and financing of the Court of Arbitration for Sport.

The Court of Arbitration for Sport has at its disposal a list of arbitrators and provides for the arbitration of sports disputes through arbitration carried out by panels of one or three arbitrators. The exact number of arbitrators at the Sports Arbitration Court is not provided, but there must be at least 150 people. According to the general practice, such a court consists of about 300 arbitrators from more than 85 countries. The powers of the arbitrator are valid for 4 years with the possibility of further extension in case of the re-election of the arbitrator [18].

According to the regulations of the Court of Arbitration for Sport, the place of consideration for sports disputes is the city of Lausanne, Switzerland. This rule also applies to special ad-hoc tribunals, the place of operation of which does not affect the legal address of the arbitral tribunal. As a result, all disputes before the Court of Arbitration for Sport are governed by the Swiss Law "On Private International Law", which guarantees the procedural sequence of all cases before the Court of Arbitration for Sport. Its decisions are final and can only be challenged on some grounds in the Swiss Federal Court.

It is worth noting that in addition to FIFA, many other international sports federations also have their bodies for resolving sports disputes. However, it is difficult to call them independent arbitrations, as they are closely linked to the sports organizations responsible for their formation and operation. For example, the Basketball Arbitration Court, established by the World Basketball Organization

to resolve disputes between clubs, basketball players, and their agents. The cases are considered in Geneva. The Arbitration of the Basketball Arbitration Court is a one-person English-language dispute resolution process.

Important is the fact that an arbitrator is appointed by the president of the Basketball Arbitration Court to resolve a particular dispute. The decision is made within 6 weeks after the hearing. However, hearings are not mandatory but are held only at the request of the party. The arbitrator shall settle the dispute in accordance with the law of justice (*ex aequo et bono*).

In addition, some federations prohibit appealing their decisions in the Court of Arbitration for Sport. Such sports include rugby and Formula 1. The only exception to the rule is to appeal the decisions of the federations of these sports relating to the application of the World Anti-Doping Code (World Anti-Doping Agency) [13]. Such restrictions cannot be called objective, as they do not serve to protect the private rights and interests of the subjects of sports relations. Instead, it can be stated that there is a certain restriction of such an important right of a person as the right to an objective and impartial consideration of issues related to the protection of violated rights and interests of participants in sports relations.

Conclusion. Summarizing the above, we can conclude that to protect the rights and legitimate interests of sports, there is an extensive system of national and international out-of-court bodies for resolving sports disputes. Despite this, Ukraine has an underdeveloped system of such bodies, as only the football sphere has an effective mechanism for resolving sports disputes at the national level, and therefore there is a significant need to establish a Sports Arbitration Court under the National Olympic Committee of Ukraine to protect the rights of other sports.

REFERENCES:

1. Бордюгова А. Система судов в сфере спорта. URL: <https://pravo.ua/articles/sistema-sudov-v-sfere-sporta/>.
2. Гніздовська Г., Киреева Н. Розгляд спортивних спорів: національні суди чи арбітраж. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/rozhlyad-sportyvnyh-sporiv-natsionalni-sudy-chy-arbitrazh/>.
3. Залізко О. Спортивний спір: поняття та класифікація. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/3/part_2/18.pdf.
4. Зозуля Н. Особливості розгляду й вирішення спортивних спорів. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/osoblyvosti-rozhlyadu-y-vyrishennya-sportyvnykh-sporiv/.
5. Куліш А. Спортивний арбітраж v. доступ до правосуддя. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sportivne-pravo/sportivniy-arbitrazh-v-dostup-do-pravosuddya.html>.
6. Наставний І. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері професійного спорту в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 46–51.
7. Ткалич М. Особливості правового регулювання відносин у сфері спорту. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 4. С. 71–78.
8. Погосян Е. Формы разрешения спортивных споров : монография. Москва : Волтерс Клувер, 2011. 160 с.
9. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>.

10. Статут Федерації футболу України. *Офіційний сайт Федерації футболу України*. URL: [https://ffu.ua/files/biblioteka/ndocs_904%20\(3\).pdf](https://ffu.ua/files/biblioteka/ndocs_904%20(3).pdf).
11. Дисциплінарні правила Федерації футболу України. *Офіційний сайт Федерації футболу України*. URL: [https://ffu.ua/files/biblioteka/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%A4%D0%A4%D0%A3%20\(%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%202016\).pdf](https://ffu.ua/files/biblioteka/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%A4%D0%A4%D0%A3%20(%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%202016).pdf).
12. Формування спортивного права як галузі тільки починається. URL: <http://jur-gazeta.com/interview/formuvannya-sportivnogo-prava-yakgaluzi-tilki-pochinaetsya.html>.
13. Положення про Постійно діючий третейський суд при асоціації «Спортивна індустрія України». URL: <http://www.asiu.org.ua/ru/treteyskiy-sud/polozhenie.html>.
14. Статут НОК України. *Офіційний сайт Національного Олімпійського комітету України*. URL: <http://noc-ukr.org/about/officialdocuments/statut-nok-ukraini>.
15. Спортивний арбітраж. *Офіційний сайт Української арбітражної асоціації*. URL: <http://arbitration.kiev.ua/uk-UA/Galuzievarbitrazhi/Sportyvnyj-arbitrazh.aspx?ID=492>.
16. Procedural Rules of CAS. Official website of Court of Arbitration for Sport. URL: <http://www.tas-cas.org/en/arbitration/codeprocedural-rules.html>.
17. САСові нюанси. *Взгляд юриста: юридический блог компании Jurimex*. URL: <http://jurblog.com.ua/2018/09/13480/>.
18. Бордюгова Г. Міжнародний спортивний арбітраж: засади й особливості діяльності та словник найуживанішої лексики. Київ : ABIA3, 2015. 160 с. URL: <http://noc-ukr.org/attachments/160225144504-93c6f037726d77ae4f54f91f62f81003/>.

Davydova Iryna, Bernaz-Lukavetska Olena

EXTRAJUDICIAL INSTANCES IN RESOLVING SPORTS DISPUTES

The article analyzes extrajudicial instances for resolving sports disputes, identifies their role and advantages over courts. It is noted that in practice, sports relations cannot exist without disputes, and the latter can take place between athletes, on the one hand, and coaches, sports organizations, mediators, etc., on the other hand; between athletes (on both sides), or when an individual athlete is not a party to the dispute at all. It is established that the most common disputes today are about objective judging, anti-doping, fair play.

As a result of the analysis of literature sources, it was found that in all national federations of Ukraine or associations (except the Football Federation) such specialized bodies, as a rule, do not exist. The executive bodies of the federation are empowered to resolve disciplinary disputes, and the powers to review them on appeal are vested in higher governing bodies (for example, congresses, conferences, general meetings). This provokes situations where sports disputes are considered by federation leaders who do not have the appropriate legal education, or even have a legal education but do not have relevant experience in resolving such disputes, which negatively affects the quality of sports disputes, as often unfair decisions are made or those that contradict the regulations of international federations in certain sports.

The work of such an independent international arbitration body as the Court of Arbitration for Sport, which is authorized to resolve sports or sports-related disputes, is analyzed. These disputes are divided into two groups; Group I includes commercial disputes arising from contractual relations between professional clubs, between clubs and athletes, sports agents, disputes over the specifics of transfer activities, agreements on the transfer or distribution of television and other media rights, etc., and group II – disciplinary disputes considered by the Court of Arbitration for Sport as a court of the first instance or a court of appeal in the case of a dispute between national authorities.

It is concluded that to protect the rights and legitimate interests of sports entities, there is an extensive system of national and international out-of-court bodies for resolving sports disputes. Despite this, Ukraine has an underdeveloped system of such bodies, as only the football sphere has an effective mechanism for resolving sports disputes at the national level, and therefore there is a significant need to establish a Sports Arbitration Court under the National Olympic Committee of Ukraine to protect the rights of other sports.

Key words: sports dispute, subjects of sports dispute, sports federation, sports association, National Olympic Committee of Ukraine, Sports Arbitration Court.

Давидова Ірина Віталіївна, Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна

ПОЗАСУДОВІ ІНСТАНЦІЇ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ СПОРТИВНИХ СПОРІВ

У статті здійснено аналіз позасудових інстанцій для вирішення спортивних спорів, визначено їхню роль та переваги порівняно із судовими інстанціями. Зазначено, що на практиці спортивні правовідносини не можуть існувати без спорів, і останні можуть мати місце між спортсменами, з одного боку, і тренерами, спортивними організаціями, посередниками тощо, з іншого боку; між спортсменами (з обох сторін), або ж коли стороною спору взагалі не виступає окремих спортсмен. Встановлено, що найбільш поширені сьогодні спори щодо об'єктивного суддівства, боротьби з допінгом, чесної гри.

У результаті аналізу літературних джерел було встановлено, що в усіх національних федераціях України чи асоціаціях (окрім Федерації футболу) зазвичай немає таких спеціалізованих органів. Повноваженнями щодо вирішення дисциплінарних спорів наділені виконавчі органи федерації, а повноваженнями щодо їх перегляду

в апеляційному порядку – вищі органи управління (наприклад, конгреси, конференції, загальні збори). Зазначене провокує ситуації, коли спортивні спори розглядаються керівними особами федерацій, які не мають відповідної юридичної освіти, або, хоч і мають юридичну освіту, проте не мають відповідного досвіду розв’язання такого роду спорів, що негативно впливає на якість вирішення спортивних спорів, оскільки досить часто ухвалюються несправедливі рішення або такі, що суперечать реґламентним нормам міжнародних федерацій з окремих видів спорту.

Проаналізовано роботу такого незалежного міжнародного арбітражного органу, як Спортивний арбітражний суд, який уповноважений вирішувати спортивні або пов’язані зі спортом спори. Зазначені спори поділено на дві групи; до I групи віднесено комерційні спори, що виникли з договірних, контрактних відносин між професійними клубами, між клубами та спортсменами, спортивними агентами, спори щодо особливостей трансферної діяльності, договорів щодо передачі чи розподілу телевізійних та інших медіаправ тощо, а до II групи – дисциплінарні спори, що розглядаються Спортивним арбітражним судом як судом першої інстанції чи судом апеляційної інстанції в разі розгляду спору національними органами.

Зроблено висновок, що для захисту прав та законних інтересів суб’єктів спортивної сфери існує розгалужена система національних та міжнародних позасудових органів вирішення спортивних спорів. Незважаючи на це, в Україні не досить розвинена система таких органів, адже лише футбольна сфера має дієвий механізм урегулювання спортивних спорів на національному рівні, а тому наявна значна необхідність у створенні Спортивного арбітражного суду при Національному олімпійському комітеті України для забезпечення захисту прав представників інших видів спорту.

Ключові слова: спортивний спір, суб’єкти спортивного спору, спортивна федерація, спортивна асоціація, Національний олімпійський комітет України, Спортивний арбітражний суд.

УДК 347.921:347.645 (7.011-052-0532):159.923
DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.447>

Бааджи Наталія Пилипівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-9889-4879

Апалькова Інна Сергіївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-4413-6677

Яніцька Інна Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-4729-9076

ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ ЗАКОННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ДІТЕЙ-ТВОРЦІВ У НОРМОТВОРЧІЙ ТА ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Коли ми дивимося репортажі чи читаємо у новинах про дітей, які захоплені творчістю, сяють від радості творення, відчувають щосекундну підтримку своїх батьків у цьому процесі, то лише радіємо від того, що батьківська турбота і талант дитини змогли отримати довершену форму втілення та винагороду, як моральну, так і психологічну та фінансову. Водночас слід зважати, що дитяча творчість, навіть якщо вона підтримується батьками або іншими законними представниками дитини, потребує правової охорони та захисту в сучасному мінливому і непередбачуваному світі.

Інтелектуальна власність – міждисциплінарна сфера наукового знання, яка, між іншим, має враховувати як психологічні, так і правові аспекти функціонування зазначеного інституту. Слід зауважити, що актуальність дослідження перетину та взаємовпливів права та психології у сфері інтелектуальної власності зумовила створення у березні 2018 р. Центру психології творчості та інтелектуальної власності при Науково-дослідному

інституті інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, що був заснований із метою розвитку нового наукового напрямку: «Юридичний та психологічний феномен творчості, наукової доброчесності та інтелектуальної власності» [1]. Серед завдань Центру виокремлено, зокрема, і «необхідність визначення юридичних та психологічних факторів, що впливають на створення об'єктів інтелектуальної власності; й аналіз підходів до розуміння природи психології творчості та її юридично значущих елементів (психогенетичного, соціального, чуттєво-емоційного, аксіологічного, діяльнісного, мотиваційного)» [2].

Наразі в Україні в умовах активної комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, створених, зокрема, дітьми, набувають актуальності дослідження особливостей психології дитячої творчості, ролі батьків (інших законних представників) у процесі створення та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, створених малолітніми та неповнолітніми дітьми, і врахування можливих моделей сімейних відносин

у процесі вдосконалення правових норм й юридичної практики, спрямованих на охорону та захист прав дітей-творців.

Стан дослідження теми. У психології проблематика творчих здібностей особистості висвітлювалась у роботах як вітчизняних, так і закордонних вчених, зокрема: Дж. Гілфорда, М.О. Бердяєва, В.Д. Дружиніна, Н.А. Карпенко, Г.С. Костюка, Н.С. Лейтеса, С.Д. Максименка, О.П. Саннікової, М.Л. Смульсон, А. Тейлора, П. Торренса, Т.Б. Хомуленко, Т.М. Яблонської тощо. Питання дитячої творчості досить повно досліджували такі науковці: Н.О. Ветлугіна, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, Ю.С. Котелянець, В.О. Левін, О.Н. Лук, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, О.А. Нікіфорова, Л.А. Парамонова, Я.О. Пономарьов, Б.М. Теплов, П.М. Якобсон тощо. Правові аспекти охорони та захисту інтересів дітей-творців об'єктів інтелектуальної власності розкривалися в роботах Є.Ш. Гарєєва, Ю.А. Дербакової, О.А. Негоди, А.Є. Смородиної, О.І. Харитонової, Є.О. Харитонова тощо. Водночас не досить дослідженими залишаються наразі психологічні аспекти взаємодії малолітніх і неповнолітніх дітей-творців з їх законними представниками щодо процесу реалізації майнових та немайнових прав останніх.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей реалізації правовідносин щодо створення, використання та розпорядження об'єктами інтелектуальної власності, що були створені малолітніми та неповнолітніми особами, які перебувають у сфері впливу різноманітних психологічних факторів, що обумовлюють характер таких правовідносин з урахуванням місця законних представників дітей-творців у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному світі неможливо переоцінити роль права як найважливішого регулятора відносин у суспільстві. До певного рівня правовими нормами регламентовані буквально всі прояви активності особистості, різних колективних суб'єктів волі, зрештою держави. У процесі розвитку цивілізації відбувалася конкретизація нормативних становлень, з'явилися нові об'єкти правового регулювання [3].

Правова культура сучасного українського суспільства, яка перебуває у фазі активної трансформації, передбачає належний високий рівень правової свідомості, що знаходить свій вияв не лише у дотриманні законів, а й у правовій актив-

ності, повному та ефективному використанні правових засобів у практичній діяльності, намаганні в будь-якій справі затвердити правові засади як вищі цінності цивілізації, зокрема й у сфері функціонування інституту інтелектуальної власності.

Загальнообов'язкової чинності може набути лише та правова норма, яка здатна виконувати функцію соціальної норми, тобто відповідати соціальним потребам суспільства й особистості, відповідати соціально-психологічним механізмам людської поведінки.

Використання психологічних методів у праві інтелектуальної власності допомагає встановити, якою мірою правові норми реалізуються в реальному житті; чи немає розриву між належним і наявним; як відображаються в правових нормах психологічні закономірності, зокрема, творчого розвитку особистості тощо. Адже ст. 418 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) характеризує право інтелектуальної власності як право на об'єкт інтелектуальної власності, що є результатом інтелектуальної, творчої діяльності, чи інший об'єкт інтелектуальної власності. Отже, об'єкт права інтелектуальної власності є результатом творчої діяльності, реалізація та захист якої гарантуються ст. 54 Конституції України.

Закріпивши у Конституції можливість особистості на прояв себе в будь-якому виді творчості, держава покровоко йде до встановлення системи гарантій та захисту прав кожного творця. Наразі існує ціла група норм у Цивільному кодексі України та відповідних законах та підзаконних нормативно-правових актах, які регулюють правовідносини з реалізації суб'єктивного права на творчість, зокрема і малолітніх та неповнолітніх осіб, дієздатність яких визначається віком і є, відповідно, частковою та неповною.

Об'єкти, що створюються в процесі творчої діяльності, можуть комерціалізуватися і перетворюватися на об'єкт ринкового обігу. І саме на цьому етапі об'єкти творчої діяльності набувають ознак об'єктів права інтелектуальної власності.

Ставлення до інтелектуальної власності можна визначити як стратегію ставлення до людини загалом, тобто визнання цінності її внутрішнього світу, її здібностей, таланту і креативності, її творчого та інтелектуального потенціалу. Така стратегія ставлення насамперед повинна проявлятися у батьків стосовно своїх дітей із метою розвитку їхніх творчих здібностей та захисту їхніх інтересів.

Серед факторів, що впливають на розвиток дитячої творчості, значну роль відіграють умови сімейного виховання, вікового та індивідуального

розвитку, а також особливості взаємин дітей у найближчому соціальному оточенні (в родині, дитячому садку, соціокультурному середовищі тощо).

Процес супроводу – один із відповідальних етапів становлення особистості, особливо важливий для розвитку творчих здібностей малолітніх і неповнолітніх дітей. Він дозволяє дитині відчувати себе психологічно захищеною, водночас для вихователя відкриваються кращі можливості для вивчення і розкриття інтересів, бажань і потреб дитини, визначення її індивідуальних особливостей, темпераменту, характеру тощо.

Під час становлення творчої особистості важливою умовою подальшого повноцінного, всебічного її розвитку є ранній вияв творчого потенціалу дитини. Творчо обдарована дитина потребує педагога, готового побачити в ній унікальну творчу особистість, повірити в її талант, створити педагогічні умови для розвитку її здібностей, подарувати їй щасливе дитинство і радість власної творчості.

За визначенням М.М. Поддьякова, дитяча творчість – одна з найбільш змістовних форм психічної активності дітей, яку слід розглядати як універсальну здатність, що забезпечує успішне здійснення найрізноманітніших видів дитячої діяльності [4, с. 16–18].

Для того щоб розвивати творчі здібності дитини, необхідно дотримуватися таких умов:

- створення обстановки, яка буде стимулювати творчу активність (доброзичлива атмосфера в сім'ї і дитячому колективі, вільний доступ до різноманітного образотворчого матеріалу);
- максимальне використання сил;
- надання дитині свободи у виборі діяльності, способів, тривалості занять, їх чергування.

Важливо постійно стимулювати дитину до творчості, підтримувати в невдачах, проявляти співчуття і терплячість. Не потрібно забувати, що розвиток творчих здібностей – це цілеспрямований процес, тому потрібно ставити мету і вирішувати її за допомогою низки завдань.

Дитина ще не збудувала непроникну стіну між «Я» та «не Я». Вона готова поставитися до всього, як до живого, побачити в будь-якому предметі та явищі душу, характер, прагнення – все, що притаманне їй самій. В дитини формується своє ставлення, власне розуміння предмета, не випадково навіть колір для малюка є засобом вираженого ставлення до предмета: темні, недбалі тони і лінії – «поганий, злий, страшний»; і навпаки, яскраві, світлі тони для гарних, улюблених, добрих малюнків. Колір у дітей буває і «підлим», і «бойовим», і «добрим».

Необхідно зауважити, що уява для юного творця, частіше за все, не винахідливість і не оригінальність, а здатність створити чуттєвий образ, виразно розкрити неповторний внутрішній зміст. Так, у художній творчості обдаровані діти часто створюють «банальні зображення», але перші відрізняються не тим, «що» зображують, а тим, «як» і «заради чого» вони це роблять.

Таким чином, можна стверджувати, що дитина в процесі творення, частіш за все, не орієнтована на дотримання тих вимог, які висуває до об'єктів інтелектуальної власності законодавча норма, адже об'єктом права інтелектуальної власності є не кожен результат творчої діяльності, а лише той, який відповідає вимогам закону.

Водночас у таких сферах, як програмування, робототехніка, діти за допомогою креативних рішень намагаються розв'язати досить практичні, чітко визначені завдання, частіш за все, під керівництвом фахівців-дорослих, які зазвичай якраз повністю усвідомлюють цінність результату творчості неповнолітніх у визначених сферах. Мотивація творчості у цих випадках полягає не лише у самовираженні, саморозвитку, але й у бажанні комерціалізувати створені об'єкти інтелектуальної власності. Слід погодитися з І.В. Меркуловою, що для творчої особистості існує не лише рівень когнітивної, але й мотиваційної активності. Такі люди прагнуть до автономії, незалежності, самоствердження, які призведуть їх до пошуку маловивчених чи «гарячих» проблем, галузей знань, що формуються, аби кинути виклик загальноприйнятим уявленням. І саме за таких ситуацій закономірно постає питання про авторство, а роль законного представника дитини-творця буде полягати у забезпеченні контролю та захисту її інтересів.

Ж. Годфруа у своїх роботах стверджує, що творцем, як й інтелектуалом, не народжуються [5]. Це залежить від того, які можливості надасть оточення для реалізації потенціалу, що в тій чи іншій формі властивий кожному з нас. Дослідник посилається на А. Фергюсона, який вважав, що творчі здібності не створюються, а вивільняються. Для того щоб зрозуміти, як розвинується творча діяльність, слід оцінити не лише необхідний для цієї діяльності базовий рівень інтелекту, а й особистість людини та шляхи формування її здібностей. Крім потреби, на виникнення мотиву впливають також емоції, ідеї, цілі тощо. При цьому мотиви, особливо провідні, можуть формуватися впродовж життя, починаючи від народження [6, с. 69–78]. Отже, якщо у суспільстві існує активний запит на творчість та креативність поза внутрішньою потребою інди-

віда до творчої діяльності, тобто зовнішні умови формування вказаних якостей, відповіддю особистості на цей запит стане формування додаткової мотивації до творчості та креативності. І провідна роль у формуванні мотивації до творчості належить сім'ї, батькам чи законним представникам дитини-творця.

Творчий потенціал дитини як прообраз дорослої творчості вбирає в себе весь попередній суспільно-історичний досвід поколінь, який неможливо засвоїти дитині самостійно. Саме батьки (усиновителі та інші законні представники) найчастіше мають вирішальну роль у розвитку здібностей і талантів дитини. Певною мірою дитина стає їхнім інтелектуальним капіталом. Недарма американська дослідниця М.Д. Чап називає батьківство авторством [7]. І тому юридична практика має враховувати під час реалізації правових норм щодо прав інтелектуальної власності малолітніх та неповнолітніх осіб наявні типи сімейного виховання, які будуть визначати певною мірою й алгоритм участі батьків у розпорядженні майновими та немайновими правами інтелектуальної власності своїх дітей-творців.

Психологами доведено, що на розвиток творчих здібностей дітей впливають такі фактори сімейного виховання: стиль дитячо-батьківських стосунків (А.В. Варга, В.В. Столін); стиль контролю та керівництво дитиною (D. Baumrind) [8]; склад сім'ї та стосунки між членами сім'ї (J. Freeman, S.L. Bem) [9]; ставлення сім'ї до розвитку здібностей дитини (В.М. Дружинін) [10]. Як зазначають І.М. Біла, В.М. Дружинін, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, О.І. Кульчицька, саме від сім'ї залежить рівень розвитку творчості та креативності дітей і підлітків, тобто успішність розкриття та становлення творчого потенціалу особистості дитини в сім'ї залежить від родинних взаємин із особливим емоційним настроєм, проявом нестандартного підходу в різних життєвих ситуаціях [10; 11; 12]. Проте науковці також зазначали, що не кожна родина має досить високий творчий потенціал і психологічно виважені методи виховання дітей.

Згідно зі ст. 31 ЦК України особи віком до 14 років можуть здійснювати лише особисті немайнові права на результати своєї творчої, інтелектуальної діяльності. Майнові права інтелектуальної власності від імені цих осіб реалізують їхні батьки, усиновителі або інші законні представники.

Водночас слід погодитися з Є.Ш. Гарєєвим, що ст. 31 ЦК України, надаючи малолітнім дітям можливість здійснювати немайнові права інтелек-

туальної власності, фактично суперечить ст. 272 ЦК України, яка визначає, що в інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновителі), опікуни, піклувальники [13].

Наприклад, до особистих немайнових прав суб'єктів промислової власності у літературі відносять: право першого заявника; право винахідника на те, щоб його згадували як винахідника цього винаходу; право на продовження пропущених строків; право на внесення до заявки доповнень, змін та уточнень; право на участь у розгляді заявки; право на пріоритет; право на оскарження будь-яких рішень за заявкою. До особистих немайнових авторських і суміжних прав належать такі права: право визнання творцем; право перешкоджати посяганням на авторські та суміжні права, здатному завдати шкоду імені або репутації творця; інші права, передбачені законом (право заборонити згадування свого імені, право користуватися псевдонімом, право вимагати збереження цілісності твору тощо). Певна річ, що досить важко уявити, як малолітня дитина зможе самостійно здійснити ці особисті немайнові права. Тому ми погоджуємося з О.Ш. Чомашвілі, що «винайти, створити, зобразити дитина може, а набути правову охорону, здійснити та захистити це право практично не видається можливістю. І перша перешкода в цьому – сплата відповідних зборів та державного мита» [14, с. 145].

До досягнення особою 14-річного віку реалізацією її майнових прав інтелектуальної власності можуть займатися тільки її законні представники на підставі ст. 242 ЦК України. Це насамперед варто враховувати під час укладання авторських, ліцензійних та інших договорів. До майнових авторських і суміжних прав відносяться: виключне право на використання; виключне право дозволяти використання третіми особами; право перешкоджати неправомірному використанню; інші права, передбачені законом.

Щодо неповнолітніх осіб, то цивільне законодавство надає їм можливість реалізувати всі права інтелектуальної власності: як особисті немайнові, так і майнові. Ст. 32 визначає, що особа віком від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. І знову ж таки погоджуємося з Є.Ш. Гарєєвим, що, як і у ст. 31 ЦК України щодо малолітніх осіб, у ст. 32 ЦК України

законодавець не здійснив ідентифікацію результатів творчої діяльності. Виходячи з зазначеної норми, реалізовувати права інтелектуальної власності неповнолітні можуть не тільки щодо об'єктів, створених ними самими, а й щодо будь-яких об'єктів, створених іншими особами. Така ситуація не є виправданою і не відповідає принципам встановлення дієздатності неповнолітніх.

Слід звернути увагу, що, відповідно до ч. 3 ст. 39 ЗУ «Про авторське право і суміжні права», в разі використання в аудіовізуальному творі виконання вважається, що всі майнові права на таке виконання автоматично передаються виробнику твору або продюсеру. Така норма дозволяє уникнути оформлення договорів із виконавцями ролей, що спрощує роботу під час створення фільмів (адже часом кількість акторів перевищує 100 осіб). Незважаючи на те, що ми часто бачимо юні обдарування в різноманітних художніх фільмах, залишається досить неврегульованим питання виконання малолітніми особами ролей в аудіовізуальних творах.

Як зазначається в ч. II Рекомендацій щодо віку приймання дітей на непромислові роботи № 41, «у принципі, належить заборонити використання дітей, молодших за 12 років, для роботи в будь-яких публічних виставах або як акторів чи статистів під час кінематографічних зйомок, а винятки з цього правила мають бути зведені до мінімуму й повинні допускатися лише тоді, коли цього можуть вимагати інтереси мистецтва, науки або освіти.

Дозволи компетентних органів влади в кожному окремому випадку повинні видаватися тільки за умови, що компетентні органи влади ознайомлені з характером та особливостями передбачуваної роботи, що отримана згода батьків або опікунів і що встановлена фізична придатність дитини для такої роботи. Під час кінематографічних зйомок слід вживати заходи для забезпечення того, щоб діти, які працюють на зйомках, перебували під медичним наглядом очного лікаря. Дітям повинно також забезпечуватися добре ставлення і можливість продовжувати навчання» [15].

Як слушно зазначають Л.С. Нецька та О.М. Боржемська, наразі «ні ЦК України, ні Закон України «Про авторське право та суміжні права», ні КЗпП України не регулюють умови укладання договорів із малолітніми. На практиці ця прогалина спричинює проблеми укладення договорів на виконання і створює підґрунтя для зловживань як з боку наймачів, так і з боку батьків та осіб, які їх замінюють. Укладення договору на використання творчої праці малолітніх викликає труд-

нощі у кваліфікації договірних відносин: договори укладаються законними представниками, але дії виконує дитина» [16]. Саме тому, на нашу думку, важливими є врахування та оцінка психологічних особливостей відносин дітей-творців та їхніх законних представників, яку повинен здійснювати або суд, надаючи дозвіл на здійснення творчої діяльності, або орган опіки та піклування.

Так, в Австралії використання праці дітей-виконавців передбачає «отримання спеціального дозволу (ліцензії) на підставі закону про дитяче благополуччя (Child Welfare Act), який існує в кожному штаті країни. Ліцензія видається департаментом у справах молоді і громадських служб щодо дітей віком від 7 до 16 років на кожний окремий виступ. Щойно порушується хоча б одне положення законодавства, ліцензія відкликається» [16].

На жаль, в Україні подібні норми не передбачені. Водночас їх необхідність є безумовною, з огляду на Рекомендації про становище творчих працівників, прийняті Генеральною конфедерацією ЮНЕСКО на XXI сесії в Белграді 27 жовтня 1980 р. Зважаючи на специфіку дитини-артиста, державам-членам було рекомендовано брати до уваги положення Декларації ООН про права дитини (п. 3 розділу VI). Слушними є рекомендації Л.С. Нецької та О.М. Боржемської про необхідність розроблення в Україні законодавчих норм, які б регулювали творчу діяльність малолітніх артистів-виконавців, керуючись рекомендаціями ЮНЕСКО та досвідом інших держав.

Сьогодні в Україні залучення малолітньої дитини до творчої праці регулюється цивільно-правовим договором, який укладається батьками, а отже, вони і передбачають у договорі ті умови, які, на їхню думку, найбільш вигідні для дитини, контролюють працю дитини і захищають її права. У цивільно-правовому договорі, на відміну від трудового, можуть бути вирішені питання про розподіл прав інтелектуальної власності, про винагороду за кожне конкретне виконання, про цивільно-правову відповідальність сторін, обов'язки батьків і наймача (наприклад, щодо супроводу малолітньої дитини в дорозі) тощо. Жодних заборон щодо укладання подібних договорів законними представниками на користь малолітніх виконавців немає. Однак така практика в Україні не врегульована законодавчо.

Саме спроможність перетворення об'єктів інтелектуальної власності на товар та капітал є основою їх комерціалізації [17], яка сьогодні часто набуває першочергового значення в про-

цесі дитячої творчості, особливо на професійному рівні. В юридичній науці комерціалізацію прав на результати інтелектуальної діяльності розглядають як основний елемент інноваційної економіки та комплексне явище, соціально-економічну передумову якого становить сприйняття цих прав як товару, потреба інших в якому дає можливість правовласнику отримувати прибуток унаслідок їх введення в обіг [17]. З юридичної точки зору, комерціалізацію інтелектуальної власності (прав на результати інтелектуальної діяльності) можна розглядати як систему правовідносин щодо забезпечення умов сприйняття цих прав як товару та отримання правовласниками прибутку від їх використання іншими особами (користувачами результатів інтелектуальної діяльності). Соціально-економічну передумову комерціалізації прав на результати інтелектуальної діяльності становить комплекс позаправових соціальних відносин (переважно економічних) у зв'язку зі сприйняттям відповідних прав інтелектуальної власності як товару, оплатне використання яких третіми особами передбачає отримання прибутку правовласником.

Якщо аналізувати закордонну практику, то слід процитувати Wall Street Journal, котрий зазначає, що технологічні стартапи та інші компанії, які займаються комп'ютерним програмним забезпеченням, такі як Apple і Google, часто змагаються, щоб наймати підлітків для написання коду або створення нових програм. Оскільки медіагіганти, такі як Disney і Viacom, створюють шоу з дедалі молодшими виконавцями, а YouTube, Spotify та інші онлайн-компанії розміщують контент від зацікавлених молодих творців, можна говорити, що контент від неповнолітніх користується все більшим попитом у корпорацій. Все це створює труднощі щодо найму або роботи за контрактами з неповнолітніми (або контрактами, які включають договірну сторону віком до 18 років) [18].

Звичайно, що і в США неповнолітня особа може відмовитися від договору в будь-який момент під час неповноліття або після досягнення повноліття. Без дійсної письмової угоди працевлаштування є «за бажанням», відповідно до законодавства більшості штатів США, що означає, що неповнолітній може залишити роботу в будь-який час. Закон про авторське право, який застосовується до комп'ютерного коду в цій країні, вимагає підписаного листа для передачі авторських прав і поширюється на авторів будь-якого віку, тому без дійсної письмової угоди зміст, створений неповнолітнім, не може бути дійсно переданий

від його автора роботодавцю. Дилема, яку створює можливість неповнолітнього відмовитися від контракту, полягає в тому, що це може серйозно поставити під загрозу фінансові інвестиції роботодавця в послуги неповнолітнього.

Проста практика, коли батьки або опікуни неповнолітнього спільно підписували, затверджували або «гарантували» договір, не вирішувала проблеми в судах. Неповнолітній все ще міг відмовитися від договору на підставі дитинства, стверджуючи, що батько або опікун не мав повноважень для укладення договору. В деяких юрисдикціях суди вважають протилежним державному порядку навіть застосовувати такі гарантійні формулювання щодо батьків чи опікунів, оскільки це порушить мету законів, які стосуються судового затвердження контрактів із неповнолітніми. Так звані «робочі документи», згідно з законодавством штату, можуть працювати для цілей мережі швидкого харчування або схожих погодинних робіт, але, ймовірно, їх не досить для цілей технологічної компанії.

Хоча багато технологічних компаній і можуть посилатися на той факт, що, на їхню думку, неповнолітній є працівником, який створює інтелектуальну власність для компанії, цього може бути не досить для передачі прав компанії на комп'ютерний код, написаний дитиною-підлітком, як, наприклад, «робота, зроблена за наймом», відповідно до законодавства США про авторське право. Варто сказати, що адвокати не покладаються на доктрину роботи за наймом, яка є невизначеним шляхом для технологічної компанії (тим більше, коли вона має справу з неповнолітніми).

У кількох штатах, зокрема в Нью-Йорку та Каліфорнії, є закони, які стосуються судового затвердження контрактів із неповнолітніми. Закон Нью-Йорка про мистецтво та культуру §35.03 передбачає судове затвердження певних контрактів на послуги неповнолітніх віком до 18 років. Застосована процедура може бути дещо складною та може виявитися лабіринтом для юристів без досвіду в цій сфері. Однак технологічні та медіакомпанії, які наймають неповнолітніх або укладають контракти з ними, повинні досліджувати ефективність отримання дозволу суду, щоб захистити свої інвестиції.

Якщо суд затверджує контракт у судовому порядку, неповнолітній притягується до стандарту відповідальності дієздатних осіб за свої договірні зобов'язання, запевняючи компанію-роботодавця, що вона отримує те, про що домовлялась, і що договір є юридично дійсним.

Практично судове затвердження контракту неповнолітнього в Нью-Йорку розпочинається з подання перевіреної петиції (звернення). Її можуть подати батьки, опікуни, родичі неповнолітньої особи або будь-яка зацікавлена особа, наприклад роботодавець. Звернення має містити вказівку про тривалість трудового договору, компенсацію та всі інші істотні умови договору. Повну копію запропонованого контракту необхідно додати до петиції разом зі свідченнями батьків та/або опікунів, які погоджуються на петицію (звернення) і підтверджують факти.

Окрім ідентифікації деталей щодо характеру роботи неповнолітнього та компенсації, що підлягає виплаті, звернення також має містити вказівку про те, хто, крім неповнолітнього, має право на заробітки неповнолітнього та факти щодо майнового і матеріального становища одного чи обох з батьків, які мають таке право. У клопотанні можна призначити особу, яка буде визначена обмеженим опікуном виключно з метою створення довірчого рахунку для провадження, і має бути вказівка на причини, чому призначена особа визначається як належна.

Незважаючи на те, що зазвичай призначається адвокат, батько чи інший заявник не можуть бути призначені обмеженим опікуном через їхню зацікавленість в будь-якій частині заробітку неповнолітнього або у випадку розголошення під час підписання контракту такої зацікавленості. Суд визначить, яку суму потрібно відкласти та зберігати за неповнолітнього, котрий перебуває під опікою, до досягнення неповнолітнім 18 років. Суд також має право призначити спеціального опікуна, який представлятиме інтереси неповнолітнього в будь-який час після подання клопотання.

Наказ про надання судового затвердження договору про надання послуг неповнолітнім рідко видається лише на паперах. Зазвичай проводиться коротке слухання, на якому суддя може допитати неповнолітнього, батьків (одного з батьків) та інших зацікавлених сторін щодо договору. Суди можуть вимагати в постанові суду вказівки на те, скільки годин може працювати неповнолітній, і можуть вимагати, щоб роботодавець надав репетиторів, якщо регулярне навчання буде порушено через працевлаштування. Більшість положень та умов кожної домовленості буде підтверджено, якщо суд визнає їх розумними і такими, що не суперечать найкращим інтересам неповнолітнього. Щойно суд надасть схвалення, буде видано наказ, який фактично оголосить неповно-

літнього повнолітнім із метою виконання його договірних зобов'язань.

Закон Каліфорнії щодо судового затвердження договору неповнолітніх на художні чи творчі послуги (Сімейний кодекс §6750) хоч і схожий у певних аспектах на вищезазначений, але має і відмінності. Наприклад, згідно з законодавством Каліфорнії немає обмежень щодо тривалості контракту неповнолітнього, тоді як у Нью-Йорку обмеження становить 7 років. Слухання зазвичай потрібне в Каліфорнії, як і в Нью-Йорку, але, згідно з законодавством Каліфорнії, максимум 50% чистого заробітку дитини-творця залишатиметься на рахунку, поки неповнолітньому не виповниться 18 років, тоді як у Нью-Йорку немає обмежень щодо того, яку частину суд може визначити такою, що треба відкласти.

Після того, як суд надасть дозвіл, буде видано наказ, який фактично оголосить неповнолітнього повнолітнім для виконання своїх договірних зобов'язань. Тоді всі результати послуг неповнолітніх, включаючи будь-які авторські права на код або програми, створені неповнолітніми під час роботи в стартапі або технологічній компанії, будуть належним чином передані згідно з домовленістю з роботодавцем.

З огляду на вищезазначене, варто згадати білля Кугана, який був прийнятий у 1939 р. у штаті Каліфорнія у відповідь на важке становище Джекі Кугана, котрий заробив мільйони доларів як успішний дитячий актор і дізнався, досягнувши повноліття, що його батьки витратили майже всі гроші. Саме поточна версія закону кодифікована у розділах 6750-53 Сімейного кодексу Каліфорнії та в розділі 1700.37 Трудового кодексу Каліфорнії, про які йшлося вище. Цей закон вимагає, щоб роботодавець дитини-актора виділив 15% доходу в довічне управління (часто називається обліковим записом Coogan) та унормував такі питання, як шкільне навчання, години роботи та вільний час.

Як зазначає А.Є. Смородина, в Україні «якщо неповнолітня особа уклала договір про розпорядження своїми майновими правами інтелектуальної власності, вона має право відкрити рахунок для зарахування оплати за цим договором та самостійно розпоряджатися такими коштами». На нашу думку, така свобода в реалізації права є надмірною і потребує супроводу законних представників. Водночас слід враховувати під час прийняття рішень психологічну модель взаємозв'язку дитини-творця та її законного представника. На нашу думку, оціночне рішення має приймати суд або орган опіки та піклування.

Виходячи з вищевикладеного, нами було проведено емпіричне дослідження з неповнолітніми 12–13 років, які займаються у різних творчих студіях (вокальній, театральній, танцювальній і модельній студіях міста Одеси) та їхніми батьками. У дослідженні взяли участь 80 підлітків та 80 батьків.

У процесі дослідження було визначено, що серед усіх батьків опитаної групи 50% використовують стиль виховання «кооперація», що свідчить про інтерес батьків до справ своєї дитини, прагнення допомогти їй в усьому, високу оцінку інтелектуальних та творчих здібностей дитини, заохочення ініціативи та самостійності, довіру до дитини, прагнення розділити її точку зору в суперечливих питаннях. 40% досліджуваних батьків поважають індивідуальність своєї дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити багато часу разом із дитиною, схвалюють її інтереси та плани, тобто їм властивий стиль виховання «прийняття». У 5% батьків переважає стиль «авторитарна гіперсоціалізація», вони постійно стежать за соціальними досягненнями своїх дітей та вимагають соціального успіху, вони добре знають індивідуальні здібності своєї дитини, її думки та почуття. У 5% батьків виявлено стиль виховання «симбіоз», що свідчить про постійне відчуття тривоги за дитину та прагнення відгородити її від труднощів життя.

За допомогою авторської анкети було встановлено, що більшість батьків (70%) мають загальні знання щодо правових засад регулювання права дітей на об'єкти інтелектуальної власності. 30% батьків не досить ознайомлені з правовими обов'язками щодо своєї ролі у процесі створення та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, створених їхніми неповнолітніми дітьми. Якраз батьки останньої групи у своєму вихованні найчастіше використовують такі стилі виховання, як «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація», рідше – стиль «прийняття».

Серед неповнолітніх досліджуваних було проведено анкетування, метою якого було з'ясування знань про їхні права інтелектуальної власності. Досліджуваним пропонувалося відповісти на низку запитань щодо того, як вони розуміють поняття інтелектуальної власності; що таке право на інтелектуальну власність; хто реалізує їхні права на результати творчої, інтелектуальної діяльності; з якого віку вони мають право самостійно здійснювати свої права та в яких випадках. Проведене анкетування дозволило з'ясувати, що більшість опитаних знають свої права, але недостатньо (45%), 40% респондентів знають свої

права, і лише 20% не знають свої права на результати творчої, інтелектуальної діяльності. Виявлено, що не всі досліджувані знають, хто реалізує їхні права на інтелектуальну власність. Так, лише 35% опитаних знають, що їхні права на результати творчої, інтелектуальної діяльності можуть реалізовувати їхні батьки, доки їм не виповниться 14 років. 15% респондентів вважають, що їхні права реалізують лише керівники гуртків. Решта досліджуваних неповнолітніх не знає, хто може реалізовувати їхні майнові та немайнові права. 45% досліджуваних приблизно знають, що таке інтелектуальна власність, а інші – не надто розуміють це поняття. Було з'ясовано, що більшість досліджуваних, які знають свої права на інтелектуальну власність та хто ці права реалізує, є представниками театральної та модельної студій, порівняно з представниками інших студій. Це пов'язано з особливостями реалізації творчих здібностей неповнолітніх якраз у цій діяльності, а саме підлітки з театральної студії постійно беруть участь у мюзиклах, виставах, театральних постановках, які представляють не лише в нашій країні, а й за кордоном, а неповнолітні з модельних студій беруть участь у показі колекцій одягу дизайнерів не лише в Україні, а й за кордоном.

Досліджено рівень креативності у підлітків та виявлено, що серед опитуваних жоден не мав низького рівня розвитку творчих здібностей. Проте у 43% неповнолітніх переважає середній рівень розвитку креативності, а у решти досліджуваних – високий рівень (57%). Це свідчить про те, що досліджувані прагнуть експериментувати, мають почуття краси, самодостатні, бажають бути кращими. Детальний аналіз дозволив виявити, що саме серед представників театральної студії найбільша кількість досліджуваних має високий рівень розвитку творчих здібностей, а найменша кількість підлітків із високим рівнем творчих здібностей виявлена серед представників модельної студії. Тобто більш високий рівень розвитку творчих здібностей виявлено у представників театральних студій, порівняно з представниками інших творчих гуртків (на рівні статистичної значущості $p \leq 0,05$).

Аналіз результатів дослідження особистісних креативних здібностей за методикою О.Є. Тунік дозволив виявити, що у 35% досліджуваних переважає високий рівень схильності до ризику, у 40% опитаних – підвищений рівень, а у 25% респондентів – середній рівень цього показника. Також виявлено, що у досліджуваних досить високий рівень допитливості та уяви. З'ясовано, що

у досліджуваних модельної та танцювальної студій рівень розвитку схильності до ризику та складності є вищим, ніж у представників театральної і вокальної студій ($p \leq 0,05$). І навпаки, рівень розвитку уяви та допитливості є вищим у досліджуваних театральної та вокальної студій ($p \leq 0,01$). Тобто досліджуваним із модельної та танцювальної студій властиві відстоювання своїх ідей, намагання ставити високі цілі та прагнути до їх здійснення, наполегливість у досягненні мети, намагання не припуститися помилок, вивчати нові речі та ідеї, а також не піддаватися чужому впливу, виконувати складні завдання. Слід зазначити, що саме у досліджуваних цих студій відзначався досить високий рівень обізнаності своїх прав інтелектуальної власності. Досліджуваним театральної та вокальної студій властиві вивчення різних творів мистецтва, можливість бачити незвичне у картинах та малюнках, зацікавленість в усьому, мрійливість, розвинені здібності у створенні нових образів, уявлень.

Встановлено, що високий рівень розвитку творчих здібностей неповнолітніх зумовлений такими стилями виховання, як «кооперація» та «прийняття», про що свідчать виявлені достовірні взаємозв'язки між показниками ($p < 0,05$). Тобто це ті стилі виховання, за яких дитині дають можливості для саморозвитку, самовираження. Проте батьки зі стилями виховання «авторитарна гіперсоціалізація» та «симбіоз», які обмежують ініціативу дитини, не досить сприяють її особистісному розвитку, призводять до зниження рівня розвитку творчих здібностей у своєї дитини.

Також визначено, що неповнолітні з середнім рівнем правової грамотності виховуються в сім'ях, де використовуються стилі виховання «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація», а неповнолітніх досліджуваних із високим рівнем знань своїх прав виховують батьки зі стилем «кооперація». Отже, ми можемо говорити про вплив стилю виховання в сім'ї на рівень обізнаності у сфері інтелектуальної власності неповнолітніх, а також на можливі моделі реалізації захисту прав дитини на майнові та немайнові права інтелектуальної власності.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З огляду на проведений аналіз можна зазначити, що інтелектуальна власність являє собою деякий продукт розумової діяльності та дій особистості, який має нематеріальний характер, тобто є творінням людського інтелекту. Серед об'єктів права інтелектуальної власності виокремлюють літературні та

мистецькі твори, наукові винаходи, відкриття та інші результати інтелектуальної діяльності. Створенням таких об'єктів можуть займатися малолітні та неповнолітні діти-творці. Саме батьки та інші законні представники повинні відігравати значну роль у процесі створення такими дітьми об'єктів інтелектуальної власності. З'ясовано, що розвиток творчих здібностей неповнолітніх залежить від індивідуального розвитку, стилів дитячо-батьківських стосунків, складу сім'ї та відносин між її членами, ставлення родини до розвитку здібностей дитини, найближчого соціального середовища.

Серед батьків (законних представників) дітей-творців переважає стиль виховання «кооперація» та «прийняття», лише мала частка батьків (законних представників) використовують у вихованні стилі «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація». Так, батьки зі стилями виховання «кооперація» та «прийняття» повністю знають та захищають права своїх дітей-творців, забезпечують умови для створення дитиною об'єктів інтелектуальної власності та отримують дохід від результатів інтелектуальної діяльності. Батьки зі стилями виховання «авторитарна гіперсоціалізація» та «симбіоз» знають права дітей на інтелектуальну власність, але не завжди дотримуються їх та виконують у повному обсязі свої обов'язки щодо забезпечення інтересів дітей.

В усіх неповнолітніх досліджуваних переважає середній та високий рівень розвитку креативності. Рівень розвитку схильності до ризику та складності є вищим у досліджуваних модельної та танцювальної студій, а рівень розвитку уяви та допитливості є вищим у досліджуваних театральної і вокальної студій. У неповнолітніх різних творчих студій переважає середній та вище середнього рівень правової грамотності щодо власних прав на інтелектуальну власність.

Встановлено, що від стилю сімейного виховання залежить рівень розвитку творчих здібностей та правової грамотності неповнолітніх. Найсприятливішим серед стилів виховання є «кооперація», за якої відбувається повноцінний розвиток особистості неповнолітньої дитини та захист її прав на інтелектуальну власність.

Перспективним на майбутнє ми вбачаємо використання під час оформлення договорів із дитиною-творцем ухвал суду та органу опіки і піклування щодо наявної моделі стилю виховання дитини-творця, яка і надасть можливість прийняти остаточне рішення про підписання договору та його умови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Центр психології творчості. URL: <http://ndiiv.org.ua/index.php/ua/tsentr-psykholohii-tvorchosti>.
2. Концепція Центру психології творчості та інтелектуальної власності НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. URL: <http://ndiiv.org.ua/index.php/ua/tsentr-psykholohii-tvorchosti?task=view&id=204>.
3. Жамойто З.А. Юридическая психология : учеб.-метод. комплекс для студентов. В 2 кн. Книга 1. Общая часть. Новополюк : ПГУ, 2010. 336 с.
4. Поддяков Н.Н. Новый подход к развитию творчества у дошкольников. *Вопросы психологии*. 1990. № 1. С. 16–19.
5. Годфруа Ж. Что такое психология: в 2-х т. / пер. с франц. Москва : Мир, 1992. Т. 1. 496 с.
6. Антонян Ю.М. О сущности мотивов. *Философские науки*. 2009. № 5. С. 69–78.
7. Chan M.J. The authorial parent: an intellectual property model of parental rights. URL: <http://www.nyulawreview.org/sites/default/files/pdf/4.pdf>.
8. Baumrind D. Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs*. 1971. No. 1. Pt. 2.
9. Bem, S.L., Martyna, W., Watson, C. (1976) Sex typing and androgyny: Further explorations of the expressive domain. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 34 (5). P. 1016–1023. DOI: 10.1037/0022-3514.34.5.1016.
10. Дружинин В.Н. Психология семьи. Москва : «КСП», 1996. 160 с.
11. Біла О.О. Педагогічна діагностика виховного потенціалу сім'ї : методичні рекомендації. Ізмаїл : ІДПІ, 2002. 53 с.
12. Моляко В.А., Кульчицкая Е.И. Психология детской одаренности. Киев : Знание, 1995. 304 с.
13. Гареев Є.Ш. Особливості здійснення права інтелектуальної власності особами, які не досягли повноліття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 32–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_42_6.
14. Чомахішвілі О.Ш. Права інтелектуальної власності дітей. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4. Том 1. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2019/4/tom_1/26.pdf.
15. Рекомендація щодо віку приймання дітей на непромислові роботи № 41 від 30 квітня 1932 р. № 41. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_026#Text.
16. Нецька Л.С., Боржемська О.М. Договір про створення виконання малолітніми та неповнолітніми особами: трудовий чи цивільно-правовий? *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 224–228. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:VAFfkaXmkaAJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/vaau_2012_3_51.pdf+&cd=6&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.
17. Шушакова І.К. Особливості комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності на вітчизняних підприємствах. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 2. С. 133–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2015_2_18.
18. Wallace, E.J. Collins, I. Judicial Approval of Contracts With Minors. 2014. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/20141106144333-11127956-judicial-approval-of-contracts-with-minors>.

Бааджи Наталія Пилипівна, Апалькова Інна Сергіївна, Яницька Інна Анатоліївна

ВРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАВЛЕННЯ ЗАКОННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ДІТЕЙ-ТВОРЦІВ У НОРМОТВОРЧІЙ ТА ПРАВЕРЕАЛІЗАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню психологічних аспектів ставлення представників дітей-творців до їх правової грамотності. У роботі аналізується інтелектуальна власність, яка являє собою деякий продукт розумової діяльності та дій особистості, що має нематеріальний характер, тобто є творінням людського інтелекту. Серед об'єктів права інтелектуальної власності виокремлюють літературні та мистецькі твори, наукові винаходи, відкриття та інші результати інтелектуальної діяльності. Створенням таких об'єктів можуть займатися малолітні та неповнолітні діти-творці. Водночас має бути враховано, що дитяча творчість, навіть якщо вона підтримується батьками або іншими законними представниками дитини, потребує правової охорони та захисту в сучасному мінливому та непередбачуваному світі. Саме батьки та інші законні представники повинні відігравати значну роль у процесі створення такими дітьми об'єктів інтелектуальної власності. З'ясовано, що розвиток творчих здібностей неповнолітніх залежить від індивідуального розвитку, стилю дитячо-батьківських стосунків, складу сім'ї та стосунків між її членами, ставлення сім'ї до розвитку здібностей дитини, найближчого соціального середовища.

Обґрунтовується, що в умовах активної комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, створених, зокрема, дітьми, набувають актуальності дослідження особливостей психології дитячої творчості, ролі батьків (інших законних представників) у процесі створення та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, створених малолітніми і неповнолітніми дітьми, та врахування можливих моделей сімейних відносин у процесі вдосконалення правових норм й юридичної практики, спрямованих на охорону та захист прав дітей-творців.

Має бути враховано також, що від стилю сімейного виховання залежить рівень розвитку творчих здібностей та правової грамотності неповнолітніх. Найсприятливішим серед стилів виховання є «кооперація», за якої відбувається повноцінний розвиток особистості неповнолітньої дитини та захист її прав на інтелектуальну власність.

Ключові слова: діти, батьки, інтелектуальна власність, особисті немайнові права, майнові права, дитяча творчість, сім'я, опікуни, піклувальники, усиновителі, об'єкти, сімейне виховання, законні представники, діти-творці, «авторитарна гіперсоціалізація», «симбіоз».

Baadzhi Nataliia, Apalkova Inna, Yanitska Inna

TAKING INTO ACCOUNT THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE ATTITUDE OF LEGAL REPRESENTATIVES OF CHILDREN-CREATORS IN RULE-MAKING AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

The article is devoted to the study of psychological aspects of the attitude of representatives of children-creators in relation to their legal literacy. The article analyzes intellectual property, which is a product of mental activity and actions of the individual, which has an intangible nature, ie is a creation of human intellect. Among the objects of intellectual property rights are literary and artistic works, scientific inventions, discoveries and other results of intellectual activity. Such objects can be created by minors and minor children-creators. However, it should be borne in mind that children’s creativity, even if supported by parents or other legal representatives of the child, needs legal protection and protection in today’s changing and unpredictable world. It is the parents and other legal representatives who have a significant role to play in the creation of intellectual property by such children. It was found that the development of creative abilities of minors depends on individual development, styles of child-parent relations, family composition and relations between its members, the family’s attitude to the development of the child’s abilities, the immediate social environment.

It is substantiated that in the conditions of active commercialization of objects of intellectual property created, in particular by children, research of features of psychology of children’s creativity, a role of parents (other legal representatives) in the course of creation and commercialization of the objects of intellectual property created by minors and taking into account possible models of family relationships in the process of improving legal norms and legal practices aimed at protecting and defending the rights of children-creators.

It should also be taken into account that the level of development of creative abilities and legal literacy of minors depends on the style of family upbringing. The most favorable among the styles of education is “cooperation”, in which there is a full development of the personality of a minor child and the protection of his intellectual property rights.

Key words: children, parents, intellectual property, personal non-property rights, property rights, children’s creativity, family, guardians, trustees, adoptive parents, objects, family upbringing, legal representatives, children-creators, “authoritarian hypersocialization”, “symbiosis”.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.448>

Заяць Ольга Степанівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-2872-5567

ГНОСЕОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві правова допомога виступає соціальним феноменом, завдяки існуванню якого людина як член суспільства, громадянин певної держави, виступаючи її основною цінністю, отримує можливість захисту своїх прав та свобод. «Перше, на що варто звернути увагу, трактуючи правову допомогу як філософсько-правовий феномен, – це його людиновимірність, що виражається у: визнанні людини, її прав та свобод найвищою цінністю; сприянні забезпеченню можливості для вільного розвитку особистості та проходження нею всіх етапів соціалізації (сприяє вихованню правосвідомого і правослухняного громадянина); недопущенні порушення прав і свобод людини та громадянина, а також у сприянні якнайшвидшому відновленню порушених прав; синкретизмі свободи та відповідальності людини; реалізації принципу гуманізму у практичній діяльності тощо» [1, с. 134]. Правова допомога надається людині для захисту від свавілля держави та зазіхань на її права і свободи з боку інших людей. Захист здійснюється шляхом надання правової допомоги у вигляді консультацій, фахового юридичного супроводу під час досудового слідства, судового розгляду справи, складання юридичних документів. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» визначає поняття правової допомоги як «надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення» [2]. Можливість отримання правової допомоги виступає своєрідною гарантією дотримання прав і свобод людини, які не можуть бути обмеженими чи скасованими за

жодних обставин, а в разі порушення мають бути відновлені якнайшвидше.

Стан дослідження теми. Досягнення обраної мети передбачає аналіз праць дослідників, тих, хто тією чи іншою мірою вивчав правову допомогу як соціальний феномен у межах оптимізації адвокатської діяльності. Посилання на їхні праці та розробки будуть подані в тексті наукової розвідки з обґрунтуванням основ, що стали теоретико-методологічним підґрунтям цієї статті.

Мета статті полягає в дослідженні світоглядних засад інтерпретації правової допомоги як соціального феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найбільшою цінністю в державі, де ефективно діє принцип верховенства права, є людина. Забезпечення реалізації її прав і свобод визначає спрямованість діяльності держави. Держава повинна створити всі умови та можливості для повноцінного розвитку особистості. «Із цією метою держава закріплює в законодавстві правовий статус особи в суспільстві, гарантує належну реалізацію нею своїх прав і свобод, формує ефективну систему органів державної влади, яка повинна бути здатною виконувати покладені на неї повноваження щодо служіння особі та громадянському суспільству, чітко визначає межі державного втручання в суспільне й особисте життя, надаючи індивідам максимальну можливість жити за власним вибором свого життєвого шляху та формуючи в них почуття соціальної відповідальності за такий вибір тощо» [3, с. 141–142]. Людина ж зобов'язана дотримуватися законів, установлених державою. Лише

за умови виконання таких взаємних зобов'язань можна досягти певного рівня стабільності в державі та гармонії в суспільстві, коли люди починають розуміти правило: «Право одного закінчується там, де починається право іншого», а відносини в системі «людина – держава» будуються на засадах взаємної поваги, рівності, справедливості. «Право є необхідною передумовою для забезпечення ефективного впливу держави на суспільні відносини, отже, на поведінку людей, що досягається за допомогою встановлення прав, обов'язків, заборон тощо. Важливість права для людини підкреслюється тим, що воно є не лише визначеною мірою можливої та необхідної поведінки, а й основною гарантією від її необґрунтованого, незаконного утиску як із боку суб'єктів владних повноважень, так і з боку інших осіб. Якщо держава добросовісно виконує свої завдання і функції на демократичних правових засадах, то вона має право вимагати від громадян належного виконання ними своїх обов'язків та суворого дотримання встановлених правових заборон. Зазначене свідчить про досягнення відповідного балансу у взаєминах між державою та людиною, зокрема й балансу їхньої взаємної юридичної відповідальності. Адже політична організація суспільства у формі держави передбачає дисципліновану, законослужну, правомірну поведінку громадян, дотримання ними встановлених державою правових приписів, визначений рівень їх підкорення законним вимогам держави, без чого є неможливою стабільна державна організація» [3, с. 163–164].

Зрозуміло, що така картина є ідеалом, до якого треба прагнути, і чимала кількість людей не дотримуватиметься вимог держави через дотримання санкціонованих нею законів, однак діяльність держави має бути спрямована на залучення до правомірної поведінки якнайбільшої кількості людей. Для цього постійно здійснюється комплекс заходів, спрямований на покращення соціального забезпечення людей, підвищення рівня правової освіченості, результатом чого має стати стабільне функціонування системи правопорядку в державі. Навіть ті, хто порушив закон, володіють комплексом прав і свобод, яких не можуть бути позбавлені за жодних обставин. Право на правову допомогу виступає одним із таких прав. Українці важливі дотримання всіх прав і свобод людини, яку підозрюють у вчиненні злочину або визнано такою за вмотивованим рішенням суду. У цьому проявляється суть правової держави та громадянського суспільства – віра в людину

та визнання кожного цінним, рівність людей, гуманізм. «Гуманістична теорія розглядає права людини не тільки як певну цінність, а і як інструмент протистояння різним видам тиску, насильства, що є не тільки виправданим, а й законним. Права людини в гуманістичному вимірі – це також засіб, що дозволяє встановити баланс, рівновагу у відносинах. Ці права (права людини) виникають з того часу, коли такий баланс знайдено та проголошено» [4, с. 48–49]. Більшість із тих, хто знехтував вимогами держави, порушивши закон, у майбутньому зможуть стати повноцінними членами суспільства та громадянами своєї держави, якщо держава зможе гарантувати їм достойний рівень життя та можливості для розвитку особистості.

Загалом, визнання цінності людини для держави можна транслювати як відповідальність держави перед людиною. Правова держава в жодному разі не є наглядцем за людиною, який прагне суто безумовного дотримання встановлених нею правил і норм поведінки. Від народження людина є вільною, вона самостійно обирає цінності та пріоритети, якими керується в житті. Але оскільки людина є істотою соціальною і не може жити поза людським суспільством, її свобода реалізується в межах закону, установленого та санкціонованого державою. Їй потрібно усвідомлено прийняти необхідність дотримання вимог закону, розуміти його цінність як регулятора взаємин у системах «людина – людина» та «людина – держава» для досягнення загального блага. Дотримуючись вимог закону, людина не втрачає своєї свободи, а навпаки – отримує гарантії можливості повноцінної реалізації своїх прав і свобод, а також захисту в разі порушення чи незаконного обмеження.

Поняття «правова допомога», попри свою чітку юридичну спрямованість, поєднує в собі етичні та правові аспекти. На ранніх етапах розвитку людського суспільства саме мораль виконувала роль регулятора суспільного життя, відповідно до наявних на тій чи іншій території цінностей, приписів та норм вирішувалися суперечки. З появою та розвитком держави з'явилася необхідність у більш чіткій та суворій регламентації життя людей, об'єднаних у державу. Право розвинулося з моралі, а тому увібрало в себе чимало її ознак та елементів, актуальність яких зберігається і дотепер. Навіть ті галузі права, що виникли відносно недавно у зв'язку з необхідністю регулювання нових видів суспільних відносин, знову ж таки опираються на загаль-

нолюдські моральні норми, настанови, приписи. Нині, попри стрімкі темпи розвитку суспільства, моральна складова частина процесів та явищ, що відбуваються в державі та суспільстві, має актуальне значення. Незаперечним є факт, що без моральної складової частини не можуть функціонувати суспільні інститути, які покликані забезпечувати ефективне функціонування механізму держави, забезпечувати її стабільний розвиток, гарантувати людині дотримання та захист її основних прав і свобод.

Правова допомога сприяє досягненню справедливості, категорії, яка однаково властива і праву, і моралі. Досягнення справедливості та функціонування на її основі суспільних інститутів є метою права. У праві справедливість трактується як рівність людей, їхніх прав і свобод та можливостей, однаковий розподіл суспільних благ. «Явище справедливості можна також вважати мірилом не лише для права, але й для його норм, що виражені в законах та нормативних документах. Без використання такого мірила право може перетворитися на інструмент лобювання інтересів окремих соціальних груп, тому принцип справедливості ще й виконує функцію запобіжника нівелюванню правом» [5, с. 127–128]. У принципі, в етиці справедливість проявляється через ставлення людини до інших людей, тобто деяким чином вона виступає оцінною категорією та за своїм змістом є суб'єктивною. Суб'єктивність її проявляється в тому, що в тій самій ситуації завжди є два різні погляди на справедливість, де кожна сторона трактує її на свою користь. Якщо у праві справедливість чи несправедливість дій, рішень визначається чітко відповідно до закону, то мораль не має єдино визначених критеріїв справедливості / несправедливості.

Поряд зі звичною діяльністю, пов'язаною з досудовим чи судовим захистом прав, свобод та законних інтересів клієнта, адвокат може виступати медіатором – посередником, який допомагає сторонам конфлікту досягти рішення, яке б цілковито влаштувало їх та не спонукало до подальшої ескалації конфлікту. «Медіація докорінно відрізняється від звичної для адвокатів діяльності. Здійснюючи функцію медіатора, адвокат повинен не тільки і навіть не стільки розглядати особливості правового регулювання відносин сторін та їхнє правове становище у правовому конфлікті, скільки надавати сторонам допомогу в пошуку відповідних законних варіантів припинення розбіжностей з погляду узгодження їхніх інтересів. У рамках цієї сфери

професійної діяльності адвокат виявляє, досліджує і враховує як правові, так і різні позаправові складові частини конфліктних відносин сторін, що мають значення для врегулювання спору. Діяльність адвоката як медіатора спрямована не на застосування права, що передбачає лише один справді правильний варіант, а на його використання, у рамках якого можливе знаходження різних варіантів вирішення проблеми, кожен із яких буде правильним за згоди сторін на відповідні умови» [6, с. 146]. Адвокат у своїй професійній діяльності не тільки дотримується букви і духу закону, а і допомагає сторонам досягти консенсусу, знайти таке рішення проблеми, що виникла, яке буде влаштовувати всіх.

Отже, онтологічну суть правової допомоги становить захист прав і свобод людини. Завдяки існуванню цього соціального феномену людина отримує реальні можливості для обстоювання та відновлення своїх прав у разі порушення. А це, своєю чергою є одним із показників громадянського суспільства та правової держави, до побудови яких прагне й наша держава.

Правова допомога як соціальний феномен допомагає підвищити рівень суспільної відповідальності через: підвищення рівня правової освіти та правової культури населення. Отримуючи фахові правові консультації та допомогу на етапах досудового слідства та судового розгляду, людина отримує також і знання із права загалом і окремих його галузей зокрема. Ці знання вона надалі зможе використовувати в подібних ситуаціях, щоб або уникати їх, або ж вчиняти відповідно до вимог закону. Людина починає більш відповідально ставитися до своїх учинків та їхніх наслідків; усвідомлення людиною того, що в державі є та ефективно функціонують інститути захисту прав і свобод людини. Отримавши можливість скористатися якісною правовою допомогою, людина розуміє, що є ефективні механізми та способи захисту її прав і свобод, до яких можна звертатися в разі потреби. Якщо її поведінка є правомірною, отже, і суспільно відповідальною, людина завжди може розраховувати на досягнення справедливості (наприклад, відновлення її порушених прав і свобод) на основі законних та морально виправданих методів; розуміння того, що навіть та людина, яка порушила закон, володіє певним комплексом прав і свобод, яких вона не може бути позбавлена за жодних обставин. Одним із таких прав і є право на правову допомогу. Її повинен надавати фахівець, який, попри захист свого клієнта, ще й стежить, щоби

не порушувалися інші його права; вплив на правосвідомість людини. «Право не тільки має регулювати суспільні відносини, але й здійснювати такий вплив на людську свідомість, наслідком якого буде формування позитивного ставлення, поваги і довіри до права та спрямованості на вчинення правомірної поведінки. Із цих позицій право сприймається як формоутворююча система, яка виконує загальну соціальну функцію з формування правових цінностей, принципів та бажаних форм поведінки» [7, с. 611].

Суспільно відповідальна поведінка по своїй суті є поведінкою правомірною. Вона завжди є усвідомленою та такою, що ґрунтується на особистій системі цінностей людини з усіма її індивідуальними особливостями та загальноприйнятими правовими вимогами. Людина, яка вчиняє суспільно відповідально, завжди зважає на моральну та правову складові частини своїх дій, ураховує можливі наслідки для самої людини, для суспільства і для держави. Правомірна поведінка – свідомий вибір людини, який ґрунтується на соціальній значущості її дій. «Соціальна значущість поведінки людей полягає в тому, що вчинки пов'язані із системою суспільних відносин і мають властивість впливати на неї. Усякий учинок несе за собою реакцію оточення у вигляді схвалення або засудження. У цьому і проявляється соціальна оцінка поведінки, яка може бути або суспільно корисна, або суспільно небезпечна (шкідлива). Інакше кажучи, поведінка з погляду інтересів суспільства, особи, держави може оцінюватися як соціально корисна чи соціально шкідлива» [7, с. 617].

Вплив правової допомоги на правомірну поведінку відбувається шляхом формування в людини чітких уявлень, що за умови дотримання нею встановлених законом вимог держава виконуватиме взяті на себе зобов'язання щодо її захисту та створення умов для повноцінного розвитку особистості і забезпечення гідного рівня життя. Якщо раптом її права чи свободи будуть порушені, людина впевнена, що в державі за посередництвом адвоката, як фахівця з надання правової допомоги, вони будуть відновлені якнайшвидше.

Процес досягнення справедливості значно спроститься та прискориться за умови отримання правової допомоги спеціаліста-юриста. Пересічній людині, навіть попри наявність деяких правових знань, важко розібратися з усіма аспектами матеріального та процесуального права, а правова допомога, надана фахівцем, допоможе їй гарантовано відновити свої порушені права

й уникнути помилок під час здійснення вчинків, які можуть мати негативні юридичні наслідки для неї самої. Правова допомога допомагає людині сприйняти право, тобто отримати певні відомості про те, що є правомірним – дозволеним або забороненим, належним або неналежним. А далі людина вже реалізовує отримані знання на практиці – у повсякденній поведінці. Залежно від системи її цінностей та сприйняття нею права її поведінка може бути правомірною або неправомірною.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, світоглядні концепти правової допомоги як соціального феномену виступають своєрідними гарантіями як адвокатської діяльності, так і дотримання прав та свобод людини. Завдяки соціальному феномену правової допомоги можна: по-перше, сформулювати систему цінностей, що ґрунтуватиметься на здобутках права та принципах загальнолюдської моралі, та суспільних ідеалів, які стануть для більшої частини населення орієнтирами в поведінці. Опираючись на ці орієнтири, людина зможе відчувати себе захищеною від протиправних посягань на її права і свободи й отримає всі гарантовані законом можливості для розвитку особистості; по-друге, чітко окреслити межі дозволеного та забороненого законом, правової та неправомірної поведінки. Правова допомога виконує, окрім своєї основної функції – надання допомоги людині з метою дотримання та, у разі необхідності, відновлення її прав і свобод, ще і просвітницьку функцію, завдяки якій людина дізнається про можливі способи досягнення справедливості на основі суто законних та морально виправданих методів; по-третє, сприяти задоволенню потреб людини в захисті найперше своїх прав, свобод та законних інтересів. Ще одним позитивним аспектом правової допомоги є те, що вона надається особами незалежними, а тому буде однаково ефективною у вирішенні суперечок у системах «людина – людина» і «людина – держава», де всі матимуть рівні шанси для обстоювання своїх позицій.

Зрештою, цінність правової допомоги для людини і держави полягає в тому, що завдяки функціонуванню цього інституту шанси на досягнення справедливості зрівнюються; і держава, і людина визнаються рівними перед законом; як держава, так і людина змушені виконувати взяті на себе взаємні зобов'язання, адже інакше змушені будуть відповідати за свої дії, бездіяльність та їхні наслідки відповідно до закону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бліхар В. Екзистенція правової допомоги як філософсько-правового феномену. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 855. С. 130–135.
2. Про безоплатну правову допомогу : Закон України № 3460–VI від 2 червня 2011 р. (у ред. від 18 липня 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.
3. Свириденко Г. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 215 с.
4. Гусарев С. Гуманізм як основоположна ідея сучасного правового світогляду. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 47–51.
5. Євхутич І. Мораль і право в системі соціальних уявлень та їх місце й роль у діяльності Національної поліції України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 212 с.
6. Вільчик Т. Роль адвоката у реалізації функції медіації у кримінальному судочинстві. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 144–150.
7. Івановський Д. Правовий вплив на свідомість як чинник формування правомірної поведінки. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. Козаченка, Є. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 608–625.

Заяць Ольга Степанівна

ГНОСЕОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

Стаття присвячена дослідженню світоглядних засад інтерпретації правової допомоги як соціального феномену. Обґрунтовано, що правова допомога є соціальним феноменом, хоча вона й санкціонована державою, однак є незалежною від неї. Це дозволяє спеціалістам, які надають правову допомогу, діяти незалежно, об'єктивно, в інтересах клієнта, за допомогою суто законних та морально виправданих методів. Особливо актуальне це тоді, коли розглядаються правові суперечки в системі взаємин «людина – держава», де держава має більше шансів обстоювати власну позицію. Фахова правова допомога вирівнює можливості сторін, а суд, який керується вимогами неухильного дотримання законності, сприяє досягненню справедливості. З'ясовано, що для того, щоб мати змогу надавати якісну правову допомогу, яка сприятиме досягненню справедливості, адвокат, окрім бездоганного знання закону, має володіти і філософсько-правовими знаннями. Найперше це допоможе зрозуміти причини певних явищ у праві, окреслити для себе чіткі позиції праворозуміння та правосприйняття. Це можна зробити, якщо визначити концепти правової допомоги, що містять основи, з яких надалі розвиваються інноваційні ідеї. У цьому контексті обумовлено, що до світоглядних концептів правової допомоги можна віднести ті твердження, які допомагають: 1) зрозуміти її цінність для людини і держави; 2) усвідомити, що вона є невідчужуваним правом кожної людини незалежно від будь-яких обставин (соціальне походження, рівень освіти, віросповідання, стать, вік тощо); 3) сприйняти пересічній людині право не тільки як систему заборон і обов'язків, установлених державою, а й як систему гарантій її гідного життя та можливостей для повноцінного розвитку особистості; 4) як єдино можливий спосіб досягнення справедливості на основі законних та морально виправданих методів. Це дало можливість констатувати, що стрімкі темпи розвитку суспільства загалом зумовлюють необхідність відповідного розвитку всіх сфер життєдіяльності людини, суспільства та держави, які стають щоразу більш регламентованими з метою встановлення певних правил, що допоможуть гармонізувати життя, сприяти досягненню загального блага. Власне держава за таких умов повинна виступити гарантом захисту людини, її прав та свобод, які мають залишатися недоторканими. Однією з таких гарантій є інститут правової допомоги, основна мета функціонування якого полягає в захисті прав та свобод людини від протиправних посягань.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, правова допомога, світогляд, особистість, громадянин, суспільство, держава, соціальний феномен, право.

Zaiats Olha

EPISTEMOLOGICAL INTERPRETATION OF LEGAL AID AS A SOCIAL PHENOMENON

The article is devoted to the study of worldview principles of interpretation of legal aid as a social phenomenon. It is substantiated that legal aid is a social phenomenon, although it is sanctioned by the state, but it is independent of it. This allows legal aid professionals to act independently, objectively, in the interests of the client, using only legal and morally justified methods. This is especially true when considering legal disputes in the system of relations “man – state”, where the state has a better chance to defend its position. Professional legal assistance equalizes the possibilities of the parties, and the court, guided by the requirements of strict observance of the rule of law, contributes to the achievement of justice. It was found that in order to be able to provide quality legal assistance that will contribute to the achievement of justice, a lawyer must have not only impeccable knowledge of the law but also philosophical and legal knowledge. First of all, it will help to understand the causes of certain phenomena in law, to outline for yourself clear positions of legal understanding and perception. This can be done by defining the concepts of legal aid, which contain the foundations from which innovative ideas are further developed. In this context, it is stipulated that the worldview concepts of legal aid include those statements that help: 1) understand its value for man and the state; 2) realize that it is an inalienable right of every person, regardless of any circumstances (social origin, level of education, religion, gender, age, etc.); 3) to perceive the average person's right not only as a system of prohibitions and obligations established by the state, but also as a system of guarantees of his dignified life and

opportunities for the full development of the individual; 4) as the only possible way to achieve justice on the basis of legal and morally justified methods. This made it possible to state that the rapid pace of development of society in general necessitates the appropriate development of all spheres of human life, society and the state, which are becoming more regulated in order to establish certain rules that will help harmonize life, contribute to the common good. In fact, under such conditions, the state must act as a guarantor of the protection of man, his rights and freedoms, which must remain intact. One of such guarantees is the institution of legal aid, the main purpose of which is to protect human rights and freedoms from unlawful encroachments.

Key words: lawyer, advocacy activity, legal aid, worldview, personality, citizen, society, state, social phenomenon, law.

УДК 159.98(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.449>

Хатнюк Юрій Анатолійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

тимчасовий виконувач обов'язків завідувача кафедри адміністративного права

та адміністративного процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-8491-9038

Гурковська Катерина Андріївна,

викладач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-5026-626X

ЗМІСТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ

Постановка проблеми. Зміни в сучасному українському суспільстві, його політичній та економічній сферах закономірно впливають на процес становлення і формування нових відносин між державою, її інститутами та громадянським суспільством. Систематична взаємодія влади і суспільства є важливою умовою політичної стабільності та розвитку кожної держави, зокрема й України, адже проблеми її розвитку не можна вирішити без підтримки суспільства. І тільки спільними зусиллями вдасться досягти успіху, зокрема і в діяльності органів Національної поліції України.

Успіх демократичних змін в Україні неможливий без якісного правового регулювання і практичного функціонування інституту участі населення в правоохоронній діяльності як важливого інструменту, здатного реально й ефективно впливати на рівень правопорушень та стан забезпечення публічного порядку в Україні. Рішучі заходи, спрямовані на боротьбу зі злочинністю, попередження правопорушень, не призведуть до кардинального поліпшення ситуації доти, доки зусилля правоохоронних структур, зокрема поліції, не отримають підтримки з боку громадськості.

Стан дослідження теми. Концептуальні основи адміністративно-правових засад взаємодії Національної поліції України і населення були та залишаються об'єктом дослідження багатьох учених, серед них: В. Аброськін, О. Балинська, О. Бандурка, А. Берлач, Є. Бородін, І. Бубнова,

В. Гончаренко, Л. Гуменюк, М. Гуцман, Г. Дворецька, С. Денисюк, М. Єропкін, О. Ковальова, О. Мартинов, С. Медведенко, В. Московець, О. Музичук, О. Новак, О. Проневич, Р. Сибірна, С. Стеценко, В. Томіна, В. Федоренко.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та практики його реалізації, сучасних наукових поглядів, історичного і зарубіжного досвіду досліджувати наявні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії Національної поліції України і населення, а також запропонувати шляхи вдосконалення правових та організаційних основ цієї взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Що об'єднує людей, окремих індивідів у суспільство? Єдність інтересів, наявність спільних цілей, і при цьому кожна людина в межах досягнення такої загальної мети реалізує власні інтереси самостійно або за допомогою членів суспільства або самого суспільства. Одним із чинників життєздатності суспільства є взаємодія його представників. Суспільство є особливою соціальною системою, яка складається з осіб (індивідів), їх соціально значущих дій, а також відносин і взаємодії, що виникають між ними. Саме наявність соціальних дій осіб, взаємодії між ними забезпечує функціонування суспільства [1, с. 22].

До структури соціальної взаємодії належать: суб'єкти, їх взаємні дії, правила, за якими відбу-

вається взаємодія, і мета, для досягнення якої суб'єкти взаємодіють.

Невід'ємним складником соціальної взаємодії є комунікація – процес обміну інформацією між двома або більше суб'єктами (особами або групами осіб) за допомогою використання вербальних і невербальних засобів для передачі та здобуття інформації. Комунікація може відбуватися в усній, письмовій формі або з використанням невербальних засобів (жестів, знаків).

Процес комунікації вимагає: а) наявності двох сторін, а саме: відправника, який виробляє, формує і передає інформацію, та одержувача, який приймає адресовану йому інформацію; б) інформацію або повідомлення, що необхідно передати; в) канал комунікації – спосіб і засоби, якими буде передана інформація; г) зворотний зв'язок – можливість отримання реакції на адресовану одержану інформацію.

Отже, комунікація виступає інформаційним зв'язком між суб'єктами взаємодії. Таким чином, комунікація є ключовим елементом, без якого взаємодія неможлива, адже без обміну інформацією в будь-якому вигляді суб'єкти не зможуть взаємодіяти.

Термін «взаємодія» часто використовується у законодавстві, але, незважаючи на це, він не містить чіткого визначення взаємодії або взаємодії в правоохоронній сфері чи діяльності. Так, відповідно до положень Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо встановлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його дотриманням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь в забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон, «взаємодія – це спосіб забезпечення прикордонного контролю, який полягає у спільній діяльності контрольних органів і служб, спрямованій на здійснення пропуску через державний кордон...» [2]. Своєю чергою в Положеннях, затверджених Наказами МВС від 2 лютого 2016 р. № 74 [3] та від 20 липня 2016 р. № 692 [4], міститься таке визначення взаємодії – це «погоджені за метою, завданнями, місцем, часом і способом виконання завдань дії підрозділів для досягнення мети».

Досліджуючи питання взаємодії національної поліції і населення, слід зазначити, що законодавцем та вченими використовуються такі терміни, як «населення», «громадськість», «територіальна

група», «громадяни», для позначення груп або окремих членів суспільства, інколи в літературі вони вживаються як синоніми.

Як відзначила Р. Сибірна, взаємодія поліції з населенням заснована на законі, співпраці, яка має спільну мету – підтримання належного стану громадського порядку насамперед на вулицях і в інших громадських місцях, зниження рівня вуличної злочинності, залучення до спільних заходів дедалі більшої кількості населення, збільшення кількості громадських формувань з охорони громадського порядку, підвищення ефективності їхньої роботи [5, с. 41].

Поліція може досягти значних успіхів у сфері протидії правопорушенням лише в тому випадку, коли буде побудовано атмосферу взаємоповаги і співпраці між нею та населенням. Згідно з Законом України «Про Національну поліцію» поліція здійснює свою діяльність в тісній співпраці і взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на принципах партнерства, зважаючи на специфіку регіону і проблеми територіальних громад [6].

Ідею партнерства поліції та населення О. Проневич визначає як «усвідомлення поліцією необхідності врахування думки і побажань громадськості під час визначення та оцінки своєї роботи; співпрацю з населенням із метою виявлення і вирішення місцевих проблем, яка має бути орієнтована на превенцію правопорушень» [7, с. 601]. Населення повинне сприйматися як партнер поліції і повноправний учасник діяльності з удосконалення та поліпшення роботи поліції [8, с. 9].

Як справедливо відзначила Л. Гуменюк, «основною передумовою партнерства між поліцією і суспільством є наполеглива необхідність підвищення рівня залученості суспільства до процесу гарантування безпеки і громадського порядку...» [9, с. 21].

Отже, саме залученість суспільства до забезпечення й охорони правопорядку, становлення і розвиток партнерства Національної поліції України з населенням сприятиме:

- підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронних органів;
- активізації діяльності суспільних формувань;
- зміцненню правопорядку;
- регулюванню соціальних конфліктів;
- поліпшенню безпеки життя громадян;
- подоланню кризових явищ.

Проведене дослідження та аналіз нормативно-правових джерел, якими врегульована взаємодія

органів і підрозділів національної поліції з громадською, вивчення та розгляд особливостей залучення населення до взаємодії з поліцією дає можливість виокремити основні напрями, за якими відбувається ця взаємодія, зокрема:

1) здійснюються відповідно до стратегії поліцейської діяльності, орієнтованої на суспільство:

- проведення роз'яснювальної роботи для формування в населення правової культури, профілактики правопорушень, підвищення правосвідомості громадян;

- залучення населення до профілактики правопорушень, охорони публічного порядку і протидії злочинності (отримання інформації);

- проведення зустрічей із громадянами, суспільством, громадськими організаціями, керівниками органів місцевого самоврядування;

- співпраця з органами місцевого самоврядування, керівниками підприємств, установ, організацій;

- визначення загальних пріоритетних напрямів роботи з урахуванням думок і потреб суспільства;

- інформування населення про криміногенну ситуацію і заходи з охорони публічного порядку;

- розробка планів спільних заходів із населенням, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування;

- організація навчальних семінарів для представників громади, які беруть активну участь в правоохоронній діяльності;

- спільні проєкти («Поліцейський офіцер громади», «Школа і поліція» тощо);

2) напрями загального профілю:

- робота зі зверненнями громадян та їх особистий прийом;

- надання правової допомоги;

- просвітницька робота з дітьми, підлітками і молоддю з формування правосвідомості;

- співпраця з населенням у межах проведення оперативно-розшукової діяльності;

- співпраця з громадськими об'єднаннями правоохоронної спрямованості;

- співпраця з розшуку зниклих, викрадених або взятих у полон осіб;

- заохочення представників громадськості за вагомі досягнення у правоохоронній діяльності;

- надання допомоги особам, які опинилися у скрутному становищі;

- здійснення громадського контролю у сфері правоохоронної діяльності;

- організація та функціонування прямої «гарячої лінії» для населення;

- нормативно-правове закріплення основних принципів взаємодії (нормативно-законодавчий аспект);

- співпраця під час провадження у справах про адміністративні правопорушення або під час кримінального провадження в якості свідків, понятих, перекладачів, фахівців, експертів.

Перелік усіх форм взаємодії національної поліції і населення визначити досить складно, це пов'язано зі змінами в політичному стані держави, законодавстві України, з економічною нестабільністю, розвитком наукового прогресу тощо. О. Музичук запропонував вдале угруповання форм взаємодії поліції та населення:

- а) загальна організація і здійснення заходів із профілактики правопорушень та охорони публічного порядку;

- б) узгодження самостійних дій громадськості з боротьби з правопорушеннями та охорони публічного порядку;

- в) обмін оперативною інформацією;

- г) здійснення громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості заходів за ініціативою органів Національної поліції України;

- г) допомога працівникам поліції в проведенні заходів щодо боротьби з правопорушеннями й охорони публічного порядку;

- д) безпосередня спільна діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості та поліцейських;

- е) організація правового та спеціального навчання громадян, які бажають виконувати правоохоронні завдання [10].

Робота поліцейського – це постійне спілкування з усіма членами громади [11, с. 117]. Тобто на практиці потрібно працювати разом із населенням для пошуку способів вирішення місцевих проблем, зокрема створення консультативних груп громадян. Це проведення частих зустрічей із представниками об'єднаної територіальної громади, на яких обговорюються певні проблеми, що стосуються забезпечення публічного порядку на території проживання. Такі зустрічі є корисними для суспільства загалом, незалежно від етнічної приналежності та політичних поглядів.

Для взаємодії з суспільством дільничні офіцери поліції можуть використовувати консультативні групи громадян. Так, завдяки регулярному проведенню зустрічей представників певних адміністративних територій і місцевих органів поліції обговорюються та вирішуються загальні питання і проблеми, а також підшуковуються локальні рішення для врегулювання місцевих

проблем. Такий захід є корисним для населення загалом, незалежно від його політичних поглядів або етнічної приналежності. До переваг використання консультативних груп громадян відносяться: поліпшення відносин між громадянами і представниками поліції завдяки співпраці; підвищення ефективності комунікації й обміну інформацією; підвищення загальної якості життя населення.

Доцільно було б запровадити діяльність громадських помічників (позаштатних працівників), які б співпрацювали з поліцейськими на постійній основі. Такі громадські помічники повинні закріплюватися за певним підрозділом або конкретним працівником національної поліції, вони змогли б надавати більш вагому допомогу, зокрема, завдяки постійній співпраці, систематизації інформації, одержаних знань та досвіду. Слід врахувати, що до позаштатних працівників необхідно залучати колишніх співробітників поліції чи інших правоохоронних органів, адже вони не тільки будуть мати потрібний досвід, а й можуть ним поділитися з молодими поліцейськими.

Також моментом, що вимагає як нормативного, так і організаційного врегулювання,

є закріплення та реалізація можливостей територіальних громад, органів місцевого самоврядування надавати матеріальну допомогу місцевим дільничним офіцерам поліції, підрозділам Національної поліції України безпосередньо, адже зараз така можливість відсутня. Ремонт, обслуговування авто, забезпечення його паливом, виділення необхідної оргтехніки, заохочення співробітників поліції, їх преміювання – це ті питання, що вимагають врегулювання. Самі місцеві жителі, громади відзначають наявність такої проблеми, коли вони хочуть, але не в змозі надати матеріальну допомогу місцевим поліцейським.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, пропонуємо визначити взаємодію поліції і населення як соціально обумовлену, спільно погоджену діяльність, виражену в тісній співпраці між суб'єктами взаємодії із застосуванням певних форм і методів для досягнення єдиної мети. Активна участь громадян у правоохоронній діяльності ґрунтується насамперед на розвиненій правосвідомості та відповідальності перед суспільством і державою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Медведенко С. Поняття та структура соціальної взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 50. Т. 3. С. 21–25.
2. Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо встановлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його дотриманням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон : Наказ Адміністрації Держкордонслужби від 29 серпня 2011 р. № 627. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1117-11>.
3. Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України : Наказ МВС України від 2 лютого 2016 р. № 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-16>.
4. Про затвердження Положення про організацію та несення служби з охорони органів державної влади військовими частинами і підрозділами Національної гвардії України : Наказ МВС України від 20 липня 2016 р. № 692. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1140-16>.
5. Сибірна Р., Гап'як С. Взаємодія поліції та населення як обов'язкова умова забезпечення безпеки та громадського порядку. *Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі* : матеріали «круглого столу», м. Львів, 23 листопада 2017 р. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 40–43.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
7. Проневич О. Німецька та польська моделі партнерської взаємодії поліції і населення на локальному рівні. *Форум права*. Харків. 2011. № 4. С. 600–606.
8. Балинська О. Нормативна основа співпраці поліцейського та громадян в Україні. *Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі* : матеріали «круглого столу», 23 листопада 2017 р. / упорядники: З. Кісіль, Л. Гуменюк. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 7–12.
9. Гуменюк Л. Поліція і населення: психологічний складник ефективності співпраці. *Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі* : матеріали «круглого столу», м. Львів, 23 листопада 2017 р. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 19–22.
10. Музичук О. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1798>.
11. Бубнова І. Співпраця поліції та населення України: питання сучасності. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права України* : матеріали V міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф., м. Одеса, 23 жовтня 2019 р. Одеса : ОДУВС, 2019. С. 117–118.

Хатнюк Юрій Анатолійович, Гурковська Катерина Андріївна
ЗМІСТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ І НАСЕЛЕННЯ

У статті систематизовано сучасні наукові погляди на загальноправові засади взаємодії Національної поліції України і населення, зокрема зазначено, що ефективність організації та забезпечення охорони публічного порядку і безпеки неможливі без допомоги й участі в цій справі громадськості. Важливі заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням, не призведуть до суттєвого покращення ситуації доти, доки діяльність підрозділів національної поліції не отримає широку підтримку від населення.

У дослідженні визначено взаємодію поліції з населенням як соціально обумовлену, спільно погоджену діяльність, виражену в тісній співпраці між суб'єктами взаємодії із застосуванням певних форм і методів для досягнення єдиної мети. Така співпраця заснована на законі, має спільну мету – підтримання належного стану публічного порядку, зниження рівня злочинності, залучення до спільних заходів дедалі більшої кількості громадськості та підвищення ефективності роботи поліцейських підрозділів. Зазначено, що повага у відносинах взаємодії і партнерства є умовою ефективної співпраці, а поліція в особі окремих працівників має її заслужити серед громадськості добросовісною працею, гідними вчинками, поведінкою; крім того, у професійній діяльності, а також поза нею кожен поліцейський зобов'язаний з повагою ставитися до будь-якої особи, незалежно від ситуації та інших чинників.

Проаналізовано й узагальнено основні форми взаємодії національної поліції та населення, серед яких: спільна розробка заходів, планування діяльності з протидії правопорушень; спільна організація і здійснення заходів із охорони публічного порядку та безпеки і запобігання правопорушенням; взаємний обмін оперативною інформацією й якісне реагування на отриману інформацію; допомога населенню поліцейськими у здійсненні заходів із охорони публічного порядку і безпеки та боротьби з правопорушеннями; здійснення населенням правоохоронних заходів за ініціативою національної поліції; спільна діяльність громадських формувань з охорони публічного порядку і поліцейських; організація правової та спеціальної підготовки громадян, які мають бажання виконувати завдання з охорони публічного порядку і безпеки та боротьби з правопорушеннями; індивідуальні форми залучення громадськості (зокрема, співпраця під час провадження у справах про адміністративні правопорушення або під час кримінального провадження як понятих, свідків, перекладачів, фахівців, експертів); діяльність громадських помічників поліції (наприклад, волонтерів поліції чи позаштатних працівників) тощо.

Ключові слова: взаємодія, поліція, населення, партнерство, комунікація.

Khatniuk Yurii, Hurkovska Kateryna

CONTENT AND PROSPECTS OF INTERACTION BETWEEN THE POLICE AND THE POPULATION

The article systematizes modern scientific views on the general legal basis of interaction between the National Police of Ukraine and the population, in particular, considers that the effectiveness of organization and protection of public order and security is impossible without the help and participation of the public. Important crime prevention measures will not significantly improve the situation until the activities of the National Police receive widespread public support.

This study identifies the interaction of the police with the population as a socially determined, jointly agreed activity, expressed in close cooperation between the subjects of interaction using certain forms and methods to achieve a common goal. Such cooperation is based on the law and has a common goal – to maintain the proper state of public order, reduce crime, involve a growing number of the public in joint activities and increase the efficiency of police units. It is noted that respect in the relationship of interaction and partnership is a condition for effective cooperation, and the police in the person of individual employees should deserve it among the public for conscientious work, decent deeds, behavior, in addition to professional activities, as well as outside it. to treat any person with respect, regardless of the situation and other factors.

The main forms of interaction between the National Police and the population are analyzed and generalized, including: joint development of measures, planning of activities to combat offenses; joint organization and implementation of measures for the protection of public order and security and crime prevention; mutual exchange of operational information and high-quality response to the received information; assistance to the population by the police in the implementation of measures to protect public order and security and the fight against crime; implementation of law enforcement measures by the population at the initiative of the National Police; joint activities of public formations for the protection of public order and the police; organization of legal and special training of citizens who wish to perform tasks on protection of public order and safety and fight against offenses; individual forms of public involvement, in particular: cooperation during proceedings in cases of administrative offenses or criminal proceedings as witnesses, translators, specialists, experts; activities of public police assistants (for example, police volunteers or freelancers), etc.

Key words: interaction, police, population, partnership, communication.

Підписано до друку: 08.11.2021 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Franklin Gothic.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 10,93.
Замов. № 1221/505 Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.